SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Ondruš, Je pomenovanie rieky Váh slovanské? 257
J. Oravec, Čiarka vo viacnásobných výrazoch s opakovanými spojkami *aj, i, ani* . . . 263
F. Kočiš, Rozbor jedného typu zloženého súvetia 269
A. Habovštiak, Pôvod a rozšírenie slova *prť* v slovenčine 278
V. Obert, Niekoľko poznámok k výrazu a štýlu hesiel 282
M. Majtán, Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku 290
E. Tvrdoň, Grafický obraz predlžovania hlások v slovenčine 293

DISKUSIE

V. Uhlár, Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: špan, župan, pán, kmeť . . . 296
L. Dvonč, O zdomácnených a nezdomácnených podobách cudzích názvov miest v spisovnej slovenčine 305

SPRÁVY A POSUDKY

K šesťdesiatke Štefana Peciara. J. Ružička . 313

BELO LETZ
(15. 11. 1902 — 28. 11. 1971)

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 37 — 1972
ČÍSLO 5

Šimon Ondruš

JE POMENOVANIE RIEKY VÁH SLOVANSKÉ?

(D. Š. PECIAROVI NA 60. NARODENINY)

1. Pomenovanie riek a potokov má rozličnú významovú motiváciu. Hlavné druhy významovej motivácie pomenovaní slovenských riek a potokov zistil Vladimír Šmilauer v svojom známom diele Vodopis starého Slovenska z roku 1932. Táto práca zostáva podnes najbohatšou príručkou starej slovenskej hydronymie a toponymie.

Veľmi častou motiváciou pomenovaní riek a potokov býva farebný protiklad svetlé — tmavé, resp. biele — čierne. Slovinský slavista France Bezlaj zistil, že na pomerne malom území Slovinska je do päťdesiat pomenovaní riek a potokov, ktoré majú motiváciu podľa svetlej (bielej) farby, a do štyridsať takých, ktoré majú motiváciu podľa tmavej (čiernej) farby (Bezlaj, 1956).

Hoci pomenovania slovanských vodných tokov, ktoré sú motivované farebným protikladom svetlé — tmavé, sú odvodené najčastejšie od praslovanských adjektív *běl-* „biely" a *črn-* „čierny" (porov. Biely Váh, Čierny Váh), predsa sú aj pomenovania odvodené od iných adjektív patriacich do významového poľa „svetlá farba". Z významového poľa „svetlá farba" sú to napr. praslovanské adjektíva *bystr-* s pôvodným významom „prudký, rýchly" a druhotným významom „svetlý, jasný, priezračný", *jas-*, *jasn-*, *svit-*, *svět-* a iné.

Pri takých praslovanských, resp. mladších slovanských hydronymách, toponymách a antroponymách, ktoré majú za základ praslovanské morfémy *bystr-*, *jas(n)-*, *svit-/svět-* ap., je identifikácia pomenovaní riek (vrchov, osád, osôb) s apelatívnymi morfémami pomerne ľahká, pretože ani v hláskovom, ani vo významovom vývine týchto morfém nebolo takých „nepravidelných" zmien, ktoré by túto identifikáciu podstatnejšie sťažovali. Preto etymológia takýchto hydroným, toponým i antroponým je už dávno známa, lebo je „na prvý pohľad" jasná.

Ak slovanská genetická onomastika nechce prešľapovať na mieste, omieľať v rôznych podobách veci v podstate známe a jasné, musí držať krok so všeobecnou porovnávacou a historickou indoeurópskou jazykovedou. V nej sú totiž nové metódy a nové výkladové možnosti, ktoré dovoľujú geneticky osvetliť aj slovanské apelatívne alebo propriálne pomenovania, ktoré zostávajú doteraz temné. Niet nič ľahšieho ako tvrdiť o takýchto temných slovanských lexémach, že ich Slovania prebrali od iných národov, ktoré tu žili pred nimi.

2. Indoeurópska porovnávacia jazykoveda v ostatných desaťročiach, a to najmä zásluhou Francúza E. Benvenista a Poliaka J. Kuryłowicza, objavila osobitný druh striedania v hláskovej stavbe indoeurópskeho odvodeného koreňa, ktoré sa v nemeckej jazykovede dakedy nazýva Schwebeablaut (Anttila, 1969).

Ak sa pôvodný indoeurópsky koreň s hláskovou stavbou spoluhláska + samohláska + spoluhláska (iná ako na prvom mieste) odvodil ďalším spoluhláskovým prvkom, mohol mať tento odvodený koreň dve základné podoby:

1. C_1 e C_2 C_3 — 2. C_1 C_2 e C_3 —

Napríklad pôvodný indoeurópsky koreň *per-* s historickým významom „prosiť, pýtať" odvodený spoluhláskou *-k'-* mal tieto dve základné podoby:

1. perk'- 2. prek'-

Pokračovaním prvej podoby *perk'-* je litovské sloveso *peršu* „prosím" (litovské *-š-* za indoeurópske *-k'-*) a pokračovaním druhej základnej podoby *prek'-* je latinské sloveso *precor* s tým istým, resp. blízkym významom.

Ak vezmeme do úvahy aj indoeurópske striedanie samohlások *e : o*, ako aj indoeurópske striedanie *er, or : r̥*, dostaneme základný model indoeurópskeho odvodeného koreňa s piatimi možnými variantmi:

1. C_1e C_2C_3 — 2. C_1C_2e C_3 —
3. C_1o C_2C_3 — 4. C_1C_2o C_3 —
5. $C_1C_2C_3$ —

Uvedená odvodená indoeurópska korenná morféma *perk'-* mala teda päť základných možných variantov:

1. perk'- 2. prek'-
3. pork'- 4. prok'-
5. prk'-

Ako sme uviedli, prvý variant predstavuje litovské *peršu*, druhý variant latinské *precor*. Štvrtý variant žije v slovanskom slovese *prositi* a v nemeckom slovese *fragen*.

Obdobnú hláskovú variáciu predstavuje indoeurópsky koreň d^hew- s významom „dýchať“, odvodený spoluhláskou -s-:

1. d^heu̯s- 2. d^hwes-
3. d^hou̯s- 4. d^hwos-
5a. d^hus-
5b. d^hūs-

Poznámka: Hlásky w, v, u̯, ū boli pôvodne variantmi jednej fonémy.

Pokračovaním druhého variantu je litovské sloveso *dvesti* „dýchať“ a litovské substantívum *dvesele* „duch, duša“. Pokračovaním tretieho variantu je slovensko-južnoslovanské sloveso *duchati* „dúchať“ a celoslovanské substantíva *duch, duša.* Pokračovaním variantu 5a je praslovanské sloveso *dъchnǫti,* ktoré žije v slovenskom slovese *dochnúť* (pôvodne „vydýchnuť”) a v slovenskom *nadchnúť sa.* Pokračovaním variantu 5b je sloveso *dýchať.*

Veľmi presvedčivé množstvo príkladov na uvedený druh striedania hláskovej stavby indoeurópskeho odvodeného koreňa možno uviesť z indoeurópskych, a ako ukazuje náš doterajší výskum, aj zo slovanských jazykov. Na daktoré sme poukázali v príspevku na VI. slavistický kongres v Prahe r. 1968 (Ondruš, 1968), ako aj v druhom zväzku zborníka Recueil linguistique de Bratislava (Ondruš, 1968a).

3. Uvedený typ hláskového striedania v stavbe odvodeného indoeurópskeho koreňa nám umožňuje novým spôsobom osvetliť aj naše pomenovanie rieky Váhu.

Gréčtina má slovo *auge* vo význame „jas, svit, žiara“ a od neho odvodené sloveso *augadzo* „svietim, žiarim“, druhotne „hľadím, vidím“, t. j. „svietim, žiarim očami“.

Podľa laryngálnej teórie sa pre grécke *auge* „jas, svit, žiara“ rekonštruuje indoeurópska podoba H_2eu̯g- (Beekes, 1969). To je prvý variant odvodeného korenného modelu typu C_1e C_2C_3—. Pokračovaním indoeurópskeho základu H_2eu̯g- je nielen grécke *auge* „jas, svit“, ale aj praslovanské *jug-* „juh“. Juh je totiž „tam“, kde je slnko vtedy, keď dáva najviacej jasu, žiary, svetla. Pôvodný význam praslovanského *jugъ* bol teda „svetlá strana“. Preto sa môže juh v poľštine nazývať *południe,* lebo na poludnie je najviacej svetla.

Prízvuk slova *jùg*[1] v srbochorvátčine indikuje, že v praslovanskom slove *jugъ* bola v koreni akútová intonácia. Akútová intonácia nás oprávňuje predpokladať, že v koreni tohto slova bola laryngála nielen na začiatku, ale aj v polohe tretej spoluhlásky C_3. Podľa týchto indikácií môžeme pre grécke *auge* „svit“ aj pre slovanské *jugъ* „svetlá strana, juh“ rekonštruo-

[1] Z technických príčin tento prízvuk označujeme znakom (\).

vať indoeurópsku stavbu tohto odvodeného koreňa s týmito piatimi základnými variantmi:

1. $H_2eu̯Hg$- 2. H_2weHg-
3. $H_2ou̯Hg$- 4. H_2woHg-
5. H_2uHg-

Po zániku laryngál na začiatku slova, po zániku laryngály v pozícii C_3, čo spôsobilo vznik akútovej intonácie v korennej slabike a zdĺženie vokalizovaného *uH* > *ū*, ako aj po praslovanskej monoftongizácii *au* > *ju*, *ou* > *u*, nadobudol 1. variant praslovanskú podobu *jug-*, 3. variant praslovanskú podobu *ug-* a 5. variant praslovanskú podobu *ūg-*, resp. po vzniku protetického *w-* podobu *wūg*, po zmene ū > y podobu *vyg-*.

Ako sme uviedli, prvý variant žije v slovanskom slove *jugъ* s pôvodným významom „svetlá strana". Tretí variant *ug-* žije podľa nášho názoru v pomenovaní rieky *Ugъ*, resp. po druhotnej nazalizácii *Ungъ*, *Ǫgъ*. Prvotný význam pomenovania rieky Uh podľa tohto bol „svetlá rieka, svetlý tok", prípadne „rieka tečúca na juh, za svetlom".

Piaty variant, indoeurópske H_2uHg-, ktoré sa v praslovančine zmenilo na *ūg-* > *wyg-*, žije, zdá sa, až v dvoch praslovanských slovách. V odvodenine *vyg-n-i-*, *vyg-n-i̯-a*, t. j. *vygnь*, *vygňa* s pôvodným významom „miesto, kde žeravením a kutím železa vzniká žiara, svit", t. j. „vyhňa". Tento náš genetický výklad slova *vyhňa* proti staršiemu spájaniu s ohňom má dve prednosti. Po prvé hláskove je úplne pravidelný, kým pri spájaní s ohňom sa musia predpokladať až dve nepravidelné zmeny, a to nepravidelná redukcia *ogn-* > *ъgn-*, ako aj nepravidelné zdĺženie *ъgn-* > *ygn-*, *vygn-*. Po druhé, pri genetickom výklade *H_2uHg-* > *ūg- vyg-* je srbochorvátska intonácia *vìgaň* a česká kvantita *výheň* ako reflex za praslovanský akút úplne zákonitá, kým pri spájaní s ohňom zostáva srbochorvátska intonácia a česká dĺžka nevysvetlená.

Druhým praslovanským slovom, ktoré je pokračovaním uvedeného piateho variantu *H_2uHg-* > *ūg--* > *vyg-*, je odvodenina *vyg-ьl*, *vyg-ьla*, po palatalizácii *vyžьlъ*, *vyžьla* s pôvodným významom „pes svetlej, jasnej srsti" alebo „pes svetlých, žiarivých očí". Pozostatkom tohto prvotného významu slova *vyžla* môže byť české nárečové (okolie Kladna) *vejžle* „světýlko, divoký psík, strašidlo lesní", ako uvádza V. Machek (1957). O tom, že psy, resp. psovité šelmy bývajú pomenované podľa svetlej farby srsti alebo podľa svietiacich žiarivých očí, máme preukazné príklady. Slovanské *rysь* a litovské *lūšis* má za základ indoeurópske *leuk'-* „svietiť, žiariť očami", resp. „svetlý, jasný, biely" (ibid.). Obdobne praslovanské *kuna* má za základ indoeurópske *k'eu-n* „svetlý, žiarivý" (Pokorny, 1959). O tom, že aj indoeurópska lexéma H_2euHg- „svit, žiara" sa využívala na

pomenovanie psa, svedčí gréčtina, ktorá okrem slova *auge* „svit, žiara", pozná aj slovo *augō* ako meno psa (Frisk, 1960). Preukazné množstvo príkladov na pomenovanie psov podľa farby uviedol O. N. Trubačev v monografii o pomenovaniach domácich zvierat v slovanských jazykoch (Trubačev, 1960).

O genetickej spojitosti praslovanského *vyžьl-* < *vygьl-* „pes svetlej farby (srsti alebo očí)" s praslovanským *vygni* „miesto, kde kutím železa vzniká žiara, svit; vyhňa" a s praslovanským *jugъ* „svetlá, žiarivá strana" svedčí aj rovnaká intonácia týchto slov v srbochorvátčine: *jùg, vìgaň, vìžle, vìžliti.* Táto zhoda nemôže byť pri významovej a hláskovej responzibilnosti uvedených slov náhodná.

Z nášho genetického zaradenia slova *vyžla* jasne vyplýva, že neprijímame doterajšie pokusy vykladať ho ako slovo cudzie, prevzaté, a to buď z maďarčiny (súvis so slovesom *vizsgálni* „skúmať") alebo z nemčiny (súvis so starohornonem. *wiso* „privádzač") (Vasmer, 1953). Pri predpoklade, že ide o slovo prevzaté, zostáva nejasné, odkiaľ je v poľskom slove *wyżeł* a v ruskom *vyžlec* korenná samohláska *y*. Nejasná zostáva poľská podoba *wyga* (Brückner, 1957). Nejasná zostáva aj srbochorvátska intonácia, zhodná so slovami *vìgaň* a *jùg*. Nakoniec aj rozšírenie slova *vyžla* vo všetkých slovanských jazykoch svedčí o jeho pôvodnosti, nie o prevzatí. Maďarské *vizsla* je teda prevzaté od Slovanov (pravdepodobne od Slovákov), a nie naopak.

Zostáva nám ešte osvetliť, či má v slovanskej jazykovej oblasti zastúpenie aj 2. a 4. variant uvedeného indoeurópskeho odvodeného koreňa, čiže podoby H_2weHg-, H_2woHg-. Hlásková podoba týchto variantov v praslovančine závisí od toho, akú kvalitu mala laryngála H. Ak to bola laryngála H_1, v tom prípade 2. variant po kontrakcii laryngály so základným vokálom nadobudol podobu *wēg* > *věg-*. Štvrtý variant H_2woH_1g- nadobudol podobu *wōg-*. Ak mala laryngála H kvalitu H_2, v tom prípade 2. variant nadobudol podobu *wāg-*, 4. variant podobu *wōg-*. Ak mala laryngála H kvalitu H_3, v tom prípade 2. variant nadobudol podobu *wōg* a rovnako aj 4. variant podobu *wōg-*.

Pretože aj podoba *wōg-* aj podoba *wāg-* po splynutí praslovanských samohlások *ō, ā* na *ā* nadobudli rovnakú mladšiu podobu *wāg-*, nie je možné podľa praslovančiny určiť kvalitu laryngály H v uvedenom indoeurópskom východiskovom slove. Toto určenie však nie je nevyhnutné pre genetickú identifikáciu výsledného praslovanského *wāg-* s prvotným významom „svetlý tok, svetlá rieka", prípadne „na juh, za svetlom tečúca rieka", teda s tým istým prvotným významom, aký mala rieka Uh.

Okolnosť, že lexéma *wāg-* „svetlo, svetlý" bola využitá ako hydronymum iba u Slovákov, nie je prekážkou na to, aby sme ju pokladali za starú praslovanskú lexému a geneticky stotožňovali s celoslovanskou lexémou

jugъ „svetlá strana", ako aj s uvedenými slovanskými lexémami *vyžla* a *vyhňa,* ktoré mali taktiež sémantický príznak svetlosti, resp. žiary. Takýchto svojských slovenských slov, ktoré majú starú praslovanskú genézu, nie je málo. Napríklad slovo *smäd* z prasl. *smędъ* je obmedzené na slovenské jazykové územie, hoci responzibilné sloveso *smǫditi* „smudiť, smudnúť, páliť" má široké slovanské zastúpenie.

Ani okolnosť, že dva pramene Váhu sa v historickej dobe nazývajú Biely Váh a Čierny Váh, nevyvracia náš predpoklad, že prvotná motivácia pomenovania *Vagъ* bola „svetlý tok". Genetická súvislosť medzi lexémou *vāg-* a lexémami *jug-, ug-, ūg-n-i-* „vyhňa" a *ūg-ьl-* „vyžla" sa totiž už u Praslovanov stratila, a to práve pre množstvo „nepravidelných" hláskových variácií. Tieto variácie zatemnili súvislosť medzi uvedenými slovami nielen vo vedomí Praslovanov i historických Slovanov, ale aj vo vedeckom myslení etymológov. Preto sa doteraz neprišlo na ich genetickú súvislosť.

Záverom chceme poznamenať, že každý vedecký pracovník, ktorý stavia určitú hypotézu, robí tak v presvedčení, že jeho výklad je správny. Aj naše genetické spájanie pomenovania rieky Váh s pomenovaním rieky Uh a s uvedenou čeľaďou slovanských apelatív *jugъ, ūg-n-i-* > *vygnь, vygňa, ūg-ьl-* > *vyžьl-, vyžьla* vychádza z presvedčenia, že toto genetické spájanie je z hľadiska lingvistického opodstatnenejšie ako tradičný názor, že pomenovanie rieky Váh prevzali Slováci od neslovanského substrátového alebo adstrátového obyvateľstva. Tento tradičný názor sa totiž neopiera o nijakú jazykovú analýzu. Vychádza vlastne iba z toho, že tradičnými výkladovými postupmi v slovanskej a indoeurópskej porovnávacej jazykovede sa pomenovanie *Váh,* resp. staré *Vagъ* skutočne nedalo začleniť do širšej čeľade príbuzných slovanských slov. Slovo bolo z hľadiska tradičnej slavistiky temné, preto sa našlo najľahšie východisko. Vyhlásilo sa za prevzaté od staršieho obyvateľstva v karpatskej kotline (Kelti?, Rimania?).

Náš výklad pomenovania rieky Váhu by sa mohol ukázať ako neopodstatnený iba v tom prípade, keby sa u starých geografov zistilo, že pomenovanie rieky Váhu v starej podobe *Vāg-,* resp. v latinizovanej podobe *Vāgus* alebo grecizovanej podobe *Vāgos* siaha do minulosti ďalej ako do 4.—6. storočia, teda do obdobia pred sťahovaním Slovanov z pravlasti. Pravda, aj v takom prípade vzniká ešte otázka, či obdobie 4.—6. storočia je naozaj spodnou hranicou sťahovania všetkých praslovanských kmeňov.

Literatúra

ANTTILA, R.: Proto-Indo-European Schwebeablaut. 1. ed. Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1969. 238 s.

BEEKES, P., S., R.: The development of the Proto-Indo-European laryngeals in Greek. 1. ed. The Hague—Paris, Mouton 1969. 324 s.

BEZLAJ, F.: Slovenska vodna imena. Vol. 1. 1. izd. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1956, s. 54—56, s. 122—123.
BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 1. wyd. Warszawa, Wiedza powszechna 1957. 640 s.
FRISK, H.: Grieschisches etymologisches Wörterbuch. Vol. 1. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1960. 184 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 579 s.
ONDRUŠ, Š.: Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa a laryngálnej teórie. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1968, s. 107—118.
ONDRUŠ, Š. (1968a): Die ursprüngliche morphematische Struktur der indoeuropäischen Benennung des Mondes und des Monats. In: Recueil linguistique de Bratislava. 2. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 192—198.
POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Bern, Francke Verlag Bern und München 1959, 594 s.
TRUBAČEV, N. O.: Proischoždenije nazvanij domašnich životnych v slavjanskich jazykach. 1. izd. Moskva, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR 1960, s. 19—35.
VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Vol. 1. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1953. 239 s.

Ján Oravec

ČIARKA VO VIACNÁSOBNÝCH VÝRAZOCH S OPAKOVANÝMI SPOJKAMI *aj, i, ani*

Nadväzujeme na článok *Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami aj, i, ani, alebo, či,* v ktorom sme si všímali viacnásobné výrazy s jednoduchou zlučovacou spojkou (Oravec, 1972). Konštatovali sme, že v takých prípadoch sa čiarka pred zlučovacou spojkou *aj, i, ani, alebo, či* spravidla nepíše. Ak sa vo viacnásobnom výraze opakuje priraďovacia spojka *aj, i, ani* pred dvoma a viacerými jeho členmi, vyzerá situácia inakšie.

Pravidlá slovenského pravopisu (1971) takéto viacnásobné členy s dvojitými spojkami *aj — aj, i — i, ani — ani* alebo s trojitými spojkami *aj — aj — aj, i — i — i, ani — ani — ani,* prípadne aj s dlhšími radmi spojok osobitne nerozoberajú. V teoretickej literatúre takýmto viacnásobným členom venoval pozornosť iba J. Ružička (Ružička, 1956). Píše: „Takto sa používajú iba zlučovacie spojky i, aj, ani. Opakovaním týchto zlučovacích spojok pred každou časťou viacnásobného vetného člena sa vyjadruje jednak dôraznejšie zlučovacie spojenie častí viacnásobného vetného člena do celku, jednak osobitné zdôrazňovanie každej časti viacnásobného vetného člena osve.“ K tejto charakteristike nemáme čo pridať, iba by sme v nej zdôraz-

nili druhú časť, lebo opakovanie spojky, prípadne aj iného slova pred každým členom viacnásobný výraz vždy zreteľne rozčleňuje. Interpunkciu si tu autor nevšímal. Vidieť to z dokladov v jeho štúdii: uvádza doklady s čiarkou pred druhou (a treťou) spojkou aj bez čiarky.

Slovník slovenského jazyka (1959) si v heslách slov *aj, i, ani* všíma aj interpunkciu. Najpresnejšie opisuje interpunkciu pri spojke *aj*. Oddeľuje vetnú spojku *aj* od členskej. Pri použití jednotlivej členskej spojky *aj* uvádza, že sa v takomto prípade čiarka nepíše; pred opakovanou spojkou *aj* výslovne žiada písať čiarku. Túto jasnú poučku trocha oslabuje časť dokladov, v ktorých sa čiarka pred druhou spojkou v dvojici *aj — aj* nepíše a nenaznačujú sa dôvody pre vynechanie čiarky. Ide o doklady: *Aj jemu aj kováčovi prišlo do smiechu.* (Gab.) — *Ale, chlapci, veď vy ste voľajakí zdriapaní, aj jeden aj druhý.* (Taj.)

Pri spojke *i* opisuje SSJ interpunkciu iba v druhej časti: „... niekedy sa opakuje pri všetkých členoch viacnásobného výrazu a zdôrazňuje ich (tu sa pred *i* píše čiarka).“ V dokladoch na túto dostačujúcu poučku však nie sú oddelené príklady s vetnou spojkou *i* od príkladov s členskou spojkou *i;* okrem toho jeden príklad s opakovanou spojkou („i ten i onen“) je už skorej zaradený v dokladovej časti na jednotlivú spojku *i*, pravda, písaný bez čiarky.

Pri spojke *ani* je návod na písanie interpunkcie najmenej presný: „... pred spojkou ani píšeme čiarku, keď nasleduje celá veta al. keď zdôrazňujeme.“ Po návode nasleduje doklad na jednotlivú vetnú spojku *ani,* ďalej doklad na opakovanú členskú spojku *ani,* napokon doklad na jednotlivú spojku *ani,* ktorá uvádza vetné pričlenenie.

Otázka písania čiarky tu teda ostáva otvorená.

Podľa nášho dokladového materiálu situácia v slovenčine vyzerá takto:

V prípadoch s troma a viacej spojkami (aj — aj — aj, i — i — i, ani — ani — ani) sa pred druhou a treťou spojkou čiarka píše:

Uspela zbadať *aj* zimné papuče, *aj* roztrhnutý reklík, *aj* vrkôčik. (Jesenský) — Zrnká na strapci sú vtedy už *i* čierne, *i* modré, *i* kávové, *i* sivé. (Hečko) — Ustanovil sa teda pán Adam, ... najprv sa ako múdry vodca bližšie prezvedieť, ako jeho veci *i* u grófa, *i* u jeho dieťaťa, *i* u Štefana, *i* u zemanov stoja ... (Kalinčiak) — Tu je *i* Vrabcová, *i* polesná, *i* pani advokátka, *i* zverolekárka. (Jesenský)

Bruchá nám tak nakysli, že im nestačili *ani* opasky, *ani* nohavice, *ani* košele. (Švantner) — Bol by vymrel rod a nebolo by *ani* nás, *ani* vás, *ani* tých, čo za vami prídu. (Figuli) — Hrča ťa raz prenesie na výslnie, ktoré ti nezatieni *ani* Centík, *ani* Guliver Päťprstý, *ani* nik. (Ďuríčková) — Infiltratívna tuberkulóza pľúc nepredstavuje *ani* patogenetickú, *ani* klinickú, *ani* röntgenologickú jednotku. *(Vnútorné choroby)*

Vždy sa pred týmito spojkami píše čiarka, ak sa ostatný člen pripája inou ako zlučovacou, lež „dôraznejšou" spojkou:

Hneď vzal metlu a izbu si povymetal: metlu strčil *aj* pod posteľ, *aj* pod stôl, *aj* pod lavicu, ba *aj* do kúta za kachle. (Hečko) — A v tej chvíli som nechcela byť *ani* pekná, *ani* múdra, *ani* poriadna, iba nemilosrdná. (Chudoba)

Na písanie bez čiarky sme našli jeden doklad. Vynechanie čiarok mohlo byť v ňom motivované tým, že ide o prostý výpočet častí celku. No aj tak by sa v ňom písanie čiarok lepšie zhodovalo so syntaktickým pôdorysom.

Všetko sa na ňom lesklo novotou: *i* žaket *i* žlté topánky *i* golier, všetko bolo nové, akoby teraz kúpené. (Čajak)

Rovnako nevhodná — alebo aspoň málo priezračná a ťažko pochopiteľná — je taká interpunkcia, keď sa uvedené spojky využívajú na rozčlenenie celkového výrazu a súčasne na zlučovanie menších celkov v jeho rámci: *I* hnev *i* bôľ, *i* ľútosť *i* hanba. (Timrava)

Pri dvojiciach *aj — aj, i — i, ani — ani* sa čiarka píše v rozhodujúcej väčšine prípadov bežne:

Veď iba pije *aj* on, *aj* jeho žena. (Timrava) — Mesačné svetlo mala teraz pred sebou ako zásteru, ktorú si ženy upevňujú *aj* za hrdlom, *aj* na páse. (Švantner) — Ostatné disciplíny... nemôžu tvrdiť opak, ale sa musia podľa toho zariadiť *aj* čo do svojich metód, *aj* čo do okruhu problémov. (Filkorn)

Pri bielej skale zabudol si *i* povestnú pušku, *i* zelený širák, veci, bez ktorých si ho ľudia nikdy nevedeli predstaviť. (Plávka) — Toť *i* Ondro Krnáče, *i* Beta Vráble — a koľkí — vzali i dnes chlebíka. (Tajovský)

Kostry nie sú *ani* tučné, *ani* chudé. (Mináč) — Pochopí, že bratovi zo zajatia nepomôže *ani* modlenie, *ani* preklínanie. (Hečko) — Martinec sa neobzeral *ani* za seba, *ani* pred seba. (Horák) — Nešianala *ani* jedenia, *ani* pitia. (Gabaj) — Nevedela *ani* čítať, *ani* písať. (Tajovský) — Nebojte sa, neopustíme *ani* vás, *ani* vaše ženy s deťmi. (Figuli) — Neodolal *ani* vydrí samček, *ani* Ťaťala. (Romanovský)

Pri spojkových dvojiciach *aj — aj, i — i, ani — ani* čiarka pred druhým členom nesmie chýbať, ak sa ďalší (tretí) člen pripája inou ako zlučovacou, „dôraznejšou" spojkou (ba, ba aj, iba, len...):

A medzi chudobnými habánmi sa našli rodiny *aj* s osem, *aj* s desať, *ba* veru *aj* s dvanásť deťmi... (Hečko) — Takto nebolo *ani* dymu, *ani* plameňov, *iba* pále a uhľov pribúdalo. (Švantner) — Pre ich blaho nikdy si nedožičili temer *ani* jedla, *ani* oddychu, *iba* tej práce večnej. (Tajovský)

Ostatný člen býva často osamostatnený ako osobitná výpoveď:

Ivanove úspechy nerobia rodičom *ani* zbla radosti, *ani* štipku hrdosti. *Len* starosť a trápenie. (F. Kráľ) — Ale ty si *ani* frajer, *ani* ancikrist. *Len* komunista četníkmi hnaný. (Jašík)

Čiarka sa píše aj vtedy, ak sa opakovanými spojkami spájajú polovetné alebo vetné konštrukcie, hoc aj neúplne realizované vo výpovediach:

Nuž hľa, *ani* domy múrať, *ani* kachle stavať, *ani* strechy pokrývať — nebudeš mi v ničom na pomoci. (Martáková) — Odkedy to vie — *ani* jesť, *ani* spať, *ani* poriadne robiť ... (Rázus) — Maximu bolo *aj* odísť, *aj* nie. (Jašík) — Nebol to síce úsmev normálny, plnokrvne srdečný, ale ani stopercentne pohŕdavý. Taký: *aj* áno, *aj* nie. (Letz)

Čiarka pred druhou spojkou *aj, i, ani* patrí aj vo vetnom pričlenení, lebo tu ide o dodatočné pripojenie, prípadne aj oddelené od prvého člena inými slovami.

I materiál drahý, *i* robota. (Timrava) — Šaty si môžeš nechať, *aj* kabelku, *aj* zrkadielko. *(tlač)* — *Ani* je nie kňažnou, *ani* nič. (Kukučín)

Pričlenený výraz môže stáť celkom osve ako samostatná výpoveď a vtedy sa oddeľuje bodkou alebo výkričníkom:

Často sa u neho schádzali robotníci z obce. *Aj* tehliari, *aj* drevári. (Moric)

Dakedy býva čiarka aj pred prvou z opakovaných spojok. To súvisí s viacnásobnosťou iba druhotne. Ide o dva prípady.

V prvom prípade by sa mala podľa *Pravidiel* písať dvojbodka, lebo sa tak uvádza výpočet niekoľkých členov všeobecného výrazu, ktorý stojí pred výpočtom. Býva uvedený nejakým zhŕňajúcim výrazom: vymedzovacím zámenom *všetok, všetko, všetci ..., nik(to), nič, nijaký, nikde ...* adjektívom *celý* a pod.

Musíš *všetko* sám, *aj* z voza nosiť, *aj* dávať pozor, *aj* voda, *aj* mlyn, na seba nemáš kedy. (Mináč) — Okolo štvrtej už bolo *všetko* odhlasovalo: na maďarčinu *i* mŕtvi, *i* v Amerike sa nachádzajúci. (Tajovský) — Eka je *celá* gaštanová, *aj* oči, *aj* vlasy má gaštanové. (Ďuríčková) — Alejí nevidno *nijakých, ani* nových, *ani* starých. (Kukučín) — *Nikde* nemal miesta, *ani* v kuchyni, *ani* na dvore. (Moric) — Všetky jeho predstavy obrátili sa vnivoč, nebolo *nijakých* prejavov, *ani* básničiek, *ani* cigánskej bandy, iba z grúňov a od hôr rozliehala sa veselá streľba. (Jilemnický)

Dvojbodka sa tu dakedy nahrádza pomlčkou alebo bodkou:

Nik nepochopil, prečo spievala — *ani* otec, *ani* mama, *ani* teta. (Devečková) — *Nik* už nedúfal. *Ani* lekári, *ani* my. (Horák)

Aj v druhom prípade by sa mala podľa *Pravidiel* (§ 173, odsek 5) písať dvojbodka, lebo po čiarke tu nasleduje doloženie, vysvetlenie, odôvodnenie uvedenej skutočnosti, ktoré by sa dalo uviesť spojkami *a to, t. j., totiž, veď.*

Dá ešte veľa, *i* jemu, *i* Vaskovi. (Zelinová) — Zjedol som dva obedy, sváku, *i* materin, *i* Dorin. (Hečko) — Nie zo Samkovho kráľovstva, takí skutoční, *aj* zlí, *aj* dobrí, kedy ako. (Mináč)

Aj v tomto prípade sa dvojbodka môže nahrádzať nielen čiarkou, ale aj pomlčkou a bodkou:

Veď v posledných týždňoch sa v Dubníkoch hovorilo o Jánovi Ivančíkovi — *i* ako o veľkom hrdinovi, *i* ako o strašnom chudákovi, *i* ako o šťastlivom otcovi. (Hečko) — Takto budeme ako muchy. *Ani* najesť, *ani* vyspať. (Moric)

Z doterajších výkladov vychodí, že opakované spojky spravidla vyžadujú písať čiarku pred druhým a ďalším členom, lebo opakované spojky viacnásobný výraz rozčleňujú. No jestvujú viacnásobné členy, kde je takéto rozčleňovanie neželateľné. Ide o spojenia, kde sa dvoma-troma výrazmi vyjadruje jeden význam, na ktorý nejestvuje jediný výraz, alebo ktorý sa jediným výrazom pomenúva zriedkavejšie, prípadne kde sa dva-tri výrazy namiesto jedného používajú zámerne, zo štylistických dôvodov. V článku o interpunkcii pri jednotlivých spojkách *aj, i, ani, alebo, či* sme takéto výrazy zaradili do 5. skupiny. Patria k nim napr. výrazy: *vo dne aj v noci* (= vždy), *v šťastí aj nešťastí* (= za každých okolností), *jeden aj druhý* (= obidvaja, obidva), *večer ani ráno* (= nikdy) a pod., ktoré sa skladajú zo slov rôzneho, až opačného významu, ale ich spojením sa utvárajú výrazy so všeobecne platným významom vymedzovacích zámen: *všetci, každý, všetko, vždy, všade . . .; nikto, nič, nijaký, nikde, nikdy, nijako . . .* Mnohé takéto spojenia sú lexikalizované, preto je v nich kolísanie pri písaní čiarok. Stretáme sa napr. s písaním: „ani večer ani ráno" (= nikdy) — „ani večer, ani ráno"; „i jeden i druhý" (= obidvaja) — „i jeden, i druhý"; „aj zvonku aj znútra" (= zovšadiaľ) — „aj zvonku, aj znútra". V takýchto výrazoch hrajú proti sebe lexikálne a syntaktické zákonitosti. Lexikálne zákonitosti vyžadujú výraz s jediným (celostným) významom nerozdeľovať, syntaktické zákonitosti vyžadujú pred druhým členom opakovanej spojky robiť pauzu a v písme klásť čiarku. Pri tejto dileme treba dať prednosť lexikálnym zákonitostiam: neoddeľovať, čo významom k sebe patrí alebo čo utvára spoločný význam.

S písaním bez čiarky sa tu naozaj stretáme:

a) Vo voľných spojeniach:

A utri ho *i* zvonku *i* zdnuka! (Gabaj) — Či nechápeš, že nemôžem byť *i* jedným *i* druhým... (= obidvoje naraz). (Švantner) — Peter si nedá povedať *ani* od otca *ani* od matere (= od rodičov, od nikoho). (Plávka) — Nemci sa sem vrátia a neostali by ste nažive *ani* on *ani* vy (= nikto z vás). (Moric)

b) Vo frazeologických spojeniach: ***ani ryba ani rak, ani podobrotky ani pozlotky, ani z voza ani na voz, ani chýru ani slychu, ani chýru ani vidu, ani mastné ani slané, ani mak ani prach, ani noci ani dňa, ani vtáčika ani letáčika...***

Tak žime, aby bolo *i neba i chleba.* (príslovie) — Pánom je nikdy nie dosť *ani neba ani pekla.* (príslovie) — Tak mi je *ani z voza ani na voz.* (Figuli) — Po chodníkoch, ktoré prešliapali od baraka, nebolo *ani vidu ani slychu.* (Mináč) — Bude toho málo a nebude to mať pravdepodobne *ani hlavy ani päty.* (Jilemnický) — ... nedať sa vyhubiť *ani podobrotky ani pozlotky.* (Polla)

c) Vo frazeologických spojeniach zo zámen: *i ten i onen, ani sem ani tam...*

Dlažba je ako sieť a papiere ako rybky, ktoré sa zasekli do ôk a nemôžu *ani sem ani tam.* (Jašík) — Oldomáš sa vypije, i tento, i čo druhý dostal, *i ten i onen.* (Tajovský)

Pravda, tieto prípady nachádzame napísané i s čiarkou, ale takýto pravopis, ktorý rozbíja významovú jednotku, najmä vo frazeologizmoch nepokladáme za primeraný. Nezhodu lexikálnych a syntaktických zákonitostí možno odstrániť tak, že sa použije iba jednotlivá spojka *aj, i, ani,* pred ktorou sa čiarka vo frazeologizmoch nepíše. Je to i štylisticky primeranejšie vo všetkých frázach s formou kladnej vety a vo väčšine fráz so zápornou formou.

Pri uvažovaní o čiarke pri spojkách *aj — aj, i — i, ani — ani* môže byť inštruktívnym aj riešenie v najbližšom nám jazyku českom. *Pravidlá českého pravopisu (1961)* v dvojiciach *i — i, ani — ani* výslovne žiadajú písať čiarku pred druhou spojkou. Podobne i *Pravidlá českého pravopisu — Školní vydání (1968).* Uvádzajú na ne príklad *Nebojíme se ani hrozeb, (ba) ani diskriminace podněcovatelů nové války.* Tieto pravopisné príručky zaraďujú opakované spojky medzi také spájacie prostriedky, ktoré zdôrazňujú druhý, prípadne ďalší člen viacnásobného výrazu, ako sú spojky: *ba i, jednak — jednak, buď — buď...* Už dávnejšie chápal rovnako funkciu opakovaných spojok J. H a l l e r, ktorý napísal dlhšie štúdie o interpunkcii (Haller, 1946, 1947). Z nich sú citované isté doklady aj v spomínaných pravopisných príručkách. V prvej štúdii (Haller, 1946) pri spojkách *i, ani* autor zdôrazňuje, že sa čiarka pred nimi píše, ak sa kladie dôraz na

každý jednotlivý člen, napr.: „Nikdo z naší rodiny tam nebyl, ani otec, ani bratr, ani já (ani otec, ba ani bratr, a dokonce ani já).“

Opakovaním spojok *aj, i, ani* (podobne ako opakovaním iných slov) pred každým členom sa viacnásobný výraz syntakticky rozčleňuje, na každý z jeho členov sa kladie osobitný dôraz a pred každým členom sa robí pauza. Toto syntaktické stvárnenie viacnásobného člena s opakovanými spojkami vyžaduje, aby sa v písomnej podobe naznačilo interpunkciou, t. j. písaním čiarky pred druhou a — ak je výraz ešte dlhší — tým viac pred ďalšou spojkou. Táto požiadavka neplatí v prípade, keď sa dvoma a viacerými členmi vyjadruje jediný obsah, ktorý by sa dal nahradiť vymedzovacím zámenom *všetci, každý, všetko, všade, vždy . . .; nik, nič, nikde, nikdy, nijako . . .* Ide zväčša o frazeologické jednotky, ktoré sa píšu bez čiarky, aj keď sú bez spojky alebo s jedinou spojkou.

Literatúra

HALLER, J.: Rozdělovací znaménka. In: První hovory o českém jazyce. Red. A. Opravil. 3. vyd. Praha, Nakladatel ing. Mikuta 1946, s. 19—48.
HALLER, J.: O přívlastku. In: Druhé hovory o českém jazyce. Red. A. Opravil. 1. vyd. Praha, Nakladatel ing. Mikuta 1946, s. 86—116.
ORAVEC, J.: Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami aj, i, ani, alebo, či. Slovenská reč, 37, 1972, č. 4, s. 213—221.
PRAVIDLÁ ČESKÉHO PRAVOPISU. 3. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961, s. 79, § 189.
PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU — ŠKOLNÍ VYDÁNÍ. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968, s. 71 n., § 160.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 94—95, § 169.
RUŽIČKA, J.: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 159 a príklady na s. 166—167.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej. akadémie vied 1959. 832 s.

František Kočiš

ROZBOR JEDNÉHO TYPU ZLOŽENÉHO SÚVETIA

Medzi typy zloženého súvetia s najmenším počtom štyroch viet patrí aj typ utvorený niekoľkými hlavnými vetami, z ktorých každú rozvíja jedna vedľajšia veta. V našej sústave zloženého súvetia (Kočiš, 1971) figuruje tento typ ako siedmy s týmto základným variantom

$$H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$$

Keďže počet hlavných a vedľajších viet v tomto type je fakultatívny (pravda pri zachovaní tých istých syntaktických vzťahov medzi vetami), všeobecný vzorec tohto typu môžeme zaznačiť takto:

$$H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2 - \ldots H_n \rightarrow V_n$$

Tento typ zloženého súvetia uvádza J. Ružička v Slovenskej gramatike ako tretí a charakterizuje ho ako súvetie, ktoré sa skladá z dvoch alebo z viacerých jednoduchých podraďovacích súvetí (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968). Podobne charakterizuje tento typ aj J. Orlovský, hoci jeho doklady naň nie sú homogénne (Orlovský, 1959). J. Mistrík o tomto type hovorí ako o podraďovacom súvetí viacnásobnom, ktoré sa skladá z dvoch alebo viac podraďovacích súvetí (Mistrík, 1962). V klasifikácii G. Počtovej sú zložené súvetia tohto typu zahrnuté do druhého typu rôznorodého súvetia (Počtová, 1961).

Parataktické spojenie dvoch podraďovacích súvetí ako osobitný typ zloženého súvetia uvádzajú i J. Bauer a M. Grepl. Vydeľujú ho zo širšieho základu, a to zo zloženého súvetia skladajúceho sa z niekoľkých hlavných viet a z jednej alebo viacerých vedľajších viet (Bauer — Grepl, 1972). Zložené súvetie siedmeho typu uvádza J. Hrbáček v osobitnom type priraďovacieho súvetia a charakterizuje ho ako „souvětí s větami souřadně spojenými, jež všechny jsou rozvity" (Hrbáček, 1965). Tu rozoznáva ešte typ rozšírený, ktorý obsahuje viac podraďovacích súvetí spojených priraďovacím vzťahom. K. Svoboda zaraďuje tieto zložené súvetia medzi súvetia priraďovacie, a to komplexno-lineárne s vedľajšími vetami prvého stupňa závislosti, kde každá z hlavných viet je osobitne rozvitá jednou alebo niekoľkými vedľajšími vetami (Svoboda, 1965).

Zložené súvetia siedmeho typu rozčleníme najprv podľa počtu hlavných viet, potom podľa miesta hlavných a vedľajších viet a nakoniec podľa spôsobu priraďovania hlavných viet.

A. Zložené súvetia s dvoma hlavnými a s dvoma vedľajšími vetami

1. Vedľajšie vety stoja za svojimi hlavnými (nadradenými) vetami

$$H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$$

1.1. Hlavné vety sú priradené zlučovacím spôsobom (asyndeticky alebo spojkou *a*):

Počul som, *ako dýcha,* videl som, *ako sa jej nadvihujú mocné prsia.* (Chudoba) — Videl trávu, *ako vyhučala zo zeme nová, mäkká, krásna,* videl stromy,

ako stelú pod seba tône. (Urban) — Ani sa nepozrie, *čo by pozeralo,* ani neusmeje, *čože by sa smialo.* (Jesenský) — Metóda je všeobecnosť cesty, formy a návodu, *ktorým sa niečo pozná,* je teda postup, *ktorým sa rozrieši celá trieda, skupina problémov.* (Filkorn) — Neďaleko tiekol potok Teplica, *ktorý v zime nezamŕzal,* a zjari kvitli vôkol neho kvety, *akých nebolo na šírom okolí.* (Figuli) — Tesárovi partizáni stŕpli, *keď videli tmavosivé autá,* a so strachom sa dívali, *ako zmizli v Závodí.* (A. Bednár) — Jedno je však isté, *že to príde,* a potom aj zakape posledná spomienka na slepého Adama, *ktorý si tu vzal život.* (Jašík) — Marek sa dozvie, *že Olina čaká dieťa od Labudu,* a myslí, *že sa tým mení celý svet.* (Noge) — Slovenský spisovný jazyk sa mal utvárať tak, *aby sa vždy viac a viac zbližoval k češtine,* a jeho používanie sa malo podľa niektorých náhľadov obmedzovať na diela krásnej literatúry, *ktoré tematicky čerpajú zo života slovenského ľudu.* (Pauliny)

1.1.1. Zriedkavo je vedľajšia veta vložená do svojej nadradenej vety:

Stála preto i tento večer, *dokiaľ jedol,* chrbtom k nemu a zamestnávala sa vecami, *ktoré už boli dávno vykonané.* (Chrobák)

1.2. Hlavné vety sú priradené stupňovacím spôsobom:

Ja som nemohol vedieť, pán komandant, *či* niekto zo Závodia odišiel k partizánom, *veru ani* to som nemohol vedieť, *že* Letanovský skrýva Židov. (A. Bednár) — Pohŕda náladou, *ako* je táto, pohŕda chlapmi, *ktorým* musí slúžiť. (Chrobák) — Obracalo sa na všetky strany, *akoby* chcelo ukázať celú svoju krásu, rozpaľovalo sa čím ďalej tým viac, *až* od toho tiekli slzy. (Červeň) — Ukazujem prstom, ale rozpačito, *lebo* mi dnes akosi nezáleží na tom, *a ani* nechcem, *aby* sa Betka naháňala pri potoku za hmyzom. (Figuli)

1.3. Hlavné vety sú priradené odporovacím spôsobom:

Tvrdil, *že* mládenca v tie dni ani nevidel, *ale* v dedine ho i naďalej upodozrievali, *že* o jeho tajomnom zmiznutí vie. (Urban) — Rozmýšľala som, *čím* sme sa previnili, *ale* necítila som nijakú výčitku svedomia ako vtedy, *keď* som omylom potrhala belasé zvonce v cudzej záhrade. (Figuli) — Jerguš nevedel, *čo* sú korčule, *ale* sa neopýtal, *aby* sa nezdal byť neumnejším od Štefana. (Ondrejov) — Skúma najprv, *či* jeho krok je úprimný. *Ale* on stojí pred ňou s takou spravodlivou tvárou, *že* sa jej zmocňuje tuhá a odvážna radosť. (Hečko) — Myslel som, *že* to pôjde po dobrom, ale ukázalo sa, *že* on nič nechápe. (Jarunková) — Vy dobre viete, *kde* je pravda, *ale* bojíte sa / zmerať, aká mladá je jej sila. (Mihálik) — Drúk prestáva byť jediným argumentom proti rôznym tým nepodarencom, *ktorí* sa nesprávajú s patričnou erárnou úctou k patriarchálnym hodnotám, *ale* pekne vzdelane sa im dáva na vedomie, *ako* sa vlastne veci majú. (A. Matuška)

1.4. Hlavné vety sú priradené vylučovacím spôsobom:

Či pobadal, *že* otec vraví s ním ako so seberovným, *a či* preto, *že* mu všetko vychádzalo? (Jašík)

Vylučovací spôsob priraďovania je v týchto zložených súvetiach pomerne zriedkavý. Častejší je v jednoduchých súvetiach a v priraďovacích zložených súvetiach.

1.5. Medzi hlavnými vetami je príčinný vzťah z nepravého priraďovania (vyplývajúci z významového vzťahu oboch podraďovacích syntaktických celkov):

Schválne som vás neupozornila, *kedy* sme prišli do Zemianskeho Podhradia, bola som zvedavá, *či* si to všimnete. (Zúbek) — Mne stačí, *že* mám pubertu, to znamená, *že* ma bez príčiny chytajú plačlivé raple. (Jarunková) — Škoda, *že* to nebola hlava redaktorova, možno, bol by pridal k sile. (Jesenský)

1.6. Medzi hlavnými vetami je dôsledkový vzťah (vyjadrený spojkou i bez spojky):

Vedel, *že* tej noci nezažmúri oka, *preto* si ľahol na záhrade, *že* usne na hodinku, na dve. (Jašík) — Mne tiež hneď prišlo na um, *ako* nám bránievala stýkať sa spolu, *a preto* i ja stál som ako z kameňa, nepohnúc ani brvou. (Figuli) — Všetci beztak odprvoti vedeli, *že* sa Drak s čriedou nikdy nevráti, nemuseli ich na to tak nápadne upozorňovať tým, *že* mu podpálili chalupu. (Chrobák) — To je preto, *lebo* muž so ženou sú ustavične spolu, *tak* sa veru pritrafí i medzi nimi, *že* sa poharkajú. (Kukučín) — Starý Lotár neplakal, *lebo* bol chlap, *a tak* nemohol plakať, *i keď* sa mu chcelo od zlosti. (Mináč)

Medzi uvedenými variantmi sú v niektorých skupinách aj súvetia, v ktorých jednotlivé podraďovacie súvetia boli oddelené bodkou. Bodku tu pokladáme za príznakové spojenie, ktoré v zložených súvetiach nie je ojedinelým syntaktickým javom. Aj v skupine zložených súvetí s dôsledkovým vzťahom zaznamenávame podobný príklad:

Ukázali sme, *že* významová stránka slov a slovných druhov a syntagmatika je vzájomne závislá. *Preto* správne kritériá na odlišovanie slovných druhov musia byť také, *aby* boli súčasne sémantické i syntaktické. (Pauliny)

Okrem príznakového priraďovania v tomto zloženom súvetí sa klasickým spôsobom realizuje súvetný paralelizmus.

2. Prvá vedľajšia veta stojí za svojou hlavnou vetou, druhá vedľajšia veta pred svojou hlavnou vetou

$$H_1 \rightarrow V_1 - V_2 \leftarrow H_2$$

V tomto variante sa medzi hlavnými vetami zvyčajne uplatňuje priraďovanie zlučovacím a odporovacím spôsobom (priraďovacia a podraďovacia spojka tvoria väzbu s dvojitou spojkou):

2.1. Zlučovací spôsob:

Šimon vychránil pár žeravých uhlíkov k okraju ohňa, *pretože* piecť slaninu priamo nad plameňom nie je múdre, *a keď* to Drak uvidel, spravil tak isto. (Chrobák) — Znamenajú, *že* pohoda táto potrvá, *a ak* dá boh zdravia, zbožie za sucha príde do záčina. (Kukučín) — Vrátil sa neskoro z tlačiarne, *kde* v poslednom čase zastával funkciu technického redaktora, *a hoci* ho premáhala únava, pred spaním chcel si vypočuť večerné správy. (Urban) — Ja dávno vravím, *že* si naši páni nemali s Nemčúrmi začínať, *a že* tam vyhnali našich chlapcov, to im nebesá neodpustia. (Jašík) — V tej chvíli súčasne zacítil som, *ako* sa vlieva do mňa sila, *a keby* bolo treba, nebál by som sa postaviť proti celému svetu pre Magdalénu. (Figuli)

V tomto variante sa dosť často druhá vedľajšia veta vkladá do svojej nadradenej vety, a to tak, že nasleduje za rozvíjaným členom druhej hlavnej vety. Po priraďovacej spojke nasleduje teda príslušný vetný člen, potom vedľajšia veta a ostatná časť druhej hlavnej vety:

Z triedneho stanoviska som konal správne, *aj keď* som s tým v duchu nesúhlasil, a všetky komisie, *ktoré o Jankovičovi rozhodovali,* tiež správne konali. (A. Bednár) — Hádali, *čo* môžu Ilčíčke urobiť, a veru chýr, *že Ilčíčku obesia,* brali poniektorí dosť vážne. (Urban) — Dobre vidieť strechu, každý jej šindeľ, *ako* je rozštiepený, dopukaný, a tie, *ktoré už hnijú,* pozakrývala hrubá vrstva modrastého a zelenkavého machu. (Jašík) — Chrobák správne postrehol, *že* nejestvuje umenie netendenčné, a také, *ktoré by sa tak tvárilo,* nepokladá za umenie. (Gregorec)

2.2. Odporovací spôsob:

Vedel, *že* Chovanec dlho sa rozhoduje, *ale keď* sa na niečo dá, tak vie byť vytrvalý, húževnatý ako žila. (Urban) — Dozaista aj ona patrí medzi bytosti, *ktoré* majú právo zjavovať sa v jeho mysli, *ale čím* si ho vydobyla, to Matúš nevie. (Jašík) — To máte pravdu, *že* nevieme my ľudia nič; *ale predsa, keď* sa môžeme zaopatriť lepšie, prečo by sme sa nezaopatrili? (Čajak)

2.3. Medzi hlavnými vetami je dôsledkový vzťah:

Vedela i to, *ako* treba krásu udržať, *takže* o tom čase, *keď* sa jej už prvé štvrťstoročie blížilo ku koncu, ona bola ako šestnásťročné, naivné, milé, usmievavé a dobré dievčatko. (Vansová)

3. Prvá vedľajšia veta stojí pred svojou (prvou) hlavnou vetou, druhá vedľajšia veta za svojou (druhou) hlavnou vetou:

$$V_1 \leftarrow H_1 - H_2 \rightarrow V_2$$

Hlavné vety sú v tomto variante vedľa seba a môžu byť priradené

3.1. zlučovacím spôsobom:

Tak *keď* ma Eva nechala, šla som s piatakmi *a* začala som karhať Puca, *aby* bola sranda. (Jarunková) — *Nič nepovediac,* zastavil sa na také tri kroky od nich *a* pozeral, *preskakujúc* očami z vrany na Ondreja a zasa nazad. (Jašík) — *Aby* sa nedokaličil, nuž len riadky rozhadzoval *a* padal na smiech ostatným hrabačkám, *ktoré* si ho neprestávali všelijakými výkrikmi, posmeškami podávať z jazyka na jazyk. (Tajovský) — *Ak* nebude, poberiem sa na niektorý salaš *a* prechovám sa, *kým* nenadíde. (Horák) — A *sotva* si na to spomenie, vynorí sa odkiaľsi Drak *a* podáva mu kúdeľ, *ktorú* pre ňu vyrezal. (Chrobák). — Iba *keď* som už ostatný radok zohnal, prišiel ku mne *a* poďakoval mi za to, *že* som ho odmenil. (Kukučín) — *Ak* je hlavným cieľom rozvíjať obsah poznania, vyberajú sa poznatky *a* pri ich osvojovaní sa uplatňujú metódy bez ohľadu na to, *aké* rozumové procesy a ako účinne sa rozvíjajú. (Jurčo)

3.2. odporovacím spôsobom:

Že si Filomena zaslúži kedy-tedy po pysku, to viem aj ja, *ale* nezvykaj si ju trepať len preto, *že* líhava pri tebe namiesto Evy! (Hečko)

3.3. vylučovacím spôsobom:

Ak chcel ísť som mnou na prechádzku, zaklepal mi paličkou na okno mojej izbičky, *alebo* odkázal mi od detí, *že* ideme niekam. (Tajovský)

3.4. Medzi hlavnými vetami je dôsledkový vzťah:

Keď šla, dívala sa občas pod nohy, *tak* sme videli, *že* riasy má dlhé a husté ako kefôčky. (Jarunková)

3.5. Prvá vedľajšia veta môže byť do svojej nadradenej vety vložená. Rozvíjaný vetný člen stojí na začiatku celého zloženého súvetia:

$$H_1 \rightarrow V_1 \; \emptyset \; H_1 - H_2 \rightarrow V_2$$

Dolina, v ktorej ležali Veľké Dvorce, bola široká a veľmi dlhá a skláňala sa k rovine, *na ktorej* ležalo niekoľko podhorských dedín. (A. Bednár) — *Ti, čo* vychádzajú z krčmy, vidia Šima na lavičke a myslia si, *že* spí. (Chrobák) — Potom *z poľnej fľašky, ktorú* si bol priniesol z vojny, nalial do hrnčeka kávy a čakal, *kým* sa zohreje. (Jančová) — A *v pražskom parlamente, ktorý* poskrúcali krče, / noc prázdnych nádejí / zlomeným krídlom do oblokov tlčie, / a z peňaženiek sa vydriapali akcie, / až sa z nich mračno nad hlavami dymí. (Mihálik)

4. Obidve vedľajšie vety stoja pred svojimi nadradenými (hlavnými) vetami:

$$V_1 \leftarrow H_1 - V_2 \leftarrow H_2$$

V tomto variante sa priraďovacia a podraďovacia spojka druhej vedľajšej vety dostávajú vedľa seba. Hlavné vety sú priradené zvyčajne spojkami zlučovacieho a odporovacieho spôsobu. Asyndetické zlučovanie je zriedkavé.

Keď ma pošlú do dediny, idem, *a keď* treba za kravami, pasiem. (Urban) — *Keď* ho Ondrej odložil, ostala ešte chvíľu bez pohybu, *a keď* sa ani potom nič neblýskalo, zlostne zaškriekala. (Jašík) — *Keď* Božena nechodila, Greško prišiel za ňou, *a aby* boli skôr sami, pomáhal testinej ukladať do truhly. (Tajovský) — *Keď* sa pána Tobiáša vôľa na dobré obracala, nuž ešte ušlo, *ale keď* sa zle vyspal, mali palice drábov celé dni a noci robotu. (Horák) — *Že* ju vôbec niesli, to je dobre; *no že* ju niesli ony samy, to je vážna chyba. (Rampák)

4.1. Prvá vedľajšia veta môže byť vložená do svojej nadradenej (prvej hlavnej) vety:

Starý Koreň, *idúc raz z lesa,* dostal sa na úšust, *a ako* šiel popri dreve, pritislo ho ku kobylici. (Urban)

4.2. Do svojich hlavných viet sú vložené obidve vedľajšie vety:

Krista, *smejúc sa,* odbehla a Angyal, *hľadiac za ňou,* plesol sa po stehne. (Urban) — Celú hroznú hrmavicu, *čo trvala von deň i noc,* premodlila a iba nad ránom, *keď to trochu utíchlo,* zdriemla. (Jančová)

B. Zložené súvetia siedmeho typu s troma hlavnými vetami, z ktorých každú rozvíja jedna vedľajšia veta.

Je to pomerne malá skupina zložených súvetí, lebo konštrukčne sú veľmi náročné. Hlavné vety sú zväčša priradené zlučovacím spôsobom (asyndeticky alebo spojkou *a*) alebo aj dvoma spôsobmi priraďovania — zlučovacím a odporovacím.

Miesto vedľajších viet je spravidla za hlavnými vetami alebo pred nimi. Zmena miesta vedľajšej vety signalizuje zmenu alebo istý zvrat v myšlienkovom prúde.

1. Vedľajšie vety stoja za svojimi hlavnými vetami:

Potom bude žiť v kuchyni so svojou rapavou ženou a naničhodným synom zlodejom, *ktorý* sa mu pred dvoma mesiacmi zavesil na krk, *a* to sa muselo prihodiť práve jemu, Zembalovi, *ktorý* jediný v Plánici nemá stromov, *a* ostatní ich majú toľko, *že* sami ani o všetkých nevedia. (Jašík) — Podľa neho je Soňa tým, *čím* má byť dnešný mladý človek — *a* Soňa má otca advokáta, *ktorého* pre nič za nič nevyviezli z Bratislavy — *a* zrejme je to človek choromyseľný, *keď* sa tak ponosuje na dcéru. (A. Bednár)

V druhom zloženom súvetí sú jednotlivé jednoduché súvetia oddelené pomlčkou a až potom priradené spojkou *a*. Tým je naznačený hovorový ráz prejavu, v ktorom sú jednotlivé podraďovacie súvetia v pomerne voľnej koordinácii. Táto uvoľnenosť syntaktickej stavby zložených súvetí s troma hlavnými vetami, ktoré sú rozvíjané príslušnými vedľajšími vetami, môže dakedy spôsobiť úplné osamostatnenie jednotlivých podraďovacích celkov:

Môžeš sa stretnúť s kŕdlikom diviakov, a to je teraz veru vzácna vec. *Alebo* popasieš oči na kŕdliku krásnych srncov, *čo* sa večerom alebo včasným ránom tu na lúčinách popásajú. *No* môžeš vidieť aj mohutného jeleňa, *keď* sa príde popásať do zeleného ovsa. (J. Horák)

2. Vedľajšie vety stoja pred svojimi hlavnými vetami:

Ak chcela nejaké informácie, dodala jej ich Vrtíčka aj s patričnými komentármi, *ak* sa jej zažiadalo nenávidieť, mala Opitzovcov, alebo Korinkovcov, *a ak* ju náhodou pochytila túžba niekoho potešiť, tam boli Holzmannovci. (Urban)

Toto zložené súvetie je stavané na významovom paralelizme hlavných a vedľajších viet. Okrem toho významovú gradáciu vyjadruje opakovanie tej istej podraďovacej spojky a asyndetické priraďovanie prvých dvoch súvetí.

3. Zložené súvetia so zmenou miesta vedľajšej vety pri tretej hlavnej vete:

Kto mal mnoho rolí a lúk, tomu dali mnoho, *a kto* málo, tomu dali málo, *ale* dali každému, *kto* mal konskú, volskú alebo kravskú zápraž. (A. Bednár)

Trojčlennú štruktúru variantu B s troma skupinami zložených súvetí možno pokladať za istý príznakový postup vo výstavbe textu. Zreteľne na to poukazuje citovaný príklad z J. Horáka, v ktorom jednoduché podraďovacie súvetia sú od seba oddelené bodkou napriek tomu, že priraďovacie spojky na začiatku druhej a tretej hlavnej vety dostatočným spôsobom signalizujú ich úzku významovú spätosť.

Poznámka. Vo variante s dvoma hlavnými vetami v strede súvetia ($V_1 \leftarrow H_1 - H_2 \rightarrow V_2$) sa niekedy popri základných syntaktických vzťahoch charakterizujúcich siedmy typ môže uplatniť aj závislostný postup z nášho šiesteho typu, tzv. globálna determinácia. Je to taký spôsob realizácie syntaktického vzťahu, v ktorom jedna vedľajšia veta rovnakým spôsobom rozvíja najmenej dve hlavné vety.

Vo variante siedmeho typu globálna determinácia môže byť jedno-

stranná alebo dvojstranná. Pri jednostrannej globálnej determinácii obidve hlavné vety rozvíja jedna vedľajšia veta (obyčajne prvá):

$$\begin{array}{l} H_1 - H_2 \rightarrow V_2 \\ V_1 \leftarrow \quad | \end{array} \quad \text{alebo} \quad \begin{array}{l} V_1 \leftarrow H_1 - H_2 \rightarrow V_2 \\ \uparrow \qquad\qquad | \end{array}$$

Keby ho bol zožral, bol by vymrel rod a nebolo by ani vás, ani nás, ani tých, čo za vami prídu. (Figuli) — A keď si takto namýšľal, *tichšie fúkal do temlova, rezkejšie preberal na gajdici, aby ten s palicou nemal možnosť a príčinu zamiešať sa do jeho muziky.* (Horák)

Dvojstranná determinácia:

$$V_1 \leftarrow (H_1 - H_2) \rightarrow V_2$$

A len čo sa narovnal, tak ho v chrbte zabolelo, tak mu zahučalo v hlave, *že si musel sadnúť.* (Jašík) — *Aby posilnil svoje postavenie,* prijal a podporoval kresťanstvo, *ktoré sa stalo popri vojenskej moci významným činiteľom pri organizovaní uhorského kniežatstva.* (Dejiny Slovenska)

Tieto zložené súvetia začleňujeme medzi hybridné útvary.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 316.
HRBÁČEK, J.: O pojetí a klasifikaci tzv. složitého souvětí; typy souvětných konstrukcí. Slovo a slovesnost, *26*, 1965, č. 1, s. 32.
KOČIŠ, F.: Vymedzenie typu zloženého súvetia. Slovenská reč, *36*, 1971, č. 3, s. 142—152.
MISTRÍK, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11—12. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 44.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 1. vyd. Bratislava, vydavateľstvo Osveta 1959, s. 113.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 424.
POČTOVÁ, G.: Zložené súvetie. Slovenská reč, *26*, 1961, č. 4, s. 242.
SVOBODA, K.: K třídění složených souvětí. Slovo a slovesnost, *26*, 1965, č. 1, s. 43.

Anton Habovštiak

PÔVOD A ROZŠÍRENIE SLOVA *prť* V SLOVENČINE

Slovo *prť*, ktoré uvádza 3. zväzok Slovníka slovenského jazyka (1963) vo význame „úzky horský chodník vyšliapaný dobytkom al. zverinou" je v slovenských nárečiach známe aj v iných významoch a aj v znení *pirť*.

Na základe výskumu pre lexikálnu časť Atlasu slovenského jazyka sme zistili, že slovo *prť, pirť* nie je rozšírené v terajších nárečiach na celom území Slovenska. Používa sa najmä v strednej slovenčine, a to na Orave a v Liptove v podobe *prť* a v Turci, v hornonitrianskych nárečiach na okolí Prievidze, vo Zvolenskej stolici, v Gemeri a v severnej časti Tekova (okolie Kremnice), Hontu (okolie Krupiny) a Novohradu (obce na sever od Lučenca) zvyčajne v podobe *pirť*. V podobe *pirť* je rozšírené aj na malej oblasti západoslovenských nárečí, a to v obciach na východ od Žiliny, v Rajeckej doline a v niekoľkých obciach, ktoré zo zemepisného hľadiska súvisia s turčianskymi a hornonitrianskymi nárečiami na okolí Prievidze. Vo východoslovenských nárečiach sa slovo *prť, pirť* v širšom rozsahu nepoužíva. Zapisovatelia ho uviedli v podobe *pirc* iba z niekoľkých spišských obcí, ktoré bezprostredne súvisia so stredoslovenskými nárečiami.

Slovo *prť/pirť*, charakteristické predovšetkým pre strednú slovenčinu, miestami sa diferencuje aj zo sémantického hľadiska. V nárečiach sa ním označuje najčastejšie chodník na stráni, po ktorom chodia ovce, statok a iné domáce alebo v prírode voľne žijúce zvieratá. Tento význam je najrozšírenejší v obciach na okolí Prievidze. V dedinách na sever od Bánoviec n/Bebravou sa slovo *pirť* používa na označenie cestičky na strmšom svahu, po ktorej sa sťahuje drevo, haluzie, seno ap. V nárečiach na okolí Kremnice sa týmto slovom pomenúva akýkoľvek chôdzou vydupaný chodník.

Približne v rovnakom význame i v rovnakých podobách je slovo *prť/pirť* známe aj v iných jazykoch. V susedných moravských nárečiach je rozšírené na tzv. Valašsku v podobe *pirťa* i *pirť* vo významoch: 1. chodník, ktorý vyšliapali ovce; 2. horský chodník; 3. právo hnať ovce cez cudzie pole na vlastné zeme (Crânjală, 1938).

V poľštine sú známe podoby *perc', pyrc'* vo význame „chodník vo vrchoch" a deminutívna podoba *pyrteczka* „chodník pre ovce" (Brückner, 1970). Aj v ukrajinčine značí *perť* chodník pre ovce. So spomenutými podobami súvisí aj bulh. *părtina* a srb., chorv. a slovin. *prt, prtina* vo význame „cestička vyšliapaná v snehu". Od južných Slovanov preniklo toto slovo aj do rumunčiny (rum. *pirtie* = cestička po snehu). Prenesený význam „horský chodníček pre ovce" nadobudlo toto slovo ešte u rumunských pastierov a zvyčajne sa predpokladá, že v tomto význame sa roz-

širovalo v karpatskej oblasti prostredníctvom valašskej kolonizácie (Crânjală, 1938). Toto slovo je však pozoruhodné jednak preto, že je známe aj na viacerých miestach, ktoré nezasiahla valašská kolonizácia, jednak preto, že sa nevyskytuje na všetkých miestach, kde je doložený prílev obyvateľov tzv. valašského pôvodu (napr. v obciach na okolí Púchova a Bytče). Podoby *prť/pirť* sú známe na území Slovenska aj ako chotárne názvy, a to aj na miestach, kde sa toto slovo nepoužíva na označenie chodníka, t. j. v západoslovenských nárečiach.

Pôvod slova *prť/pirť* nie je celkom jasný. A. Kavuljak (1939) sa nazdáva, že je to slovo rumunskej proveniencie. A. Brückner (1970) ho pokladá za praslovanské slovo, ale jeho pôvod bližšie nevysvetľuje. V. Machek (1957) predpokladá psl. podobu **pьrtь*, ktorá súvisí s lat. *portus* a *porta* (vo význame „priechod, brána"), av. *pərətu* „prechod", sthn. *furt*. Tieto znenia sú odvodené od koreňa **per-* (vo význame „prenikať, prechádzať", gr. *πείρω)*.

Znenie so slabičným *r̥ (prť)* rozšírené v severnej časti stredoslovenských nárečí (Orava, Liptov) svedčí už o vývine tohto slova v domácom prostredí. Nazdávame sa, že znenie so slabičným *r̥* je sekundárne a že vzniklo tým istým hláskoslovným postupom ako aj v niektorých iných slovách. Sekundárne *r̥* máme napr. pri slovách so skupinou *čr-* v prípadoch ako *čru̯, črvač, črvaví, črvotoč, črství, čŕstvi, čŕťiť* („prehrýzť drevo, sekerou poškodiť kmeň stromu" — na Orave; v Liptove aj vo význame „škriepiť sa"), *čŕťina* (opadané ihličie), *Čŕťaž/š, Čŕmnu̯o* (osada v Liptove), *čŕchľiť* (klčovať pôdu), *Čŕchľa, Čŕšľa* (chotár. názvy). Tieto podoby sú najrozšírenejšie v severnej časti stredoslovenských nárečí, najmä na Orave a v Liptove (Habovštiak, 1964).

Sekundárne *r̥* zaznamenal v Liptove aj J. Stanislav (1932) v prípadoch ako *prňiesť, prňesiem, prňesieš* atď. (priniesť).

Druhotného pôvodu je aj podoba *srvátka* z pôv. *syrovatka*. Znenie *srvátka* je charakteristické pre všetky stredoslovenské nárečia. Vyskytuje sa však aj na značnej oblasti západného Slovenska, okrem obcí na západ od Trnavy a Myjavy, kde je *sirovátka*. Takmer vo všetkých východoslovenských nárečiach je jednotná podoba *servatka*. Znenia so slabičným *r̥* sú aj v názvoch ako *Abrhám*, m. *Abrahám, Krsťina* m. *Krisťina, Grlach*, m. *Gerlach*. Doklady sú z oravských a liptovských nárečí. Znenia so slabičným *r̥* máme aj v slovách cudzieho pôvodu v prípadoch ako *fršlóg/k* (nem. *Verschlag*), *vrštať* (nem. *Werkstätte*), *obrlajďinant* (nem. *Oberleutnant*), *trnác* (maď. *tornác*).

Výskyt slabičného *r̥* v slovách cudzieho pôvodu je charakteristickejší pre strednú slovenčinu ako pre západoslovenské nárečia (vo východoslovenských nárečiach niet takýchto znení, lebo sa v nich slabičné *r̥* nevyskytuje). Svedčia o tom aj podoby odvodené z nem. *Zimmermann*.

V stredoslovenských nárečiach sú rozšírené podoby ako *crmomán,* a to na Orave, v Liptove, Turci i vo Zvolenskej stolici. Zriedkavejšie sú na tejto oblasti aj znenia *crmomáň, crmomaň, crmoman, srmoman, srmomáň.* V Novohrade a v Gemeri sú známe znenia *cimrmán, cimrman, cemrman, cemrmán* i *cemrmám.*

Tieto, ako aj iné príklady svedčia o tom, že v strednej slovenčine sa prejavujú tendencie k vzniku slabičného *r̥* v širšom rozsahu ako v ostatných slovenských nárečiach i v iných slovanských jazykoch. V tomto ohľade stredoslovenské nárečia poukazujú na isté zhody s juhoslovanskými jazykmi. V týchto jazykoch sa vyskytujú pri slovách so slabičným *r̥* viaceré zhodné paralely so stavom v stredoslovenských nárečiach. Ako príklad môžeme uviesť niektoré slová so skupinou *čr-*. Slabičné *r̥* je len v strednej slovenčine a v južnoslovanských jazykoch v prípadoch ako strsl. *črъ (črvač),* č. *červ,* luž. *čerw,* poľ. *czerw,* rus. *červ',* br. *cervjak,* ukr. *červak* (arch. *červ*), ale slovin. *črv,* pl. *črvi (črvje),* sch. *crv,* mac. *crv/crvec,* alebo strsl. *črství/čŕstvi,* č. *čerství,* hor. luž. *čerstwy,* poľ. *czerstwy,* br. *čerstvy,* r. *čerstvyj,* ukr. *čerstvýj,* ale slovin. *čŕstev/čvrst,* sch. *čvrst/čvrsta,* mac. *cvrst,* bulh. nár. *cvras, čvras* (Základní všeslovanská slovní zásoba, 1964).

Stredoslovenské znenia typu *črv (črvač), črství/čŕstvi* sú charakteristické najmä pre severnú časť stredoslovenských nárečí. Táto otázka si však zasluhuje hlbšie skúmanie založené na širšom porovnávacom základe.

V súvislosti s výskytom dvojakej podoby slova *prť/pirť* sa vynára ešte otázka, aký je vzťah týchto podôb k spisovnému jazyku.

V starších slovníkoch sa podoby *prť/pirť* vyskytujú iba zriedka. Uvádza ich napr. J. Palkovič (1821) v podobe *prť,* -ě, f. sl. *pyrť* vo význame „ungebahnter Weg durch Gestrauch, besonders Wildbahn — *nedvědí prť* (s. 1918). Na s. 1952 uvádza aj heslo *pyrť (pirť),* -i, f. s. *prť,* t. j. za správne pokladá podobu *prť.*

Aj v krásnej literatúre sa vyskytujú obidve podoby. Pre autorov staršieho obdobia je však skôr charakteristické znenie *pirť.* Zistili sme ho napr. u týchto autorov:

No sú predsa chodníky, *pirte* po divých kozách a pytliakoch, ktoré vedú ponad les. (Chrobák) — Gajdošík . . . Kde sa mocú ostatní? Nezabudli len chodníky a *pirte* sem. (Rázusová-Martáková). — Fantázia tým živšie maľovala si neobyčajné okolnosti: krkolomnú jazdu *pirťou.* (Vajanský) — Idú ako môžu *pirťou* alebo kolmými chodníkmi. (Kukučín) — A keď nepriateľský cúg po jednom vyšiel *pirťou* svojich drôtov . . . (Tajovský) — Týmto chodníkom zídete na *pirť* a odtiaľ prevážite sa prosto na hradskú. (Vansová) — Na svite pustili sa cez Vagnár *pirťami* po hŕbkach na východniansky salaš. (Rázus)

V ostatných desaťročiach preniká do krásnej literatúry skôr podoba *prť*. Nachádzame ju u viacerých autorov:

Oj, aká slabosť, v troskách trhať uslzené slová, po *prti* úniku sa plížiť ako kmín. (Pártošová) — Po *prtiach* na holi behali sme ako zdurené kamzíky. (Figuli) — Dolu ku doline spúšťa sa po *prti* starý Domin Zvara. (Plávka) — Vybehneme hore *prťou*, skôr budeme tam — vravel paholok. (Švantner) — Mládenček strmou *prťou* sa namáhavo driapal. (Rysuľa) — Dlho hľadeli za ním, ako bezpečne si vykračuje po strmine a kľukatou *prťou* v kosodreví prechádza do sedliackej doliny. (Urban)

V súčasnom spisovnom jazyku sa podoba *prť* pokladá za spisovné znenie, kým znenie *pirť* sa hodnotí ako nárečové. Na uprednostnenie podoby *prť* v spisovnom jazyku mali zaiste vplyv nárečové znenia so skupinou *-ir-* proti spis. *-r-* v prípadoch ako *virch* (vrch), *virba* (vŕba), *hirmi/hrimi* (hrmí), známe v časti východoslovenských nárečí. Pod vplyvom týchto podôb sa aj znenie *pirť* hodnotilo ako nárečové. Zemepisné rozšírenie podôb *prť/pirť* v slovenských nárečiach však svedčí o tom, že vývin tohto slova bol iný ako vývin ostatných slov so slabičným *r*. Niet však nijakej príčiny, aby sa aj naďalej nemohla uznávať za spisovnú podoba *prť*.

Literatúra

BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, Wiedza Powszechna 1970, s. 402.
CRÂNJALĂ, D.: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Orbis 1938, s. 356, 402.
HABOVŠTIAK, A.: Slová s počiatočnou skupinou *čr-* (psl. *čьrъ-*) v slovenských nárečiach. In: Zborník Fil. fak. univerzity Komenského. 16. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 147—153.
KAVULJAK, A.: Valasi na Slovensku. In: Zborník na počesť Jozefa Škultétyho. Martin, Matica slovenská 1933, s. 399.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 396.
PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Vol. 2. Praha 1821, s. 1918, 1952.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 651.
STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1932, s. 172.
Základní všeslovanská slovní zásoba. Etymologické pracoviště v Brně 1964, s. 93—94.

Viliam Obert

NIEKOĽKO POZNÁMOK K VÝRAZU A ŠTÝLU HESIEL

Heslo je stručným slovným vyjadrením nejakej aktuálnej pozitívnej myšlienky, výzvy, zásady atď. „Heslá ako záväznú politickú direktívu alebo smernicu pre činnosť na všetkých úsekoch života vydávajú najvyššie stranícke orgány. Takéto heslá sú programom, zovšeobecňujú najnaliehavejšie požiadavky života a rozvinutej výstavby socialistickej spoločnosti. Preto pri konkretizovaní týchto všeobecne záväzných hesiel na jednotlivé úseky života a činnosti akékoľvek iné heslo môže vychádzať iba z nich, o ne sa opierať." (Majchrák, 1966). Do popredia sa tu teda dostáva v prvom rade spoločenská funkcia hesla — funkcia presviedčania v prospech politickej línie, pri ktorej správny politický prístup je realizačným predpokladom.

Štruktúrna výstavba hesla realizuje prvky publicistického štýlu. Podľa F. Miku štýl je dynamické rozloženie výrazových vlastností v jazykovom prejave. Výrazová hodnota jazykového prostriedku je jeho diferencovaná čiastková špecifická funkčná schopnosť — spôsobilosť plniť parciálnu úlohu (Miko, 1970). Heslo predstavuje v jednej rovine výrazovú hodnotu (ako parciálnu časť) a zároveň tento „čiastkový výraz" reprezentuje celistvosť štýlu, ktorého identifikácia spočíva vo frekvencii (opakovateľnosti) príbuzných čŕt a vo vzťahu štýlu hesiel k štýlu iných textov. Spomedzi výrazových hodnôt, ktoré sú pri zachovaní jednoty jazykovej a obsahovej kompozície hesiel ako slohového mikroútvaru v primárnom postavení, treba vyzdvihnúť operatívnosť (akčnosť) výrazu, sociatívnosť (spoločenskosť) výrazu, expresívnosť a emocionálnosť a napokon pojmovosť. Jednostranné funkčné zaostrenie reči v rámci komunikácie však prináša dominujúce zastúpenie istej výrazovej kvality, v našom prípade najmä spoločenskej. Bytostná prítomnosť tejto výrazovej hodnoty — sociatívnosti — v heslách usmerňuje vypovedaný fakt na sociálne hodnotenie skutočnosti prostredníctvom uplatnenia reálneho (sociálneho) prístupu k nej.

Pokúsime sa o klasifikáciu politických hesiel, pričom budeme brať do úvahy rozličné aspekty ich vzájomnej diferenciácie.

Z hľadiska expedienta (podávateľa) prejavu možno hovoriť o heslách straníckych *(Za jednotu strany a ľudu!)*, mládežníckych *(Nech žije Socialistický zväz mládeže!)*, odborárskych *(Čelom k masám!)*, športových *(Za masovosť — za rekordy!)*[1] a i. Ak vychádzame z obsahu, ktorý heslá pro-

[1] V dokladovom materiáli sa obmedzíme iba na jeden-dva príklady na každý osobitný typ hesla.

klamujú, rozlišujeme heslá pracovné *(Každý po socialisticky!)*, revolučné *(Ruky preč od Kórey!)*, bojové *(Smrť fašizmu!)*, mierové *(Mier deťom celého sveta!)*, internacionálne *(Nech žije svetová socialistická sústava!)*, príležitostné *(Pozdravujeme 24. výročie Víťazného februára!)* atď.

Podľa tematiky obsahu a tendenčnosti myšlienky, ktorú predstavujú, heslá sa dajú rozvrstviť na mobilizačné *(Proletári všetkých krajín, spojte sa!)*, manifestačné *(Nech žije Prvý máj, deň solidarity pracujúcich celého sveta!)*, agitačné *(Tvorivou a svedomitou prácou za ďalší rozkvet našej vlasti!)*, propagačné *(Nech žije marxizmus-leninizmus, základ jednoty a sily komunistického a robotníckeho hnutia!)* a informačné *(50 rokov KSČ, päťdesiat rokov boja za socializmus!)*.

Vzhľadom na významovú podobu hesiel, zo slohovej stránky ide v heslách o aplikáciu správy *(Splnenými záväzkami vítame XIV. zjazd KSČ!)*, oznámenia *(Pozdravujeme hrdinský vietnamský ľud!)* a výzvy-apelu *(So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak!)*.

Z hľadiska postoja hovoriaceho k výpovedi majú heslá v celom rozsahu zvolací (exklamatívny) charakter, hoci v niektorých môže prevládať modálnosť oznamovacia *(Päťročnicu za štyri roky!)*, rozkazovacia *(Staň sa dobrovoľným darcom krvi!)*, i oznamovaco-opytovací charakter modálnosti (rečnícka otázka — *Som baník, kto je viac?)*.

Heslá sa v praktickej komunikačnej situácii realizujú dvojako: písomne (na paneloch, transparentoch a pod.) alebo ústne, a to individuálne (v politických prejavoch, v pozdravných posolstvách a i.) alebo zborovo (pri manifestačnom skandovaní, povzbudzovaní . . .).[2]

Vytvorenie komunikačnej situácie je závislé od týchto podmienok:

1. Heslo je vyjadrením pozitívnej myšlienky v rámci organizácie politického, pracovného a kultúrneho života spoločnosti vo vnútornom i medzinárodnom kontexte. Môže pritom ísť o deklaráciu princípu *(Nech večne trvá priateľstvo Čechov a Slovákov!)*, vytýčenie novej úlohy *(V pevnej jednote strany za uskutočnenie záverov XIV. zjazdu KSČ!)*, formulovanie kréda organizácie *(Budovať a brániť vlasť buď pripravený!)*, prejav protestu *(Odsudzujeme agresiu USA proti národom Vietnamu, Kambodže a Laosu!)*, tlmočenie pozdravu *(Pozdravujeme Sovietsku armádu, osloboditeľku!)*, manifestačnú výzvu *(Nech žije 1. máj, sviatok všetkých pracujúcich!)* a pod.

Takto sa každé heslo interpretuje formou ústnej výpovede alebo grafickou podobou (písomne). Konkretizovanie výpovedí, pre ktoré je príznačné skandovanie, je vhodnou zvukovou kulisou, ktorou sa formuje rámec rôz-

---

[2] Praktickej stránke, spôsobu „zoživotňovania" hesiel, ich uvádzania do života tou alebo onou formou nemienime venovať osobitnú pozornosť a týchto otázok sa dotkneme iba tam, kde to bude potrebné.

nych tematicky motivovaných manifestácií, mítingov, zhromaždení, alebo pri slávnostných a politických prejavoch je reakciou na tie myšlienky, ktoré svojou angažovanosťou sú mimoriadne aktuálne, pričom súhlas s nimi a ich súbežné formulovanie sa dá vyjadriť známym heslom.

Funkcia písaného hesla spočíva najmä v aktualizovanom prístupe účastníkov k jeho tematike a na druhej strane vo vzájomnej vyváženosti obsahu a formy vzhľadom na jeho konkrétnu situovanosť.

Heslá ďalej plnia funkciu tzv. nosného titulku spájajúceho viacero materiálov jednej témy v novinách, na nástenkách a paneloch.

2. Heslá sa využívajú v záveroch prejavov politických činiteľov, koncentrujú sa v záverečných častiach pozdravných posolstiev. Ich cieľom je vystupňovať dynamickú stránku jazykového prejavu a na jej základe expresívne pôsobiť na poslucháčov. Dostatok príkladov na takéto zaraďovanie hesiel poskytuje súčasný spoločenský život.

Niekedy sa vo verejných prejavoch možno stretnúť so zaujímavým kompozičným riešením: vbudovaním hesiel do ostatného textu tak, že heslo „sumarizuje", uzatvára a zovšeobecňuje predchádzajúci myšlienkový úsek (najčastejšie po odsekoch, resp. na konci jednotlivých významových častí) pričom tu ide o dôsledné zreťazenie motívov (fabuláciu) a zámernú tvarovú synonymickosť.

„Zárukou ďalších úspechov je naša slávna Komunistická strana Československa, ktorá oslavuje svoje päťdesiate výročie a je naplnená novou revolučnou silou a odhodlanosťou.

Preto nech žije Komunistická strana Československa!

Zárukou nášho víťazstva je tvorivá schopnosť, pracovitosť, skúsenosť i vlastenectvo našej robotníckej triedy a pracujúceho ľudu, bratstvo a jednota našich národov.

Preto nech žije náš pracujúci ľud, nech žije Československá socialistická republika!

Zárukou nášho pokojného života, našej národnej a štátnej slobody i nášho socialistického usporiadania je spojenectvo so Sovietskym zväzom a s ostatnými socialistickými krajinami, naša príslušnosť do medzinárodného komunistického hnutia.

Preto nech žije jednota socialistických krajín!

Nech žije medzinárodné komunistické hnutie!

Nech žije a rozkvitá náš veľký spojenec — Sovietsky zväz!"[3]

V ojedinelých prípadoch môžeme heslá nájsť aj v angažovanej spoločenskej poézii. Kompaktnosť estetického celku stabilizuje v básnickom jazyku a v štruktúre básne zasa len funkcia hesiel — vyzdvihnúť platnosť myš-

---

[3] Zo záveru prejavu generálneho tajomníka KSČ dr. G. Husáka na XIV. zjazde KSČ.

lienky. Ako ilustráciu uvedieme dve (posledné) strofy básne Ivana Mikulu *Májová* (Mikula, 1972):

Máj, to je záveť
v strašlivej chvíli ticha:
Ľudia bdejte! Mal som vás rád
— úprimný odkaz od Fučíka.

Máj, to je hymna
planúca v celom svete
z úst otcov, bratov, synov, dcér
čujete jeho refrén skvostný:
Nech žije máj! Nech žije mier!

Interpretácia hesla vyžaduje od prijímateľa znalosť problému a individuálne (skupinové, masové) stotožnenie sa s východiskom vyplývajúcim z podstaty problému. Pritom však netreba zabúdať na to, že práve úlohou hesla je presvedčiť o správnosti veci a tým usmerňovať postoje percipienta na riešenie problému. Tento obojstranne motivovaný vzťah možno dosiahnuť štýlovou jednotou textu, podmienenou aktuálnosťou, angažovanosťou a triednym aspektom tvorcu hesla. Zjednodušene by sa to dalo sformulovať tak, že v prvom štádiu úlohou hesla je vyvolať záujem o jav, osobu, problém a pod., v druhom prehĺbiť záujem o problém (stotožnenie sa s východiskom problému), kým tretia fáza (uplatnenie záujmu) je už otázkou činorodého tvorivého prístupu k realizácii problému v praxi.

Ako sme uviedli, základnými výrazovými hodnotami štýlu hesiel sú sociatívnosť, operatívnosť a expresívnosť. Ich adekvátne popredné postavenie možno pri výstavbe hesiel dosiahnuť uplatnením toho slohového príznaku, ktorému K. Hausenblas hovorí pôsobivosť. Na pôsobivosť v zmysle estetickej určenosti (teda v širokom zmysle) je potrebné pozerať podľa toho, či vyjadrovacie spôsoby prispievajú okrem dvoch permanentných zložiek — proklamovanej tematiky z aspektu definície hesla a jazykovej správnosti hesiel — k týmto základným prvkom kompozície prejavu: a) k lakonickosti, úspornosti a heslovitosti, b) k dynamickosti štýlu, c) k jeho aktualizácii, d) k vtipnosti.[4]

Lakonickosť (heslovitosť) je jednou zo základných požiadaviek lexikálnej i vetnej stavby hesla. Úspornosť a stručnosť výrazu je podmienená spoločenskou funkciou hesla v čase jeho realizácie (ústnej alebo písomnej)

---

[4] K. Hausenblas (v publikácii F. Váhalu *Jazyk a styl*, Sešity novináře, Praha 1966, s. 71) konštatuje, že vyjadrovacie spôsoby a prostriedky, ktorými sa zvyšuje pôsobivosť v publicistických prejavoch, môžeme zhrnúť do niekoľkých základných skupín podľa toho, či prispievajú k dynamickosti štýlu, k jeho plynulosti a vyváženosti, ďalej k jeho aktualizácii a napokon k vtipnosti.

a z hľadiska objektívnych (vonkajších) podmienok určitou plošnou ohraničenosťou, ktorej prekročenie znamená narušenie zvukovej alebo grafickej symetrie. Veľmi ťažko a nezrozumiteľne sa napr. skandujú dlhé heslá a takisto nepôsobia príťažlivo na prijímateľa heslá, ktoré sú písané na paneloch a transparentoch vo viacerých riadkoch. Pravda, tu treba brať do úvahy aj fakt, že deklaratívnosť myšlienky v procese komunikácie a expresívna výrazová hodnota hesla si miestami vyžaduje širší priestor (najmä pri začleňovaní zaraďujúceho, zhrnujúceho, vysvetľujúceho, resp. enumerujúceho prívlastku).

Praktická aplikácia lakonickosti v heslách súvisí s voľbou slov a s organizáciou vetnej stavby. V súvislosti s výberom vyjadrovacích prostriedkov poukážeme na výrazovú rovinu, ktorá sa do istej miery dotýka aj frazeológie (frazeologických spojení), využívania cudzích slov a používania značiek.

V heslách sa niekedy stretávame s nadnesenými prostriedkami, ktoré tvoria v spojení s inými slovami zaužívané „frazeologické klišé" (do štylizácie hesiel sa frázy dostávajú pod vplyvom masových komunikačných prostriedkov, kde sa v textoch a prehovoroch nadmerne objavujú, zaiste s cieľom pateticky, emocionálne presadzovať danú myšlienku). Sprievodným znakom frázy býva zvyčajne expresívne (a subjektívne) exponovaný prívlastok, inokedy nenáležité vysvetľovanie významového zamerania vety (hesla) v komunikačnej situácii. Príklady na exponovaný prívlastok: *úhlavný nepriateľ* (Alkohol úhlavný nepriateľ ľudstva!), *pozdvihneme hlasy za . . ., neochvejnou solidaritou za . . ., mohutnou aktivitou v ústrety . . .*

Na nesprávne, resp. nadsadené využitie hesla, prechádzajúce až na jeho frázovité chápanie, možno uviesť prispôsobenie hesla *Prácou za svetový mier!* na prácu v škole napr. v tejto verzii: *Usilovnou prácou — učením — zachránime svetový mier!* To je schematizácia princípu v oblasti nedostupnej skúsenosti žiakov. Zdá sa, že obidva spôsoby takéhoto používania frázy sú na ústupe, pretože sa s nimi stretávame čoraz zriedkavejšie.

S pojmovosťou ako s jedným z príznakov výrazovej výstavby hesla súvisí frekvencia cudzích slov v textoch hesiel. Nazdávame sa, že niet príčiny vyhýbať sa cudzím slovám bežne zaužívaným v danom okruhu spoločenského života, najmä slovám zdomácneným. Žiada si ich variabilita vyjadrovania a okrem toho na mnohé cudzie slová nemáme ani vhodný slovenský ekvivalent: solidarita, proletár, internacionalizmus, sociálny pokrok, sociálne oslobodenie, pracovná iniciatíva, aktivita, agresia, intervencia a i.

Z bohatého inventára značiek, ktorými súčasné spisovné jazyky oplývajú, používajú sa v heslách, ako sa dá zistiť, iba tie, ktoré sú všeobecne

známe alebo ich začlenenie podmieňuje rytmický činiteľ, prítomný napr. v heslách určených na skandovanie (Nech ' žije '' KSČ!).[5]

Základom vetnej stavby hesiel je dvojčlenná veta *(Dáme svoj hlas kandidátom Národného frontu!)*. Cieľavedomé uprednostňovanie stručnosti v usporiadaní prehovorovej jednotky podmieňuje existenciu eliptických viet s využívaním gramatickej elipsy *(Pevná, jednotná KSČ — záruka šťastnej budúcnosti nášho ľudu!)*. Elipsa je expresívny jazykový prostriedok, ktorý skrýva istú dramatickosť, vnútorné napätie, dynamickosť prejavu.

Aj jednočlenné a kusé vety zvyšujú expresívno-emocionálnu stránku výpovede. V heslách sa používajú na lapidárne a lakonické vyjadrenie myšlienky *(Leninskou cestou k ďalšiemu rozvoju našej socialistickej vlasti!)*.

Zo štylistických zvláštností spomenieme konštrukcie s vytýčeným vetným členom *(Práca, mier — to náš cieľ!)*. Zdôrazňujú osobitosť toho úseku, ktorý stojí mimo vety.

Heslo sa obsahovou stránkou obracia na adresáta a ten môže byť individuálny (indivíduum) alebo kolektívny (kolektív). V niektorých heslách badať tendenciu zosilniť účinok a dosah idey oslovením adresáta *(Proletári všetkých krajín, spojte sa! — Chlapci! Baňa Cígeľ vás volá!)*.

Prístavok vo vetnej stavbe hesla je tým členom, ktorý zámerným opakovaním totožných prvkov bezprostredne za sebou prináša rôzne definovateľné prístupy k veci, čím sa dostáva do popredia vec sama a jej význam. Napr. v hesle *Nech žije Komunistická strana Sovietskeho zväzu — strana Leninova, záštita mieru a pokroku na celom svete!* obidva prístavky *(strana Leninova* a *záštita mieru a pokroku na celom svete)* sú v priamom významovom vzťahu k logickému subjektu, no v presahu sa dotýkajú celej vypovedanej myšlienky a vyzdvihujú jej konečný efekt.

Heslá-súvetia sa v praxi vyskytujú zriedkavejšie, a to prevažne ako tzv. schematizované typy: *Nechceme vojnu, chceme mier!, Daruj krv, daruješ život!, Buduj vlasť, posilníš mier!* a pod., alebo ide o priraďovanie syntakticky rovnocenných jednotiek za sebou: *Za mier, za vlasť, za socializmus!* Pokiaľ sa možno stretnúť s jednoduchým podraďovacím súvetím, potom v jednej z viet sa nachádza štylisticky závažný stimul, ktorý osobitosť tejto vety vo funkcii hesla vyzdvihuje do účinnej, pôsobivej polohy. Napr. v hesle *Nech žije komunizmus, ktorý nastolil vo svete mier, prácu, slobo-*

---

[5] Rytmický a rýmový činiteľ má v heslách štylistickú prozodickú funkciu a jeho pôsobenie je evidentné najmä pri vonkajšom efekte (zvukovej kulise). Heslá tohto druhu sú populárne a ich prednes je spontánny a nenáročný. Badateľné je to napr. pri heslách: *Všetci svorne v jednom šíku budujeme republiku! — Pracovať, súťažiť, v mieri žiť!*

du, rovnoprávnosť, bratstvo a šťastie pre všetky národy! Viacnásobný predmet (mier, prácu, slobodu, rovnoprávnosť, bratstvo a šťastie) v rámci celej prívlastkovej vedľajšej vety poskytuje priestor na hodnotenie pojmu komunizmus, ktorý je nositeľom vetného dôrazu v celom súvetí.

Výrazová (štýlová) statickosť a dynamickosť v texte súvisí s tým, či je v prevahe slovesné alebo menné vyjadrovanie. Ako statické pociťujeme napr. heslo *Jednotne celá strana, všetci pracujúci, za uskutočnenie cieľov vytýčených XIV. zjazdom KSČ!* Naproti tomu heslá, v ktorých je zastúpené dejové sloveso, majú dynamický charakter: *Nech rozkvitá naša drahá vlasť, Československá socialistická republika!* Na základe pozorovania väčšieho množstva hesiel sme došli k názoru, že statickosť a dynamickosť sú tu zastúpené rovnomerne, pričom k takejto konštatácii nás vedie aj skutočnosť, že v dynamických konštrukciách stúpa frekventovanosť slovies v rozmedzí schémy: *Nech žije . . .; Nech silnie . . .; Pozdravujeme . . .; Vítame . . .* atď., kým pri statických konštrukciách možno nájsť prvky schematizácie len ojedinele; napr. schéma: (S) kým, čím — za koho, za čo (ku komu, k čomu). Príklady: *Za socialistické umenie! — Jednotne za plnenie volebných programov NF! — So Sovietskym zväzom k víťazstvu komunizmu — pokroku a mieru!*

Pre vetnú štruktúru hesla staticky príznakové sú najmä výzvový infinitív slovesa, vnášajúci do modálnosti neosobný ráz *(Pracovať, súťažiť, v mieri žiť!)*, slovesné podstatné meno *(Za splnenie vytýčených úloh jednotne vpred!)*, slovesné prídavné meno, participium *(Pozdravujeme hrdinsky bojujúci ľud Vietnamu! — Nech žije Československá socialistická republika a jej vedúca sila Komunistická strana Československa!)*, rozložené vyjadrovanie slovesno-menné (*Príkaz doby: Skončiť s pretekmi v zbrojení!* = odzbrojiť) a prístavok, ktorého výskyt je v heslách najčastejší *(Nech silnie zväzok robotníkov a roľníkov, základ rozvoja našej spoločnosti! —* Dosť často býva bohato rozvetvený: *Nech žije 1. máj, deň medzinárodnej solidarity robotníckej triedy a všetkých pokrokových síl sveta usilujúcich sa o mier, demokraciu a socializmus!)*. Hodnotiaci prístavok v texte pôsobí dynamicky.

Aktualizácia spôsobu vyjadrenia je jednou z ďalších požiadaviek, ktoré majú priamy dosah na pôsobivosť jazykového prejavu.

Slovosled vo vete chápeme ako syntakticko-štylistickú kategóriu a inverziu z aspektu tejto kategórie a v pozitívnom zmysle ako zámer zvýšiť mieru percepcie myšlienky: *Hrdinskému sovietskemu ľudu, budujúcemu socializmus, sláva!*

Aktualizácia pri výbere slov znamená tvorivé využívanie nepriameho pomenovania. Obrazné vyjadrovanie v heslách možno nájsť dosť často, pričom naň nemožno pozerať iba ako na oživenie prejavu, ale v mnohých prípadoch na ňom spočíva funkčnosť celého obsahového plánu istým spô-

sobom premietnutého a skonkrétneného vo vedomí percipienta. Napr. personifikácia je štruktúrnym aktualizačným prostriedkom v heslách typu *Nech žije . . .; Pozdravujeme . . .; Vítame . . .* v spojení s neživotnými podstatnými menami, prípadne s pomenovaniami, ktorých prirodzená životnosť je otázkou prenášky *(Nech žije KSČ, organizátorka víťazstva pracujúceho ľudu! — Nech žije Veľká októbrová socialistická revolúcia, dejinný medzník v histórii ľudstva! — Pozdravujeme sviatok pracujúcich — 1. máj! — Vítame pracovnú aktivitu a iniciatívu našich robotníkov, roľníkov, pracujúcej inteligencie, podnietenú závermi XIV. zjazdu KSČ!).*

V štylizácii hesiel sa často objavuje metafora (*Pozdravujeme poslov mieru!* = cyklistov Pretekov mieru), metonymia *(Nech žije marxizmus-leninizmus — zástava všetkých našich víťazstiev!)*, synekdocha *(Prvé zrno od mláťačky štátu!)*, perifráza *(Nech žije strana Leninova!)*, zo štylistických figúr a postupov sa používa funkčne polyptoton *(Nech silnie a ide od víťazstva k víťazstvu mohutný zväzok revolučných síl — svetovej socialistickej sústavy, medzinárodného robotníckeho hnutia a bojovníkov za národné a sociálne oslobodenie národov!).*

Z hľadiska expresívnosti je pre heslo príznačné opakovanie výrazového prostriedku či už bezprostredne za sebou *(Učiť sa, učiť sa, učiť sa!)* alebo pri podobnom systémovom zaradení opakovaného jazykového prostriedku s cieľom premiestniť okruh platnosti výpovede *(Socialisticky pracovať — socialisticky žiť!).* Na širšej ploche sme sa s istým spôsobom opakovania stretli napr. v hesle *Pionieri — záloha zväzákov, zväzáci — záloha komunistov, komunizmus — naša budúcnosť!* V tomto hesle si zároveň možno všimnúť významovú gradáciu, stupňovité zreťazenie myšlienky.

Pôsobivosť výrazu umocňujú aj expresívne fundované syntagmy: drahá vlasť, bratské priateľstvo, hrdinský ľud, česť, sláva a vďaka, večné časy, pevná jednota, bašta mieru a pod.

Už sme zdôraznili, že podoba záväzného hesla, jeho uspôsobenia pre jednotlivé úseky ľudskej činnosti, je vážna vec. Preto ani požiadavka vtipnosti jazykového prejavu nie je taká jednoduchá. Vtipnosť nemožno chápať ako komickosť (humornosť), ale ani nie ako otázku aktualizácie. Vtipnosť hesla vystihuje jeho vznik v momentálnej situácii, jeho účinok, prípadne čosi, čo je v konkrétnej chvíli v štylizácii i v obsahu nezvyčajné, no svojím zmyslom pôsobivé (môže ísť o obsahový alebo o jazykový prvok). Uvedieme niekoľko prípadov: Na prvomájovej manifestácii „provokovali" manifestujúci zo sprievodu tých, čo sa do sprievodu nezaradili, takýmto rytmickým skandovaním: *Kto stojí na chodníku, nemiluje republiku!* Iný príklad: V čase kontrarevolučných udalostí na Kube, výdatne podporovaných vládnymi kruhmi Spojených štátov severoamerických, bolo u nás populárne heslo *Kuba áno, Američania nie!*, doslovná transplantácia pôvodného *Cuba si, Yankee non!* Ešte možno spomenúť vojnu

v Kórei. Ako vyjadrenie protestu proti útočníkovi bolo medzi našimi ľuďmi známe heslo: *Američania, choďte domov!*

Na margo týchto poznámok hodno vari pripomenúť, že istú hodnotu pôsobivosti vzbudzuje i estetická grafická úroveň tých textov, ktoré sa publikujú na verejných priestranstvách. Dekoratívnosť, voľba typu písma, usporiadanie textu, čitateľnosť a pod. — to sú požiadavky, od ktorých by sa nikdy nemalo upúšťať.

V závere tohto príspevku sa obmedzíme iba na konštatovanie, že naším cieľom nebolo ísť do hĺbky celej problematiky, ktorá súvisí s praktickým uplatňovaním hesiel ako publicistických mikroútvarov. Chceli sme len bez precíznejšej systemizácie poukázať na niektoré výrazové aspekty štýlového charakteru a na sociologické zretele, ktoré sa dostávajú na povrch práve pri takom tematickom zameraní, aké sme v analýze uprednostňovali.

Literatúra

MAJCHRÁK, A.: Príručka pre redaktorov a dopisovateľov. Bratislava, Práca 1966, s. 101.
MIKO, F.: Text a štýl. 1. vyd. Bratislava, Smena 1970, s. 39.
MIKULA, I.: Májová. Nitriansky hlas, orgán OV KSS a Rady ONV v Nitre, *13 (23)*, 1972, č. 17.

Milan Majtán

MENÁ LITERÁRNYCH POSTÁV A SATIRA JÁNA CHALUPKU

Spisovateľský zámer satirou zosmiešniť malomeštiactvo, nafúkanosť, nevzdelanosť a maďarónstvo vyjadril tvorca slovenskej veselohry Ján Chalupka aj voľbou mien svojich literárnych postáv. Život vo vymyslenom meste Kocúrkove je ústredným motívom jeho šiestich veselohier *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe neostali; Všetko naopak alebo Tesnošilova Anička sa žení a Honzík sa vydáva; Trasoritka alebo Stará láska sa predsa dočkala; Trinásta hodina alebo Veď sa nahľadíme, kto bude hlásnikom v Kocúrkove; Starúš plesnivec alebo Štyri svadby na jednom pohrebe v Kocúrkove; Juvelír alebo Hľadá sa ženích* a prózy *Kocúrkovo*, uverejnenej v Hronke. Dopĺňa ich veľmi vhodne donkichotiáda slovenských zemanov maďarónov *Bendeguz, Gyula Kolopos a Pista Kurtaforint.* Zviazanosť

spomenutých šiestich veselohier a prózy *Kocúrkovo* sa prejavuje spoločným prostredím a aj tým, že hlavné postavy sa zjavujú vo viacerých hrách a spomínajú sa aj v prozaickom spracovaní.

Pre svoje literárne postavy vybral Chalupka charakterizujúce, tzv. hovoriace mená (fr. les noms parlants). Čižmársky majster sa volá *Tesnošil* (v kocúrkovskej spoločnosti *Tesnošil János, Tesnošil úr, Jochanes von Tesnoschil*!), lebo vraj dva razy také čižmy spravil, že do nich nemohol ani dvanásťročný chlapec z pece skočiť, a veľké čižmiská boli pýchou Kocúrkovanov, krajčír sa volá *Cverna (Cvernay, Cérnay, Herr von Cverna)*, v próze *Strihay*. Maliar dostal od Chalupku meno Ignác *Pomazal (Herr von Pomazal, Pomázi)*, krčmári *Vodupil* a *Hvízdal*, židia *Áron* a *Maušl*. Z mestskej honorácie richtári majú mená *Krivosúd* a *Daryber*, notári *Čarbay (Herr von Čarbay)* a *Kvasivero* (lat. quasi = akoby, vero = naozaj), mestský dráb je *Ulap*, kandidáti na hlásnictvo *Vespertilio* (lat. vespertilio = netopier), *Vŕzgal (Verešgál)* a *Kotkodák*, organista *Milozvuk*, lebo mu nejde organovanie, doktor sa volá *Lesebuch* (nem. Lesebuch = čítanka). Kaprál sa nazýva *Dunaparti* (maď. Duna = Dunaj, part = breh, teda Dunajskobrežný) ako Bonaparte, drotár *Čurimuri*, lebo za ním vykrikovali: Čuri, muri, choďte domov gazdovať! Ďalší páni sa volajú *Kuriplach, Rachotil, Frntolín*, advokáti *Zamotal* a *Paprika Mihál* ináč *Stonoha*. O svojom mene *Stonoha* hovorí pán advokát Paprika takto: Vidíte, u nás taká ošklivá obyčaj panuje, že každý, i ten najváženejší človek, pán, nie pán, či to chlap, či žena, krem rodinného mena dostane i druhý, niekedy aj urážlivý prílepok a príštepok. A ten mu prischne, akoby ho čirišom prilepil. — Tak, hľa i mňa ako známeho furtáka ktosi raz len tak zo žartu Stonohou nazval. A tu to máš! Od tej hodiny som Stonoha a Stonoha.

Chalupka si vzal na ostrie svojej satiry aj urodzených, zemanov, ich chudobu a maďarónstvo. *Pán z Chudobíc* (aj *pán z Hladovíc*), hŕba hnoja predo dvermi, jedna tabla na obloku papierom zalepená, je od rodu Kocúrkovan, ale korene jeho slávnej famílie treba hľadať, ako sám vraví, okolo Ivančinej v Turci. Krstné meno Adolf si premenil na vlastenecké *Vakbéla* (= slepý Béla, podľa uhorského kráľa Bélu II. Slepého) a syna dal pokrstiť na *Attilu* (podľa mena hunského kráľa Atilu).

Podobne Bendeguzov rod pochádzal z Turca. Jeho otec *pán Gyula zo Žebrákovíc* dal svojho syna pokrstiť podľa želania svojej manželky na Arpáda Kazimíra (on chcel mať Kazimíra, ona Arpáda) s tým, že mu v budúcnosti zostane tá časť mena, ktorú chcel ten z rodičov, čo bude dlhšie žiť. Matka otca prežila, synovi ostalo meno Arpád (podľa kráľa Arpáda, ktorého Maďari pokladajú za zakladateľa uhorského štátu), ale jemu sa ani *Arpád Kazimír zo Žebrákovíc* ani *Arpád zo Žebrákovíc* nezdalo dosť vlastenecké, preto si sám dal nové meno *Bendeguz* (podľa maďarských povestí sa tak nazýval otec hunského kráľa Atilu), a to vtedy, keď dal svoje

deti Etelku a Lehela (podľa mena jedného zo staromaďarských vojvodcov) pokrstiť a zapísať do matriky.

Bendeguzovi komposesori (spoluvlastníci) boli páni *Hladosfalvay (Hladošfalva = Hladošova dedina, Hladošovce,* teda Hladošovský), *Ovsenický* („ovsa nič" = Ovsenice) a rytier *Miseria* (lat. miseria = bieda, chudoba).

„Škandalózne" meno svojej dediny Žebrákovice chcel Bendeguz premenovať na *Koldusfalu* (maď. Žobrácka dedina, Žobrákovice), neskôr ju nazýval *Kolompérfalu* (= Krumpľová dedina, Krumpľovo, Krumpľovice).

Bendeguz chcel premenovať podľa vtedajšej módy všetko. Svojho spoločníka Jána Slaninu premenoval na *Gyulu Szalonnayho* (maď. szalonna = slanina, teda Slaninský), ale ani meno *Gyula Szalonnay* či *Gyula Szlanina* nebolo dosť vlastenecké, preto vlastenec Slanina prijal nové meno *Kolompos* (maď. kolompos = zvodca) a volal sa *Gyula Kolompos.* Bendeguzov sluha Štefan Drobný samozrejme dostal tiež nové meno *Pišta Kurtaforint* (maď. kurta = krátky, forint = zlatka, zlatník). Podvodník *Randaházi* (Randaháza = Trhanová) z Chalupkovho Juvelíra, plným menom *Randaházi Sándor de eadem et in Trhanová,* si svoje „poctivé" meno maďarizovať ani nemusel.

Chalupka svojou satirou neobišiel ani kocúrkovské dámy. Ženu Madlenu (Magdalénu) Tesnošil volá *Magdolna,* dcéra sa volá Anička, ale že bola na „ercíhunku" (výchove), vracia sa domov ako *Nanete von Tesnoschil, Náni.*

Z rodiny Nemanických (= nemá nič) pochádza panna *Trasoritka,* ktorá sa vlastne volá Uršuľa, či Rebeka a po vydaji za *Frntolína* dostáva meno *Frntolínka.* Pomazalova príbuzná sa volá *Beloritka,* či *Lastovička,* ďalšia zo spoločnosti je panna *Svrboritka. Kudrlinka* sa volá vlastne Zuzanka, Zuzka. Mená svojich hrdiniek Chalupka s nemalým nádychom irónie vysvetľuje dialógom v predhovore k veselohre Trasoritka takto: Že vraj Trasoritka! „Nuž a potom?" — To je urážlivé meno. — „A vrana, kukučka, vrabec atď. nie?" — To je všetko inšie. — „A predsa jedno, lebo sú to tak vtáci, ako tá urážlivá Trasoritka. A či si sa Beloritku tiež hanbil vysloviť?" — Čože ale povieš, keď sa bude v „Starúšovi" Svrboritka spomínať? — Či vieš, čo je to? Šíp tak je ker ako tŕň a iná krovina. — Šípky sú jeho ovocie, a to voláme svrboritky. Prečo sa tak volajú, to si, tuším, skúsil ako chlapec.

Mená Chalupkových literárnych postáv sú brilantným výtvorom jeho ostrej satiry, ktorá narobila vo vtedajšej malomeštiackej spoločnosti toľko rozruchu práve preto, lebo triafala do čierneho. Slová *Kocúrkovo, Kocúrkovan, kocúrkovský, kocúrkovčina* sa stali a sú podnes symbolmi na označenie zaostalosti malomeštiactva, vyplývajúcej z obmedzeneckej povýšenosti, velikášstva a malichernosti, s ľahostajným alebo negativistickým vzťahom k vlastnému národu.

Literatúra

CHALUPKA, J.: Bendeguz, Gyula Kolompos a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953. 239 s.
CHALUPKA, J.: Drámy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 505 s.
MAJTÁN, M.: Kocúrkovo a kocúrkovčina. Kultúra slova, 5, 1971, s. 217—218.
NOSKOVIČ, A.: Ján Chalupka, tvorca slovenskej veselohry. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 181 s.

Emil Tvrdoň

GRAFICKÝ OBRAZ PREDLŽOVANIA HLÁSOK V SLOVENČINE

Predlžovanie hlások vo výslovnosti nie je kvantita vo fonologickom zmysle, lebo nemá schopnosť rozlišovať význam slov a tvarov. Prejavuje sa v expresívnom použití, preto hovoríme aj o tzv. emfatickej dĺžke. Porov. napr. v Morfológii slovenského jazyka (1966).

Od fonologickej kvantity sa predlžovanie odlišuje najmä tým, že nositeľom dĺžky je síce hláska, ale kvantita nie je jej fonologickou vlastnosťou, lež iba zvukovým signálom znásobenej expresivity. Z toho vyplýva, že: 1. predlžovaný zvuk môže mať podľa stupňa citového dôrazu rovnaké, ale aj dlhšie trvanie ako obyčajná dlhá hláska; 2. pri predlžovaní neplatí rytmický zákon; 3. predlžujú sa nielen samohlásky a spoluhláska *r*, ktoré bývajú v neexpresívnom použití krátke alebo dlhé, ale i dvojhlásky a úžinové spoluhlásky.

Predlžovanie sa v písme označuje dĺžňom *(á)*, častejšie sa však používa dvojnásobné, trojnásobné a viacnásobné opakovanie tých istých písmen pre dlhé alebo krátke hlásky *(áá, ááá, áááá, aa, aaa, ŕŕ, ŕŕŕ, rr)* alebo rozmanité kombinácie tých istých písmen s dĺžňom a bez dĺžňa *(aá, aáá, aáa, ooó, rrrrrrŕ)*. Uvedieme príklady:

Anča! Ančá!! Doma si? (Čajak) — Betka kŕčovite držala sa štítu postele a pri tých slovách akýmsi studeným žalostným výkrikom zvolala: „Mamáááá!" (Figuli) — *Áááno* . . . — prikývol mihalnicami. (Štiavnický) — Jeden z chlapcov netrpezlivo zakričal: „N*ó* . . . hijó!" (Chudoba) — Výborne, dedko! — Bravóóó!!! (Jaroš) — *Éh* . . . čo by len . . . vlády ja mám ešte dosť . . . ale para nestačí. (Chudoba) — Šafár ich trhol za uzdu a zvolal: „H*éé*j . . . p*ŕŕŕ* . . . no, poďme, bundáši!" (Chudoba) — Hoh*á*! Vend*éééé*l! (Jilemnický) — T*íí*, to je znamenité, aj mne by ste mohli. (Jesenský) — „Det*ííí*, det*ííí*!" počujeme vyvolávať sváka Dana Pavkovie pred naším domom. (Figuli) — H*ú*, to bolo niečo pre letenskú nemocnicu! (Vámoš) — Zvuky hudby a výskotu i dupotu tancujúcich

v divnej miešanine prichodia k nemu. D*úúú* — d*úúú* — počuť cele jasne. (Kukučín)

„T*áák*! ... Teda tak?“ — „Tak, Jano.“ (Hronský) — ... a potom najvyšším hlasom kričal stále bez prestania, dokiaľ mu dych stačil: „*A* — *á* — *á* ...“ (Jégé) — „A chlapom?“ zamiešal sa mu niekto do noty. — „Nepredávam. V*aáa*pn*oó*!“ (Hronský) — „Ale či počúvate?!“ — „Č*oó*?! Tak ja mám počúvať?!“ (Čajak) — Započúval sa do zmesi zvukov. „Hej! ... Ha-h*ooó*!“ (Jilemnický) — Ve(ď) vám vravím, ž*eé* ... (Čajak) — V*aáa*pn*oó*! ... Žen*yý*! (Hronský)

B*ří* ... celú dlaň zakrvavil. (Chudoba) — ... vytýčil hlavu, „k*ří* — k*ří*“ zakŕkal. (Hviezdoslav) — No tetka Porubiačka očividne sa striasla a povedala s odporom: „B*ří*!“ (Figuli) — „Vitaj k*rrr*ásna dievka!“ zahrmel svojím hrdelným r, keď ju zbadal. (Jilemnický) — On chytal potkany a ja som ho bozkával na ústa. B*rrrr*! (Vámoš) — „H*rrrrrrí* ... hau, hau,“ rečie Hektor, keď sa ho dotkol, a uhryzne ho do palca. (Vámoš)

Prasi*aaa*titičk*ooo* ... (Jaroš) — B*o-o*že m*ôôô*j!! Prečo ma tresceš? (Kavec)[1]

Čože *sssš*, samého ho našli. Samého, *sssš*, s ranou na čele. (Chrobák) — B*zzz*k ... B*zzz*k ... B*zzz* ... A položí autíčko na parkety. (Štiavnický) — I bzučí si *zzá*, *zzá*, *zzzz*, čo je teraz veľmi obľúbené u neho. (Šoltésová) — Buch! ... *šššš* ... *šššš*. (Jilemnický) — ... tum p*ff* tata, tu*mm* p*ff* tata, hovorí jej srdce. (Vámoš)

Opakované písmená bývajú zaznačované dvojakým spôsobom: alebo nasledujú bezprostredne po sebe, ako sme už uviedli, alebo sa vkladá medzi ne spojovník,[2] príp. iné interpunkčné znamienko, napr. tri bodky:

„*A* — *á* — *á*! Servus kamarát!“ zahrčalo mi niečo do ucha. (Jesenský) — „*O* — *o* — *o*!“ zazíval, hľadiac na hodinky. (Kukučín) — A kmotor ohlásil sa mu: „*Me* — *e* — *ek*!“ (Kukučín) — „*Ju* — *u* — *uj*! Za nechty mi z*a* — *a* — šlo! vyspevoval Antuš. (Kukučín) — „*Ú* ... *ú* ... *ú* ... plne je ... šššediv ... vý!“ (Johanides)

Vo väčšine prípadov opakujú sa hlásky v citoslovciach, ktoré môžu byť vo zvolaniach, ale aj mimo nich. Pri ostatných slovných druhoch je podmienkou takéhoto opakovania expresivita vyjadrená spravidla vo forme zvolania.

Často dochádza ku gradácii zvolania, ktorá vyplýva z kontextu a môže označovať: 1. netrpezlivosť — *Anča! Ančá!!* (Čajak), 2. kvílenie — *Bože môj! Bože môôôj!!* (Kavec), 3. rozhorčený rozkaz alebo zdôraznené želanie — *Dolu! Doluú!!* (Čajak)

V iných ako zvolacích postaveniach môže sa opakovaním hlások vy-

---

[1] Jednografémové písanie dvojhlásky *ô (uo)* utvára disproporciu medzi skutočne predlžovaným zvukom (*uóóó* alebo *uooo* a pod.) a jeho grafickým záznamom *(ôôô)*.

[2] J. Orlovský (1965) píše, že spojovník sa okrem iného používa na označenie nesúvislej zajakavej reči a pri zložených slovách napodobňujúcich prírodné zvuky. Naše príklady dokazujú, že funkcia spojovníka je v praxi širšia.

jadriť: 1. nezvyčajný spôsob reči (napr. spev, charakteristická výslovnosť, detská reč):

Stávalo sa mu to ku koncu piesne, keď dokončieval: ... vždy si spieva hrubým hlasom: „Mala som frajéééra, takééého jááák paléééc..." (Štiavnický) — Níík ďoma, ťam — nik ťam, nííík!" (Šoltésová)

2. zvýraznenie apoziopézy:

„Ve(ď) vám vravím, žéé... (Čajak)

Načim upozorniť, že aj písmená pre záverové spoluhlásky sa môžu opakovať, ale z hľadiska výslovnosti tu ide o prerušovaný zvuk, a nie o predlžovanie.

Naše excerpcie ukazujú, že opakovanie hlások okrem citosloviec býva často v hovorových podobách mien *(Ďuro, Števo, Vendel, Maruša, Anča, Jožo)*, niekedy aj vo všeobecných osobných substantívach, keď ich použijeme na oslovenie *(suseda, tato, deti, mama, ženy)*. Podstatne menej príkladov je pri slovesách, kým pri ostatných slovných druhoch je opakovanie hlások zriedkavé. V opytovacích konštrukciách sa najčastejšie predlžuje vokál v zámenách (napr. *čo*), v časticiach (napr. *hej*), keď stoja samostatne.

Opakovanie ako grafický záznam predlžovania hlások je, ako sme už spomenuli, signálom znásobenej expresivity, a preto ho niet v odbornom štýle. Pretože zvolania sa vyskytujú najčastejšie v dialógoch, stretávame sa s predĺžením hlások najviac v próze, menej v epických básňach, zriedka v lyrike. Prekvapujúco malú frekvenciu predlžovania hlások v dramatických textoch si vysvetľujeme tak, že v nich sa počíta s hercovým dotváraním textu, čo býva uvedené v zátvorkách ako poznámka pri príslušnej replike, napr.: hrozivo, prekvapene, plačlivo a pod.

Literatúra

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 808.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Osveta 1965, s. 175.

DISKUSIE

Vlado Uhlár

PRÍSPEVOK K DEJINÁM SLOVNEJ ZÁSOBY SLOVENČINY: *špan, župan, pán, kmeť*

Pri štúdiu historickej literatúry a jej prameňov záujemca sa dostáva do styku s viacerými výrazmi označujúcimi hodnosť, stav, postavenie účinkujúcich dejateľov, ako aj s administratívno-právnymi termínmi, ktorých význam je nejasný alebo málo zreteľný. S určením ich obsahu sú zavše ťažkosti u historikov i jazykovedcov. Treba však uvážiť, že s postupujúcim spoločenským vývinom a so zmenami v organizačnej štruktúre kmeňov a vo vyššej politickoorganizačnej jednotke štátu za včasného feudalizmu i neskôr sa menili aj hodnosti a správne jednotky, pričom u predkov dnešných Slovákov nastávala jazyková interferencia v rámci kmeňov, kmeňových zväzov a potom feudálnych štátov, ktorých obyvateľstvo (alebo aspoň vedúca vrstva) patrilo k rozličným etnickým a jazykovým skupinám. Povšimneme si obsah štyroch historických termínov.

Špan

Slovo *špan* má hláskoslovnú i sémantickú obdobu v slove *župan* a v maďarskom slove *išpán* (pís. *ispán*). Kým slovenskí jazykovedci jednoznačne potvrdzujú jeho starú príslušnosť do slovnej zásoby slovenčiny (Stanislav, 1956; Pauliny, 1963; Krajčovič, 1964), český jazykovedec V. Vážný (1937) vykladá slovo *špan* z maďarského *ispán* a podobne v zhode s maďarskou jazykovedou postupuje aj I. Kniezsa (1955). Zaiste turkológia by mohla pomôcť zistiť pôvod slova *špan* aj *ispán,* ku ktorým načim priradiť aj slovo *župan.* Nazdávame sa totiž, že slovo *špan* i maď. *ispán* bolo prevzaté zo spoločného prameňa prostredníctvom Avarov, v jazykovom zväze ktorých boli prevládajúcou vrstvou turecké kmene. Toto slovo používali aj turkotatárski Bulhari, ktorí ním označovali svojich hodnostárov-úradníkov.

Pri istej symbióze Avarov a Slovanov, ktorú azda dosť bezpečne preukazujú výsledky rozsiahlych archeologických výskumov na Slovensku i v Maďarsku, dá sa dobre pochopiť osvojenie si výrazu *špan* našimi predkami, jeho pretrvávanie za Veľkej Moravy a jeho nové upevnenie po

ovládnutí našich krajov Uhrami-Maďarmi, v kmeňovom zväzku ktorých bol aj turecký kmeň Onogurov (Bulharov).

Treba predpokladať, že apelatívum *špan* na Slovensku a aj na širšom stredoeurópskom území je staršie ako slovo *župan.* V opačnom prípade by sa dalo ťažko pochopiť, prečo by sa v starej slovenčine bola opustila táto zvuková podoba. Keby predkovia dnešných Slovákov neboli bývali už dávno poznali slovo *špan,* tak by zaiste boli používali podobu *župan* alebo maďarskú formu *ispán.*

Slovo *špan* za avarskej nadvlády i v období včasného feudalizmu bolo jazykovým výrazom jestvujúcich spoločenských vzťahov a správnych pomerov. Ak sa sprvoti volal *španom* avarský staršina, za včasného feudalizmu to bolo označenie vysokej spoločenskej hodnosti príslušníka vládnúcej triedy z bezprostrednej blízkosti panovníka, spoľahlivého popredného člena jeho bojovej družiny. Vladár ho vo funkcii zástupcu poveroval správou odľahlejšej oblasti, nazývanej v uhorských latinských prameňoch komitátom čiže stolicou. *Stoličný špan* (lat. *comes,* maď. *várispán*) ako kráľovský správca (feudál prvého stupňa) na území stolice disponoval vojenskou mocou vlastnej bojovej družiny a silou ozbrojencov poverených v pohraničnom území strážnou službou. Iba vojenská moc ako prejav triedneho násilia umožňovala španom vykonávať zo stolice súdnu právomoc a administratívnu moc, s ktorou boli spojené aj finančné práva (určovať a vymáhať naturálne a peňažité dávky, dane a dary) a súčasne nútiť obyvateľstvo k telesným robotám, najprv iba v spojitosti s vojnou a prípravou obrany (budovaním zásekov, opevnení na hradoch ap.).

Správou menších hradských obvodov *stoličný špan* zasa poveroval svojich dôverníkov, *dvorských španov* (comes curialis) (Slovenské dejiny, 1956). Tak napr. zvolenský špan svojich čelných družiníkov-dvorských španov v 13. stor. poveroval správou odľahlejšieho Liptova, Turca a Oravy, kým sa z týchto provincií vyčlenením zo Zvolenského veľkokomitátu (stolice) neutvorili samostatné komitáty azda r. 1339 po odchode špana Donča. (V textoch širšej publicity v spojení s týmito skutočnosťami sa už zaužívali slová *župa* a *župan.*)

Slovo *špan* v starej slovenčine nemalo iba terminologickú platnosť (označenie hodnosti kráľovského úradníka), ale sa v širšej miere používalo aj ako neterminologické apelatívum, ktorého význam sa približne zhodoval s významom slova *pán (urodzený),* lat. *dominus,* nem. *Herr,* maď. *úr.* Presvedčivé doklady o tom sú zo stredovekých slovenských listín zo 16. storočia (Doruľa, 1966), v ktorých najmä protiklad slova *špan* (vo význame „nobilis", „pán") a *išpán* (vedúci stoličný úradník) hovorí veľmi jasnou rečou. Uveďme niektoré doklady:

My Andrass a Michal Chorwati hrabstwy Lyptowske(h)o, Orawske(h)o

ysspani etc. znamo czynime wssem wobecz, že g(es)t przyssla przed nas vrozena pani Dorothea, zena nebossczyka *sspana* Gregore Ssczewniczke(h)o... (Ibid., s. 302.)

Podobný presvedčivý doklad poskytuje listina z východného Slovenska. Spomína sa v nej dedina Lomné pri Stropkove. V nej sa vyskytuje už ustálené spojenie *veľkomožný špan,* ako sa neskoršie používalo spojenie *pán veľkomožný.*

Stalo se w lomnem walale welikomozneho *sspana* Bathorij Isstwana. w ten stwartok po Swatem Martine Roku pane 1572. (Ibid., s. 303.)

Titulovanie zemanov čestným výrazom *špan* (vo význame „pán") bolo bežné, ako dokazujú listiny z východného i stredného Slovenska. V texte z archívu zemianskej rodiny Jesenskovcov z Jasena v Turci z r. 1559 sa vyskytujú spojenia:

... *sspana* Mysse Zyeka [*Mišä Žäka* čiže *Žiaka*] z Maleho Jasena, a gynych wssech *sspanow* Jesenyyu... kede *sspany* Jesenenye zadagy... Item *sspan* Janko z Kelnyka... kede *sspany* Jesenenye chczegy pryehon myety... Item *sspan* Matthey Iwanka nycz newye... toczysto *sspan* Kreyczy Gyryk ... tho mne prey *sspany* Pyethrowye daly... (Ibid., s. 303–304.)

Zo Štítnika zo 17. stor. je takýto doklad:

Podaleig pak wassim opatrnosten *sspan* Richtar ... wassu Slowutnu opatrnost pitam *Span* Richtar... (Ibid., s. 303, pozn. 7a)

Za obdobný doklad pokladám aj špojenie *špan šoltýs* z chotárneho listu z Nižnej nad Oravou z r. 1612, v ktorom spomínajú *lúky špána šoltýsa z Nižnej* (Kavuljak, 1955) .

V 16. stor., keď ešte spojenie *špan* s priezviskom zemana v istých oblastiach Slovenska bolo celkom bežné a keď sa začalo používať aj spojenie *špan richtár* a *špan šoltýs,* výraz *špan* sa už nepoužíval v terminologickom význame na označenie správcu stolice. Už v listinách z 15. stor. sa v takýchto prípadoch začala používať podoba *išpán.* V. Blanár (1964) ju dokladá už z r. 1483 z Trenčína: *k panom ysspanom.* Porov. aj doklad z r. 1504: *My Andrass a Michal Chorwati hrabstwy Lyptowske(h)o, Orawske(h)o* ysspani... (Doruľa, 1966).

Slovo *špan* už či vo význame hodnosti a či v označení titulu urodzených (nobilis) a potom i významnejších neurodzených ľudí *(špan richtár)* sa mnohonásobne využilo v slovenskej pomenovacej sústave a je predmetom štúdia našej onomastiky.

V antroponymii sú zo súčasnosti dobre známe priezviská *Španko (Španka), Špánik, Španiar (Špaňár, Španár)*[1], ale sú doklady aj na starobylé formy zložených, dvojčlenných mien *Ján Sebešpan* a *Kubík Sebešpan.*

Bohato sa využíva lexikálna jednotka *špan* v slovenskej toponymii. A tu práve miestny názov *Špania Dolina* (popri *Špaňom Poli*) bol oddávna predmetom záujmu jazykovedcov i historikov a s obdobnými chotárnymi názvami (*Špania zem, Španie pole, Špania, Špance* ap.) sa stal bezprostredným podnetom na napísanie tejto štúdie.

Miestny názov *Špania dolina* je z apelatívneho spojenia v syntagme *špania dolina,* neskôr toponymizovaného: *Špania dolina.* Vzťahové vlastnícke prídavné meno *španí, špania, španie* má starobylý tvar mäkkého zakončenia, ktoré je pri osobných menách zriedkavé (porov. aj *kňaží, -ia, -ie* alebo *mníší, -ia, -ie* v topikách *Kňažia,* pôv. *Kňažia Ves,* a *Mníšia stráň).*

Miestny názov Špania Dolina (Slovník obcí Banskobystrického okresu, 1968) (r. 1263 *Montana,* r. 1458 *Grueb,* 1535 *Herrengrund,* súčasne *Valis Dominorum, Špania Dolina,* ľudovo *Baňa*) je starší ako prvé písomné záznamy a nemecká banícka kolonizácia súvisiaca s rozvojom baníctva a hutníctva v Banskej Bystrici a na jej okolí v polovici 13. stor.

Spojenie *špania dolina* bolo výrazom iba vlastníckych vzťahov. Na rozdiel od občiny *Bystrice* (od r. 1255 mesta Banskej Bystrice, Neusol) táto dolina rozprestierajúca sa 11 km na sever od mesta patrila pôvodne kráľovi, a teda španom z Pustého hradu pri Zvolene, ktorí iste už v 12. stor. začlenili Zvolenskú kotlinu i s okolím občiny Bystrice do moci uhorských kráľov. Nepochybné je, že toponymizovaný názov pôv. chotárnej časti *Špania dolina* patrí do skupiny podobných názvov, ako je na okolí v Skubíne *Španô* a mnohé iné na Slovensku od Bíňoviec pri Trnave *(Špandolina)* a od Trenčína až do Zemplína za Michalovce (*Španihnivy* čiže *Španie nivy* v Hažíne) a za Humenné (*Špaň* v Dlhej a Belej nad Cirochou). Nemecký názov Španej Doliny *Herrengrund* dosvedčuje ponímanie výrazu *špan* vo význame „pán". (Porov. aj novší maď. názov *Úrvölgy* a zasa na okolí vrch *Panský diel.* Prekvapuje názov susedného vrchu *Banoš.*)

Apelatívny význam slova *špan* komplikuje otázku chronológie početne bohatej skupiny chotárnych názvov odvodených pomocou tohto slova. Na Slovensku je ich dobre vyše sto. Niektoré z nich ako *Špania zem* (Nedanovce), *Španie pole* (Poruba na Orave), *Španie nivy* (Trenčianska Teplá,

---

[1] Priezvisko *Španiar* a jeho obmeny *Špaňár/Španár* azda označuje človeka, ktorý má nejaký užší vzťah k španej zemi, k španiemu poľu ap. (azda používateľ, strážca, nájomník). Môže však byť aj obyvateľským menom k miestnemu názvu *Špania Dolina* (štandardizovaný tvar je *Špaňodolinčan,* ľudový tvar *Špaňodolinec*). Prípadne ide o ľudí pochádzajúcich zo Španej Doliny.

Očová) a najmä univerbizované zložené názvy *Špandolina* (Bíňovce), *Španiva* (Podolie), majú veľmi starobylý ráz a azda majú vlastnícky vzťah k španovi, k inštitúcii španov, kým iné, ako je *Španí brod* (Breznica, Tekovská Breznica), *Španí kameň* (Klátová Nová Ves), *Španí vrch* (Ivanovce), *Španí laz* (Stredné Plachtince) sú azda mladšie a majú vzťah k zemepánom označeným titulom *špan („nobilis")*. Možno s nimi porovnať novšie názvy *Panský diel, Za panskými humny, Za panskou záhradou* a i.[2]

V otázke kvantity sa podľa príkladu P. Ratkoša (Slovenské dejiny, 1956) pridržam tvaru s krátkym *-a- (špan)*, pre ktorý je opora v miestnych i chotárnych názvoch (*Špania Dolina; Špania zem, Španie pole, Španí brod, Špance* ap.). V nich by sa síce dalo pochopiť aj prípadné skrátenie možnej kmeňovej kvantity (porov. príd. meno *vtačí, -ia, -ie* v staršom období spisovnej slovenčiny a kvantitu v slove *vták;* alebo: *pán — pani — panský.)* Za krátke *-a-* v slove *špan* hovorí aj priezvisko *Španko* a *Španiar.*

Župan

Ak sme doteraz uvažovali o slove *špan* ako o označení hodnosti správcu stolice (komitátu), nemožno obísť slovo *župan.* Prekvapuje, že na toto slovo niet dokladov zo starej slovenčiny. Niet ho v Žilinskej knihe (Ryšánek, 1954), nenachodí sa v Glosáriu (Vážný, 1937), nie je doložené v materiáli pre Slovenský historický slovník, a nezaznamenáva ho ani Bernolákov Slovár (Bernolák, 1825—1827); ten pre výraz *comes* a nemecké *Gespann* má slovo *išpán.* Všetko tak nasvedčuje, že slovo *župan* sa dostalo do vrstvy právnických termínov až v 19. stor. za štúrovcov.

V stredovekých latinských prameňoch vo význame hodnosti správcu stolice sa používal terminologizovaný výraz *comes,* kým v slovenských textoch sa v tomto význame používa výraz *špan.* No už ku koncu 15. stor. sa v tomto význame začína používať maďarská forma *išpán.* V nasledujúcom storočí sa výraz *špan* pomaly vytráca z používania v administratívnych textoch a tým stráca oporu v spisovnom jazyku vôbec. Tvar *išpán* dosiahol v tomto význame azda výhradné používanie. Ale v druhom období rozvitého národného obrodenia v puristickej horlivosti slovo *išpán*

---

[2] Spomedzi vyše sto chotárnych názvov (zachytených v excerptoch Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV) hodno spomenúť ich značné sústredenie napr. v dolnom Liptove (podľa môjho zistenia) v obvode zaniknutého Liptovského Starhradu a zámku Likavy, porov. v Ružomberku-Černovej *Špance* (lúky nad dolinou Bystrô), v Liskovej *Španie* (pole, role), na Lúčkach *Špania* (zem, role), vo Vlaškách *Španie* (pole pod Vrchhrádkom čiže Havránkom), v Malatinej *Špaňá* (lúka, teraz pasienok). V Porube na Orave (okrem Malatinej) je názov lúk *Španie pole.* Viac takýchto názvov z Oravy A. Habovštiak (1970).

Značný počet takých názvov je v Turci, v okrese Topoľčany a podobne aj v susednom Trenčianskom okrese. (Majtán, 1972).

nemohlo obstáť, začalo sa hodnotiť ako cudzie slovo, ktorého používanie je v rozpore so slovanským cítením a slovenčinou. Maďarský výraz *išpán* sa začal nahrádzať ekvivalentom *župan*. Podrobnosti tohto vývinu nie sú zatiaľ známe, ale výsledok je istý. Do r. 1918 bolo v Uhorsku, a teda aj v jeho slovenskej časti tzv. *stoličné zriadenie*. Výraz *stolica* bol bežný aj po r. 1918, ale namiesto *išpánov* boli československou vládou menovaní už *župani* a stolice sa namiesto doteraz používaného termínu v úradných písomnostiach nazývajú *župami*. Po administratívnej reforme ostali na Slovensku *župy* („veľkožupy") a *župani* (v Čechách a na Morave *kraje*). Po zániku krajinského zriadenia a prvej ČSR boli za vojny obnovené *župy* a *župani*. Keď r. 1945 vznikla ľudová správa národných výborov, termíny *župa, župan* sa stali historicko-administratívnym archaizmom.

Zdá sa, že slovo *župan* bolo známe najprv iba u južných Slovanov. Bezpečne sa nachodí už v staroslovienskych pamiatkach (napr. v zákonníku Zakonъ sǫdьnyi ljudьmъ). Azda najprv sa spomínajú srbskí župani v Raške, kde vládli pod byzantskou zvrchovanosťou. Župan Vojislav už r. 1042 odbojom dosiahol dočasnú nezávislosť. Župan Štefan Nemanja (1167—1196) sa pokladá za zakladateľa prvého srbského štátu. Tu hodnosť *župan* je blízka, ak nie totožná s hodnosťou kniežaťa. Slovo *župan* je doložené aj v starej češtine.[3]

O slovanskom pôvode slova *župan* sa v slovanskej jazykovede nepochybuje. Za slovanské ho pokladá Stanislav (1956) i Machek (1957). Staršie je slovo *župa*, ktorým sa označovalo novoobsadené alebo novoosídlené územie. Malo však aj iné významy (napr. istý dôchodok, v sch. „zádruha", v poľ. „soľná baňa, solivar"). Myslelo sa však aj na to, že je to obmena označenia avarskej hodnosti *špan*. Podľa Machka slovo *župa* súvisí so sthn. *gawi, gewi*, z čoho je v súčasnej nemčine *Gau*. Tento koreň je azda aj v lat. *pagus* (župa, obvod, dedina). Machek tu predpokladá prešmyknutie slabík *gu* a *pa*.

Slovo *župan* sa však vysvetľuje ako novšie, vytvorené vplyvom slova *pán (župy panъ* a haplológiou *županъ)*, ale nevylučuje sa ani prípona *-anъ*, ako je lat. *-anus* v *Romanus* a i. Lenže slovo *župan* sa dáva do súvislosti aj s výrazom **geupan-*, ku ktorému patrí aj **gupan-*, z čoho vzniklo *gъpanъ*, porov. české *hpán*, potom *pán* (Stanislav, 1956). Podľa Machka *h-* v slove *hpán* vzniklo iba nadýchnutím, predsunutím, no sám uvádza Šmilauerove výhrady. Podľa Stanislava (ibid.) kontamináciou slov *županъ* a *gъpanъ* mohlo vzniknúť aj *špan*.

---

[3] Z historického slovníka ÚJČ ČSAV nám ochotne poskytli doklady z najstaršieho obdobia na slovo *župan: Alexander magister et cancellarius* Supani *Bogussa* CDB I, 440 (13. st.); *Testes sunt: „Paulicus, Dobrohost* suppani" Reg. II, 65 (1257).

Kmeť

Spomenuli sme, že pre hodnosť *špan*[4] v latinských prameňoch včasného feudalizmu sa používa výraz *comes,* s čím súvisí administratívny výraz *komitátna* čiže *stoličná správa.* Všeobecne sa prijíma názor (Machek, 1957), že z lat. slova *comes* v slovanských jazykoch vzniklo slovo *kmeť.* Lat. *comes/comitis* by malo v slovanských jazykoch dať **komьtь,* po zániku jerov a vokalizácii *komeť;* lenže pri preberaní sa *-e-* udržalo, kým prvá slabika sa oslabila *(kmeť),* obdobne ako napr. lat. *compater* dalo *kъmotrъ,* v slovenčine osobitným vývinom *kmotor.*

Slovo *kmeť* ešte za včasného feudalizmu postupne nahradilo výraz *víťaz* (bojovník, člen kniežacej bojovej družiny, maď. *vitéz*). Obdobne ako poklesol význam slova *pán,* ktoré za buržoáznej ČSR bolo úradným označením každého občana (úradne aj tuláka a žobráka), aj slovo *kmeť* sa postupne rozšírilo a súčasne kleslo z pôvodného významu až na označenie členov dedinských poddanských výborov, ba aj sedliakov vôbec; novšie sa používa na označenie starších vážnejších ľudí.

Porov. použitie slova *kmeť* v liste z polovice 16. stor. ktorým sa poddaní z Liskovej žalovali zemepánovi na úradníkov zámku Likavy „pánov" Jána Paluckého a Ladislava (Václava) Zednagya:

Item zasadili [= dosadili] pan Vaclav a pan Jan trich *kmetov,* menom Mračka, Vitališe a Mustafu, jiš pani dobre veda, kterak maji tych chudych držat a medzi nimi rozdelili dedinu, tak jako jinym chudym lidem tak i jim.

... Item tym trom *kmetom* ... stala sie zraška, Mračkovi tri roky z ileša a Vitališovi i Mustafovi rok... Item za richtara Bena Marka rozmerali bočku vina. Dali na *kmete* po čtyri žajdle a na komorniky, na niektereho komornika dva a na ktore(ho) jeden. (Listy poddaných, 1955)

V súčasnej slovenčine sa výraz *kmeť* používa ako knižný archaizmus najmä v historickej beletristike.

Rozšírenie a používanie slova *kmeť* v starej slovenčine dosvedčujú aj priezviská *Kmeť/Kmec, Kmeťo, Kmetík/Kmecík,* ktoré tvoria istú paralelu s priezviskami *Španko, Špánik* ap. (p. vyššie).

Keďže s výrazom *kmeť* sa nespájala administratívna pôsobnosť, neprejavil sa jeho vplyv pri tvorení miestnych a chotárnych názvov, ako je to v prípade slova *špan.*

---

[4] Slovo *špan* má nepochybne veľký význam pre dejiny slovnej zásoby slovenčiny, ako to dosť názorne vyplýva aj z tejto štúdie.

Pritom však prekvapuje, že okrem jazykovedy a historika P. Ratkoša ako autora príslušnej stati v Slovenských dejinách I (1956) niet príkladov na uvedenie slova *špan* v pôvodnom význame do vedeckej literatúry (a do beletrie s historickými námetmi).

Pán

Osobitne načim ešte pouvažovať o slove *pán* a o pôvode a používaní tohto slova. Naskytuje sa otázka, či toto slovo nevzniklo poklesnutím výslovnosti a stratou začiatočného *š-* v slove *špan*, prípadne *h-* v slove *hpán* (ako to bolo v staršej češtine) a či azda nejde o slovo od pôvodu iné.

V praslovančine nebolo slova *pán*. Pri rozširovaní kresťanskej náuky bolo potrebné vyjadriť príslušným výrazom pojem lat. *dominus*. Staré jazykové pamiatky dosvedčujú pre tento význam adaptáciu slova *gospodь*, známeho v našej kultúrnej oblasti viac v rozšírenej podobe *hospodin*. V praslovančine však jestvovalo slovo *pan-ьji* s významom manželky hlavy rodiny *(gospodь)*. Podľa Machka (1957, s. 351—2) sa neskôr k slovu muž. rodu *gospodь* pritvorilo slovo *gospodyńi* na označenie príslušnej ženskej podoby, ale obdobne aj k ženskému označeniu *panьji* výraz *panъ*. Tento názor prijíma aj Stanislav (1956). Ale ak v staroslovienčine bola iba dvojica *gospodь* (v civilnom i náboženskom význame: otec veľkorodiny a dominus) a *panьji*, treba takýto stav predpokladať aj pre starú slovenčinu, lebo ani ona nemala slovo *pán*.

Ako teda vzniklo a ako sa do slovenčiny dostalo slovo *pán?* Z dejín je známa skutočnosť, že sa v českom kniežatstve za rozličných okolností a vplyvov z popredných kniežacích družiníkov a zo zvyškov starých rodových vladykov vyvinula vyššia feudálna vrstva páni (panský stav). V tomto prípade je irelevantné, či slovo *pán* v češtine je z pôv. *gъpan* > *hpán* a či z novoutvoreného slova *panъ* podľa výrazu *panьji* (čes. *paní*) na označenie manželky hlavy rodiny. Predpokladáme, že české slovo *pán* postupne prenikalo aj do slovenčiny, obdobne ako preniklo s českou kultúrou do poľštiny a cez ňu do ukrajinčiny. Bolo to iste ešte pred 14. stor. Výraz *pán* sa používal najprv ako náboženský termín, ale potom ovládol aj spoločenskú oblasť. Pri účinnom a plodnom pôsobení silného kultúrneho centra Prahy, najmä po vzniku Karlovej univerzity (r. 1348) sa to dá dobre pochopiť. Slovo *pán* pomáhalo zatlačiť apelatívny význam *špan* (terminologický význam nahrádzal výraz *išpán*), ktorý sa začal pociťovať ako nie dosť kultúrny. Blízkosť zvukovej podoby obidvoch slov to dobre umožňovala.

Aj v slovenčine boli pánmi najprv iba urodzení (nobiles), zemania i veľkomožní (magnáti); mešťanom tento titul neprislúchal.

Slovo *pán* sa viac ráz opakuje už v prvej známej českej listine zo Slovenska z r. 1422 (Naše národní minulost v dokumentech, 1955): *urozenemu* panu *Hynkovi . . . ku vierne ruce* panu *Hynkovi . . .;* opakuje sa v známej listine, v ktorej Jiskra r. 1449 uzavrel večný mier s magnátmi a mestami na Slovensku (ibid., s. 449):

Ja Jan Jiskra z Brandysa, najjasnejšieho knižete a *pana,* pana Ladislava,

krále uherského etc. najvyšši hajptman... v ten jisty a večny mir jakožto urozeneho *pana* Mikulaše Balickeho s jeho hrady Sklabinu a Oravu, urozeneho *pana* Mikulaše a *pana* Petra, bratři vlastnie z Komorova... s urozenym *panem* Pangracem od Svatieho Mikulaše a z Branče i s jeho se všemi zamky...

Prekvapuje však, že v najstaršom slovenskom zápise v mestskej Žilinskej knihe z r. 1451 (Ryšánek, 1954) mešťania zo Sliezska sa podľa zápisu takto vyjadrili:

... vyznal i rekel jest Peter Frulych, pravi: mili *pani,* prišli sme od svej nevesty... (Ibid., s. 451.)

Isté je, že českí pisári na Slovensku alebo pisári s dobrým školením v Čechách chytro a účinne zavádzali výraz *pán* v 15. storočí na označenie titulu zemanov a magnátov, hoci sa v listinách slovanských zemanov ešte hojne používal starý domáci výraz *špan* aj v neterminologickom význame (proti *išpán*).

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. 1. vyd. Budín, Typographia Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827.
DORUĽA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 302—304.
HABOVŠTIAK, A.: Oravské chotárne názvy. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 81.
KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 181.
KNIEZSA, I.: A magyar állami és jogi terminológia eredete. In: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztályának Közleményei. VII. kötet, 3.—4. szám. Budapest 1955, s. 237—243.
KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 160.
Listy poddaných z rokov 1538—1848. Red. P. Horváth. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 30—35.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 598.
MAJTÁN, M.: Chotárne názvy súvisiace so slovami debra a špán. Kultúra slova, 6, 1972, č. 2, s. 50—53.
Naše národní minulost v dokumentech. 1. vyd. Red. V. Husa. Praha, Vydavatelství ČSAV 1954, s. 445.
PAULINY, E.: Západoslovanské výpožičky v staromaďarskej lexike. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 193—194.
RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, s. 34.
Slovenské dejiny. 1. Od najstarších čias do r. 1848. Red. Ľ. Holotík a J. Tibenský. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 52—53. (Autorom príslušnej stati je P. Ratkoš.)
Slovník obcí Banskobystrického okresu. Red. Š. Pisoň. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1968, s. 339 n.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 1. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 52—53.
VÁŽNÝ, V.: Glossarium Bohemoslavicum. Praha, Melantrich 1937, s. 23—24.

Ladislav Dvonč

O ZDOMÁCNENÝCH A NEZDOMÁCNENÝCH PODOBÁCH CUDZÍCH NÁZVOV MIEST V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V *Pravidlách slovenského pravopisu* (*1971,* ďalej PSP) v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov sa konštatuje, že nezdomácnené cudzie slová sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné, napr. John Locke, Leonardo da Vinci, alebo zemepisné, najmä mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek, vrchov a i., napr. Göteborg, Marseille, Provence (ale Provensalsko, provensalský, provensalčina), Gascogne (ale gaskonský), Tajo, Mont Blanc, Chile (ale čílsky). Dôležitá je tu ešte poučka, podľa ktorej mená veľkých a známych kultúrnych európskych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (i a y pritom rozlišujeme), napr. Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Rýn, Visla, Níl. Treba len dodať, na čo sme upozornili už dávnejšie (Dvonč, 1960), že takto sa používajú aj názvy niektorých veľkých a známych mimoeurópskych kultúrnych stredísk, napr. Bejrút, Jeruzalem, Káhira.

Chceme si všimnúť, v ktorých prípadoch sa používajú zdomácnené a kedy nezdomácnené podoby cudzích názvov miest v spisovnej slovenčine. V tejto oblasti totiž pozorujeme istý pohyb. Prejavom tohto pohybu sú aj niektoré rozdiely medzi normatívnymi príručkami. Pritom sa v týchto príručkách v jednotlivých prípadoch nepostupuje vždy úplne správne. Aj v bežnej jazykovej praxi je neraz iný stav, ako to vyžaduje platná kodifikácia (a to aj v tých prípadoch, v ktorých sú normatívne príručky jednotné). To ukazuje, že je potrebné touto otázkou sa znovu zaoberať. Pre značný rozsah problematiky sa musíme v tomto príspevku obmedziť na rozbor spracovania zdomácnených a nezdomácnených podôb názvov cudzích miest v *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej SSJ), a to v 6. zväzku (1968), kde sú tieto názvy popri iných cudzích názvoch miest zhrnuté v osobitnej časti Zemepisné názvy. Je to veľmi záslužná práca, prvá svojho druhu na Slovensku. Spracovanie niektorých názvov je však podľa našej mienky diskutabilné, niekedy ide o drobné nedopatrenia neraz čisto technického rázu. To však hodnotu tohto diela ako celku nijako neznižuje. Zároveň si budeme všímať stav aj v iných príručkách, čím sa problematika lepšie objasní.

SSJ zaznamenáva podoby *Abidžan* a *Abidjan,* t. j. zdomácnenú a pôvodnú, úradnú podobu názvu (v tomto prípade vo francúzskej pravopisnej podobe). Na rozdiel od SSJ *Malý atlas sveta* (1960; ďalej MAS), ktorý pravidelne ako základné zaznamenáva pôvodné podoby, kým zdomácnené

podoby uvádza len s odkazom na pôvodné podoby, zachytáva iba podobu *Abidžan.* Podľa nášho názoru správne je spracovanie v SSJ. — Pri dvojici *Agadir — Agádír* nie sme presvedčení o tom, že by v spisovnej slovenčine zdomácnená podoba musela byť bez dĺžok *(Agadir).* Názov je ináč u nás pomerne málo známy (do vedomia používateľov nášho jazyka prenikol iba v súvislosti s katastrofálnym zemetrasením, ktoré postihlo toto mesto r. 1960). V podobe *Agádír* sú síce dve dĺžky, lenže v cudzích miestnych názvoch sa dve dĺžky vyskytujú bežne, napr. *Békéscsaba, Kjúšú, Gúdúr, Péšvár,* čo ukazuje, že rovnako môžeme používať aj podobu Agádír. V MAS je iba podoba *Agádír,* český *Příruční slovník naučný* (1962; ďalej PSN) pozná zas iba podobu *Agadir.* Takýchto rozdielov v jednotlivých príručkách je aj viac. Podľa toho, čo sme tu uviedli, v spisovnej slovenčine navrhujeme používať iba podobu *Agádír.* — Na rozdiel od SSJ, ktorý uvádza podoby *Almeria* a *Almería,* MAS má iba podobu *Almeria,* kým PSN podobu *Almería,* no už napr. MAS zaznamenáva podobu *Bahía Blanca* a PSN podobu *Bahia Blanca.* Vzniká tu otázka, či tu máme písať zakončenie *-ía* alebo *-ia* (ktoré je v našom jazyku bežné v slovách typu akcia). Zdá sa nám, že prepisovanie *-ía* na *-ia* nie je tu odôvodnené, lebo tieto názvy v slovenčine nezdomácneli (na zdomácnenie nie sú tu nijaké podmienky). Podľa toho sme za používanie podoby *Almería.*

Dvojica *Berehovo — Beregovo* predstavuje osobitný prípad. V ZSSR ako úradná platí ruská podoba názvu. Popri ruských podobách sa, pochopiteľne, uplatňujú aj podoby v jednotlivých národných jazykoch. V ukrajinčine sa používa podoba *Berehovo;* aj u nás sa podľa stavu v tomto jazyku používa podoba s *h.* Zaiste k tomu prispela najmä tá skutočnosť, že územie, na ktorom sa toto mesto nachádza, patrilo kedysi do Československej republiky. Spracovanie v SSJ pokladáme za správne v tom zmysle, že sa tu popri zdomácnenej podobe *Berehovo* uvádza úradná podoba *Beregovo,* len by bolo dobré zmieniť sa aj o tom, že aj ukrajinská podoba má spoluhlásku *h.* Odporúčali by sme podľa toho takéto spracovanie: Berehovo, ukraj. Berehovo, rus. Beregovo. MAS a PSN uvádzajú iba podobu *Beregovo,* čo je v rozpore s bežným používaním podoby *Berehovo* v slovenčine aj v češtine.

Súhlasíme so SSJ, podľa ktorého sa popri pôvodnej podobe *Brasilia* uvádza podoba *Brazília* ako slovenská, hoci sa názov *Brazília* používa už dávnejšie ako označenie štátu.

Otázky rozlišovania, resp. nerozlišovania niektorých názvov miest a štátov sa už dotkli viacerí autori. Proti rozlišovaniu takýchto názvov sa vyslovil Š. Michalus (1968). Ani I. Ripka (1970) nepokladá za odôvodnené rozlišovať podobu názvu štátu a názvu mesta, najmä ak aj v pôvodnom jazyku znejú rovnako. M. Hajčíková (1971) pripúšťa možnosť používať rovnakú podobu na označenie mesta a štátu (na príklade Singapur, resp.

na ňou odporúčanej podobe Singapúr). J. Jacko (1971) súhlasí s podobami názvu mesta *Brazília* — *Brasilia,* ale na druhej strane iba s jednou pôvodnou podobou názvu mesta *México,* čiže v tomto prípade je za rozdiel medzi názvom štátu (Mexiko) a názvom mesta (México). MAS má na s. 155 podobu *Brasília,* PSN podobu *Brasilia.* Sami sme svojho času (Dvonč 1968a) pripúšťali možnosť rozlišovať názov štátu a názov mesta konkrétne v prípade Mexiko — México.

Sú však názvy, ktorými nemôžeme rozlišovať, napr. *Panama* je názov krajiny aj názov mesta. Tá istá zvuková forma názvu nemusí vždy označovať mesto a štát, ale napr. aj rieku a štát, ako je to pri názve *Ohio,* alebo rieku a mesto, ako to máme zasa pri názve *Moskva.* Podobných prípadov je pomerne dosť, napr. *Senegal* (rieka a štát; na označenie štátu sa používa aj podoba *Senegalsko,* ale napr. M. Hajčíková v cit. štúdii na s. 92 s podobou *Senegalsko* nesúhlasí), *Paraguaj* (rieka a štát), *Niger* (rieka a štát; tu pokladáme za sporné používať pri názve štátu v gen. sg. príponu *-u,* ale pri názve rieky prípony *-a/-u,* ako to odporúča SSJ), *Missouri* (rieka a štát), *Missisipi* (rieka a štát), *Kuvajt* (mesto a štát). V takýchto a podobných prípadoch odlíšenie zemepisnej jednotky sa vyjadrí príslušnými lexikálnymi prostriedkami. Takéto jazykové prostriedky sa pripájajú k názvu menej známemu, resp. menej používanému, napr. Moskva (mesto; iba názov Moskva) — *rieka* Moskva (spojenie názvu Moskva so všeob. podst. menom rieka), New York (mesto) — *štát* New York. Takto je to napokon aj v iných jazykoch, porov. v angličtine *The Missisipi* (rieka) — *Missisipi* (štát), kde ide o rozdiel v použití, resp. nepoužití určitého člena pri názve.

SSJ uvádza *Bruggy* — *Brugge,* kým MAS zaznamenáva iba podobu *Brugge.* Podrobnejší je PSN: *Bruggy,* flámsky *Brugge,* franc. *Bruges.* Podľa nášho zistenia v spisovnej slovenčine (rovnako ako v češtine) je zaužívaná podoba *Bruggy.* S používaním podoby *Brugge* sme sa stretli iba v preklade románu Ch. de Costera Legenda o Ulenspieglovi (prel. M. Bártová, Bratislava 1952). Nevýhoda tejto druhej podoby sa ukazuje najmä pri derivátoch. Neprirodzene pôsobí napr. forma „bruggeský", používaná v cit. preklade. V zhode s PSN formu *Brugge* treba výslovne označiť ako flámsku a okrem toho treba spomenúť aj francúzsku podobu (v Belgicku sú úradnými jazykmi flámčina a francúzština), pričom forma *Brugge* má prednosť, lebo v danom prípade ide o hlavné mesto flámskej provincie. Podľa toho spracovanie v SSJ treba čiastočne spresniť. Nepokladáme však za správne, že sa v SSJ uvádza pri názve *Bruggy* tvar gen. pl. *Brugg* namiesto *Brúgg;* o tom sme písali v osobitnom príspevku (Dvonč, 1972). — Podobu *Brussel,* uvádzanú v SSJ, treba hodnotiť ako tlačovú chybu (Ripka, 1970, s. 122). Za podobu *Brusel* je aj M. Hajčíková (tamže, s. 90). V MAS je *Brusel,* rovnako aj v PSN. — Dvojice *Carihrad* — *Istanbul* sa

kriticky dotýka M. Marsinová. Hovorí, že slovník „uvádza ich ako synonymá, čo z historického hľadiska treba brať s rezervou, keďže ide o názvy pochádzajúce z rozličných historických období a zároveň o názvy rozličnej proveniencie. *Istanbul* je súčasný názov, *Carihrad* je názov historický, a to slovanského pôvodu". Autorka tu zároveň pripomína ďalší názov na označenie tohto mesta, a to názov *Konstantinopol,* ktorý radí používať v spisovnej slovenčine v podobe *Konštantínopol.* Používanie tohto názvu, ktorý je tiež historický, však presnejšie nevymedzuje (Marsinová, 1972). V MAS sa pri názve *Carihrad* odkazuje na názov *Istanbul,* pričom pri názve *Istanbul* sa podoba *Carihrad* uvádza v zátvorke. V PSN 2 (1963) sa v hesle *Istanbul* konštatuje, že základom Istanbulu bol Byzantion, grécke mesto zo 7. storočia pr. n. l. Konštantín I. tam v r. 324—330 vybudoval nové hlavné mesto s názvom Roma nova, po grécky nazývané Konstantinopolis, slovan. *Cargrad,* čes. *Cařihrad,* sloven. *Carihrad.* Nám sa ukazuje, že názvy *Konštantínopol, Carihrad* a *Istanbul* možno používať na označenie toho istého mesta v historickej postupnosti, t. j. najprv názov *Konštantínopol* (od založenia mesta zhruba do 9. storočia), potom názov *Carihrad* (do vzniku Tureckej republiky, keď Carihrad prestal byť hlavným mestom tureckej ríše) a najnovšie *Istanbul.* Názov *Carihrad* nepoužívame súčasne s názvom *Istanbul.* Nestotožňujeme sa ani s výkladom, ktorý je v Slovníku spisovného jazyka českého I, s. 197 (Cařihrad dř. název Istanbulu, Konstantinopol). O názve *Carihrad* a *Konštantínopol,* ako aj o názve *Istanbul* píše najnovšie podrobnejšie Z. Hauptová (1970).

Pri názve *Kodaň* je V SSJ odkaz na podobu *Kopenhágen,* Podoba *Kopenhágen* sa tu uvádza rovnakým typom písma ako podoba *Kodaň,* pričom sú tu aj všetky deriváty (Kopenhágenčan, Kopenhágenčanka, kopenhágenský). Podľa našej mienky podoba *Kopenhágen,* najmä však príslušné deriváty sa v spisovnej slovenčine bežne nepoužívajú, na čo sme upozornili v osobitnom príspevku (L. Dvonč, 1969). Iba celkom ojedinele sa používa príd. meno *kopenhágenský* v spojení kopenhágenská škola (na čo upozornil I. Ripka, tamže). Dnes sa bežne hovorí o kodanskej škole. — Pri názvoch *Kostnica — Konstanz* sa podľa nášho pozorovania vyvíja situácia podobne ako pri názvoch *Mohuč — Mainz,* o ktorých písala M. Marsinová (1969). Autorka ukazuje, že názov Mohuč má v slovenčine svoje opodstatnenie pre príslušný úsek stredovekých dejín, podobne ako napr. názov Soľnohrad (SSJ ho pri hesle Salzburg neuvádza). To značí, že na označenie uvedených miest v súčasnosti používame už iba cudzie podoby, nie zdomácnené, t. j. podoby *Mainz, Salzburg, Konstanz.* MAS zaznamenáva podobu *Kostnica* aj *Konstanz.* — V SSJ sa popri cudzej podobe *Leszno* uvádza zdomácnená podoba *Lešno.* Toto mesto je známe tým, že tu pôsobil J. Á. Komenský. Podoba *Lešno* vznikla v češtine. Podkladom pre vznik zdomácnenej podoby v češtine bola tu činnosť českých bratov. Do sloven-

činy sa podoba *Lešno* prevzala z češtiny. Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine máme používať iba podobu *Leszno* (a deriváty Leszňan, Lesznianka, leszniansky). — Pre francúzske mesto *Lourdes* sa podľa nášho pozorovania bežnejšie používa zdomácnená podoba *Lurdy* (SSJ má aj *Lurd*). MAS podobu *Lurdy* ani podobu *Lurd* nezaznamenáva. V češtine, ako ukazuje PSN 2, s. 858 a SSJČ I, s. 1144 je podoba *Lurdy*. Sme za používanie podôb *Lourdes* a *Lurdy*. — K maďarskej podobe *Miskolc* zaznamenáva SSJ ako zdomácnenú podobu *Miškovec*. Tu môžeme konštatovať ústup podoby *Miškovec* v prospech novej zdomácnenej podoby *Miškolc*, ktorá vychádza z maďarskej podoby *Miskolc*. S podobou *Miškolc* sa stretávame čoraz častejšie na stránkach našej dennej tlače, napr.: Československí turisti odtiaľ smerujú do rekreačného strediska Tapolca neďaleko *Miškolca* (Ľud, 15. 12. 1969, s. 1). — Najviac prípadov hlásili z Budapešti a *Miškolca* (Pravda, 11. 11. 1971, s. 7). V MAS je rovnaké spracovanie ako v SSJ. V češtine sa používa podoba Miškovec; uvádza sa v oboch cit. slovníkoch (PSN 3, s. 171; SSJČ 1, s. 1244). Podoba *Miškovec* je historická, v súčasnosti používame, resp. začíname používať podobu *Miškolc*. — Na rozdiel od SSJ, ktorý uvádza podoby *Mohács* a *Moháč*, MAS má iba pôvodnú maďarskú podobu. Je nesporné, že podoba *Moháč* sa bude aj v budúcnosti používať v súvislosti so známou bitkou pri tomto meste. Inak sa už používa pôvodná podoba, čo ukazuje, že podoba *Moháč* má historický ráz. — Názvov *Mohuč* a *Mainz* sme sa už dotkli. Tu stačí konštatovať, že podoba *Mohuč* v súčasnosti nie je ekvivalentom pôvodného názvu *Mainz*, slúži iba na označenie nemeckého mesta *Mainz* v minulosti. — K názvu *Nürnberg* uvádza SSJ zdomácnenú podobu *Norimberg* (s g na konci). Podľa správneho zistenia M. Ivanovej-Šalingovej (1968) je tu na mieste podoba s *-g*, nie s koncovým *-k*, ako sa to doteraz uvádza v PSP (napr. aj v najnovších vydaniach z r. 1970 alebo 1971). Na stránkach našej tlače a časopisov sa už bežne používa podoba *Norimberg*, a tak treba túto podobu uviesť aj v pravopisnom a gramatickom slovníku Pravidiel, aby používatelia jazyka neboli dezorientovaní. MAS tiež zaznamenáva podobu *Norimberg*. — Pri dvojici *Oslo* a *Kristiania*, resp. *Kristiánia* nejde o zdomácnenú a pôvodnú podobu názvu hlavného mesta Nórska ako sa to zdá zo spracovania v SSJ. Veď v Nórsku sa dnes oficiálne na označenie hlavného mesta nepoužíva podoba *Kristiania*, lež *Oslo*. Podoba *Kristiania* sa používala na označenie tohto mesta v minulosti. Oslo bolo založené r. 1048 a po požiari v r. 1624 ho znovu vystaval kráľ Kristián IV., po ktorom sa mesto menovalo až do roku 1925, keď dostalo opäť pôvodný starý názov *Oslo*. Názov *Kristiania (Kristiánia)* je historický názov mesta na rovnakej úrovni ako napr. názov Petrohrad, resp. Petrograd a či Sankt Petersburg (tento názov do r. 1915, od r. 1915 Petrograd, v slovenčine Petrohrad) alebo napr. názvy Caricyn a Stalingrad ako staršie pomenovania dnešného

mesta Volgograd (rozdiel je však v tom, že pri názve Oslo ide o obnovenie starého názvu, ktorý sa už kedysi používal, kým napr. pri názvoch Leningrad, Volgograd a pod. ide o nové názvy). MAS má iba podobu *Oslo,* podobne aj SSJČ 2 (1964). PSN spomína názov *Kristiania* (Christiania) len v súvislosti so staršou históriou tohto mesta.

Pri dvojici *Pécs* — *Päťkostolie* možno tiež konštatovať, že bežnou podobou aj v spisovnej slovenčine sa dnes stáva podoba *Pécs,* kým podoba *Päťkostolie* sa už pociťuje len ako historický názov. Uvedieme príklad: V juhomaďarskom *Pécsi* objavili neznámy list I. S. Turgeneva (Práca, 2. 12. 1971, s. 4). MAS zaznamenáva podobu *Pécs* aj *Päťkostolie,* podobne PSN 3, s. 542. Podobu *Päťkostolie* zaraďujeme podľa toho medzi historické názvy typu *Mohuč, Carihrad* a pod. Aj podoba *Ráb* sa postupne opúšťa. Ustupuje v prospech pôvodnej maďarskej podoby *Győr.* Akiste k tomu prispieva aj zásadná odlišnosť medzi pôvodnou a zdomácnenou podobou. Podobu *Ráb* používame ako historický názov napr. pre obdobie minulého storočia, keď početní slovenskí vzdelanci študovali v tomto meste. Podoba *Győr* sa upevňuje napr. aj tým, že na autobusoch, ktoré spájajú Slovensko s týmto mestom, sa uvádza pôvodná podoba (porov. napr. tabuľku autobusového spojenia Bratislava—Győr). V MAS je spracovanie ako v SSJ, pravda, s tým rozdielom, že ako základná sa tu uvádza podoba *Győr.* V PSN 3, a SSJČ 3 (1966), je ako základná uvedená podoba *Ráb* a k tomu pôvodná maďarská podoba *Győr.* Z uvedeného vyplýva, že podobu *Ráb* hodnotíme už iba ako historickú, v súčasnosti používame úradnú maďarskú podobu *Győr.* — Medzi historické názvy sa dnes presúva aj názov *Rezno.* Tento názov má svoje plné miesto napr. v prácach týkajúcich sa dejín Veľkomoravskej ríše, ale na označenie tohto mesta v súčasnosti používame už pôvodný nemecký názov *Regensburg,* ktorý inak svojím zakončením na -burg zodpovedá početným iným názvom v spisovnej slovenčine, napr. Hamburg, Oranienburg, ba aj Pittsburgh, Edinburgh atď. V MAS je také isté spracovanie ako v SSJ. PSN má Řezno — Regensburg (3, s. 949), v SSJČ (3. s. 233) je iba podoba Řezno, Pôvodná podoba Regensburg nie je zachytená. — Pokiaľ ide o názov *Théby,* súhlasíme s mienkou M. Hajčíkovej (1971), že by sa tu mala používať podoba *Téby* so spoluhláskou *t* namiesto *th.* Hajčíková správne pripomína, že napr. v názvoch Atény a Korint sa nepíše *th,* ale *t* podľa slovenskej výslovnosti. Dôležité je jej konštatovanie, že podoba *Téby* sa už niekoľko desaťročí bežne používa na mapách i v odbornej tlači. Podobu *Téby,* či už ide o mesto v Boiótii, v Egypte alebo v Malej Ázii, používa napr. aj M. Okál v preklade knihy V. A. Kuna Legendy a mýty starého Grécka (Martin 1958), hoci tento autor je inak za dôslednejšie používanie pôvodných podôb gréckych vlastných mien v spisovnej slovenčine. MAS zaznamenáva pri pôvodnej podobe *Thévai* domácu podobu *Téby.* PSN 4 (1967) uvádza dvo-

jicu *Théby — Thévai*, SSJČ 3, iba podobu *Théby*. V češtine je podoba *Théby* pochopiteľná, lebo sa tu používa *th* napr. aj v názve Athény (SSJČ 1, s. 58; používa sa však aj podoba Atény). — Popri podobe *Tokio* sa niekedy používa podoba *Tókio* (Dvonč, 1967). Môže tu ísť o vplyv podoby *Tókjó* ako pôvodnej (prepis do latinky). alebo azda skôr o prejav všeobecného predlžovania samohlásky *o* na *-ó* pred zakončením *-ia* alebo *-io*, napr. anatómia, synchrónia, ážio a pod. (L. Dvonč, 1968b), čo vidíme aj pri preberaní cudzích miestnych názvov, napr. Nicosia — Nikózia (Dvonč, 1967). Predpokladáme, že v budúcnosti sa uplatní podoba *Tókio*. — Názvy *Užhorod — Užgorod* predstavujú rovnaký prípad ako Berehovo — Beregovo, o ktorých sme tu už hovorili. Podobu *Užhorod* treba v slovníku označiť ako ukrajinskú; táto podoba zdomácnela v spisovnej slovenčine, podoba *Užgorod* je úradná podoba (ruská). — Popri podobe *Vilno* sa v SSJ zaznamenáva podoba *Viľnus*, pričom je tu skratka litov., čo znamená, že podoba *Viľnus* sa hodnotí ako litovská. Nejde však o litovskú, ale o ruskú podobu názvu. Litovská podoba je *Vilnius*. V tlači sa u nás neraz používa táto podoba popri podobe *Vilno*, napr. *Roháč*, 23, 1971, č. 47, s. 2, Ľud 16. 12. 1971, s. 7. Správne by sa mala v cit. slovníku, resp. aj v iných slovníkoch popri podobe *Vilno* uviesť litovská podoba *Vilnius* a ruská podoba *Viľňus*. MAS uvádza *Vilno — Viľnus*, PSN (4, s. 700) má podobu *Vilnjus*, SSJČ 4 (1971) názov nezaznamenáva. — Názov *Vratislav* sa bežne používal ako zdomácnený (slavizovaný) v čase, keď mesto bolo na území Nemecka (nemecký názov Breslau). Situácia sa zmenila po r. 1945, keď toto mesto bolo začlenené do územia Poľskej ľudovej republiky a oficiálnym jeho názvom sa stal názov *Wrocław*. V pomere k podobe *Wrocław* sa už nevidí dôvod na používanie podoby *Vratislav*. Ak by sa mala používať namiesto pôvodnej, dnes poľskej podoby podoba prispôsobená štruktúre nášho jazyka, potom by najskôr prichádzala do úvahy podoba *Vroclav*, o čom sme písali v osobitnom príspevku (Dvonč, 1961). Za podobu *Vroclav* je aj I. Ripka (tamtiež, 122). Forma *Vratislav* je historickým pomenovaním. To isté možno povedať aj o podobe *Zhorelec*, namiesto ktorej sa dnes používa už iba nemecká podoba *Görlitz*.

Celkove sa na základe tohto rozboru ukazuje, že početné zdomácnené podoby sú dnes už historickými názvami, t. j. názvami, ktoré používame na označenie príslušných miest v minulosti, presnejšie v istom období v minulosti. Namiesto zdomácnených podôb sa v mnohých prípadoch začínajú používať pôvodné cudzie podoby. Príčinu týchto zmien možno vidieť v zosilňovaní medzinárodných kontaktov. Pravda, v početných prípadoch sa pevne udržiavajú zdomácnené podoby. Platí to najmä pre názvy hlavných miest cudzích štátov, napr. *Paris — Paríž, Roma — Rím, Beograd — Belehrad* a podobne. V zriedkavých prípadoch možno pozorovať nahradenie staršej zdomácnenej podoby novšou zdomácnenou po-

dobou, ktorá je bližšie k pôvodnej, úradnej podobe, čo sme ukázali na príklade *Miškovec — Miškolc* (maď. Miskolc, vyslovované Miškolc).

Literatúra

DVONČ, L.: O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *25*, 1960, s. 49.

DVONČ, L.: Wrocław, či Vroclav. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 60.

DVONČ, L.: Nicosia — Nikózia, nikózijský, Nikózijčan. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 190—191.

DVONČ, L.: Presila veľkých písmen a úvodzoviek. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 368.

DVONČ, L. (1968a). Olympijské pêle-mêle. Večerník, 12. 10. 1968, s. 5.

DVONČ, L. (1968b): K otázke dlhých samohlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 102—115.

DVONČ, L.: Kodaň — Kopenhagen. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 256.

DVONČ, L.: Bruggy — Brúgg, nie Brugg. Slovenská reč, *37*, 1972, č. 3, s. 190—191.

HAJČÍKOVÁ, M.: Niekoľko poznámok k zemepisným názvom v Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 91.

HAUPTOVÁ, Z.: Jméno města Konstantinъ gradъ a cěsarь gradъ v staroslověnských památkách. In: Onomastické práce. 3. Praha, Místopisná komise ČSAV 1970, s. 71—76.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Norimberk, či Norimberg. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 263—264.

JACKO, J.: Pravopis a skloňovanie niektorých mexických miestnych mien. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 109.

Malý atlas sveta. Zv. 1. 1. slovenské príručné vydanie. Praha, Ústredná správa geodézie a kartografie 1960, s. 1—72.

MARSINOVÁ, M.: Meinz, Mainz, či Mohuč? Slovenská reč, *34*, 1969, s. 122—124.

MARSINOVÁ, M.: Istanbul — Carihrad — Konštantínopol. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 127—128.

MICHALUS, Š.: O jednej knižke — tento raz pochvalne. Kultúra slova, *2*, 1968, s. 356.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 10. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, s. 33—34; 11. vyd. 1971.

Příruční slovník naučný. Zv. 1. A — F. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 800 s.; Zv. 2. G — L. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 920 s.; Zv. 3. M — Ř. 1. vyd. Praha, Academia 1966. 960 s.; Zv. 4. S — Ž. 1. vyd. Praha, Academia 1967. 963 s.

RIPKA, I.: Cudzie zemepisné názvy v Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 121.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 1. A — M. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. 1316 s.: Zv. 2. N — P. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 1196 s. Zv. 3. R — U. 1. vyd. Praha, Academia 1966. 1084 s.; Zv. 4. V — Ž. 1. vyd. Praha, Academia 1971. 1012 + 24 s.

SPRÁVY A POSUDKY

K šesťdesiatke Štefana Peciara

O doterajšom živote a o vykonanej práci nášho jubilanta, ktorý sa dňa 15. októbra 1972 dožíva šesťdesiatich rokov, píše sa podrobne na iných miestach. Tu by som sa chcel pristaviť iba pri *Slovníku slovenského jazyka I — VI* (Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—1968), teda pri diele, ktoré je nielen najväčšou, lež aj najspornejšou prácou Štefana Peciara.

Niet pochybností, že Slovník slovenského jazyka vznikol pod vedením Štefana Peciara a že zostane natrvalo spojený s jeho menom: zaslúži si to ako tvorca koncepcie slovníka, školiteľ a vedúci autorského kolektívu, vedecký redaktor a spoluautor celého textu. A keďže tento slovník predstavuje jednu zo základných vedeckých prác o spisovnej slovenčine, meno Štefana Peciara má trvalé miesto v dejinách slovenskej jazykovedy.

Viac ráz sa už konštatovalo — a celkom oprávnene —, že Slovník slovenského jazyka je dobré a moderné vedecké dielo, lebo lexikograficky dobre zachytáva a spracúva celý materiál z lexikálneho archívu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. S uznaním a úctou treba povedať aj to, že v tomto slovníku je uložená statočná a dlhoročná práca veľkého autorského kolektívu, no najmä jeho vedúceho. Ide o systematickú a disciplinovanú každodennú robotu trvajúcu pomaly pätnásť rokov. Slovník slovenského jazyka dobre spĺňa úlohu informatívneho výkladového slovníka spisovnej slovenčiny a patrí preto medzi slovanské slovníky základného významu, a to z hľadiska ďalšieho výskumu slovenčiny doma i v zahraničí.

Pravda, viac ráz sa konštatovalo aj to, že Slovník slovenského jazyka má veľkú chybu v tom, že v značnej miere neadekvátne posudzuje časť zachyteného materiálu z hľadiska slovenskosti, spisovnosti a funkčnosti (okrem nepresností vo výklade významu niektorých slov a iných menších lexikografických chýb, ktoré však v tejto súvislosti nepadajú natoľko na váhu). V konečnom dôsledku slovná zásoba spisovnej slovenčiny, ako ju zachytáva slovník, posúva sa bližšie k češtine a odďaľuje sa od ľudovej reči. Tento postoj k lexike súčasnej spisovnej slovenčiny je v súlade s chápaním česko-slovenských vzťahov v politike päťdesiatych rokov a opiera sa o mechanicky prenesenú teóriu spisovnej češtiny z tridsiatych rokov. Na Slovníku slovenského jazyka vidieť teda priamočiaru a nekritickú závislosť od spoločenských koncepcií neprimeraných slovenčine ako samobytnému slovanskému jazyku a nástroju samobytnej národnej pospolitosti a jej kultúry.

Uvedená koncepcia sa v Slovníku slovenského jazyka odôvodňuje informatívnym rázom slovníka, vlastne potrebou informatívneho opisu excerpovaných slov a frazeologizmov. Tým sa však zanedbáva špecifickosť spisovnej reči v konkrétnej kultúrnej a politickej situácii. Najnovšie dejiny spisovnej slovenčiny jednoznačne ukazujú, že je nám potrebný úplný slovník normatívneho rázu, ktorý by v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny v období dynamicky sa

rozvíjajúcej socialistickej spoločnosti mohol mať úlohu normotvorného faktora, ustaľujúceho a dotvárajúceho normu spisovnej slovenčiny v spoločensky potrebnom a želateľnom smere.

Podľa doterajšieho prieskumu prvého dielu sa dá predpokladať, že v Slovníku slovenského jazyka sa chybne zaraďuje, hodnotí alebo vysvetľuje čosi vyše 4 % hesiel. Sú to však heslá dôležité alebo citlivé z uvedeného hľadiska slovenskosti, spisovnosti alebo funkčnosti. Preto Slovník slovenského jazyka nemôže plniť v žiadúcej miere svoju kultúrnopolitickú úlohu, hoci percento jeho použiteľnosti ako informatívnej príručky je oveľa vyššie a v podstate je uspokojujúce.

Spoločenské i vecné nedostatky Slovníka slovenského jazyka by sa mali odkryť a odstrániť prieskumom celého textu. Výsledkom tejto kontrolnej práce by mohlo byť zrevidované vydanie celého slovníka: okrem nevyhnutných opráv z uvedeného hľadiska by sa dali pripojiť aj doplnky podľa nových excerpcií a nových výskumov slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.

Náš jubilant má všetky predpoklady, aby v spolupráci s lexikografickými pracovníkmi ústavu v krátkom čase pripravil zrevidovaný text Slovníka slovenského jazyka: tým by sa užitočne uzavrela dlhodobá diskusia okolo tohto prepotrebného a súčasne aj veľmi náročného opisu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, a to v takom konštruktívnom zmysle, že by Štefan Peciar i jeho celoživotné dielo sa mohli stať svetlou a úrodnou kapitolou v dejinách slovenskej jazykovedy a slovenskej kultúry vôbec.

Na splnenie tohto želania slovenskej kultúrnej verejnosti želáme nášmu jubilantovi pevné zdravie, dobrú vôľu a osobnú pohodu.

J. Ružička

Poznámka red. — Súpis prác Š. Peciara za roky 1939—1961 vyšiel v *Slovenskej reči, 27, 1962, s. 302—310.* Súpis jeho prác za roky 1962—1971 vyjde v zborníku *Jazykovedné štúdie XII,* venovanom Š. Peciarovi k jeho šesťdesiatym narodeninám.

Belo Letz a jeho dielo

Nedávna smrť i nedožité sedemdesiate narodeniny Bela Letza, dlhoročného a veľmi plodného spolupracovníka Slovenskej reči, sú vhodnou príležitosťou nielen na pietnú spomienku, ale aj na podrobnejší rozbor jeho jazykovedných prác. Ak sa v súčasnosti už na viacerých zhromaždeniach slovenských jazykovedcov konštatovalo, že by sa vo výskume nemalo zabúdať na dejiny našej jazykovedy, a to aj tej najnovšej, súčasnej (myšlienka prof. J. Ružičku), javí sa potreba analýzy Letzovho diela o to naliehavejšia, že ide o bádateľa, ktorý žil takmer celé dve posledné desaťročia svojho života v ústraní a na ktorého sa trochu pozabudlo aj pri jeho okrúhlych životných jubileách. Preto tento príspevok bude viacej zhrnutím materiálu o živote a diele B. Letza ako zvyčajným nekrológom.

Belo Letz sa narodil 5. novembra 1902 v Budapešti. Po predčasnej smrti otca sa rodina presťahovala do Rajca a neskôr do Žiliny. Za veľmi ťažkých sociál-

nych pomerov B. Letz vyštudoval a r. 1920 maturitou skončil reálku v Žiline. O rok neskôr robí diferenčné skúšky z latinčiny a filozofie v Prievidzi a začína študovať na Karlovej univerzite v Prahe „československý" a francúzsky jazyk a literatúru. Hoci bol vynikajúcim študentom, prerušuje štúdiá pre zlé sociálne zabezpečenie a stáva sa tzv. zmluvným učiteľom v Michalovciach. V čase svojho pôsobenia na tamojšom reálnom gymnáziu dokončuje si vysokoškolské štúdiá a stáva sa štátnym profesorom v Michalovciach, neskôr v Mikuláši, Košiciach a od r. 1930 v Žiline. Od r. 1938 je školským inšpektorom v Bratislave, neskôr opäť profesorom v Žiline a v posledných rokoch svojho účinkovania pracovníkom vtedajšieho Krajského ústavu pre ďalšie vzdelávanie učiteľov v Žiline a napokon prednášateľom na bývalej pobočke Vyššej školy pedagogickej v Žiline. Po predčasnom odchode do invalidity a po dlhej ťažkej chorobe 28. novembra 1971 zomiera v Žiline.

Svoje celoživotné pedagogické pôsobenie vedel B. Letz aj v podmienkach strednej školy spájať s vlastnými vedeckými úsiliami a ako bádateľsky činný učiteľ prednášal tvorivé ambície aj na svojich študentov. Práve preto mohol jeden z jeho žiakov napísať, že Letzove hodiny slovenčiny boli „akousi malou univerzitou".

Skôr ako sa budeme venovať Letzovmu jazykovednému dielu, treba zaznamenať, že B. Letz bol aj autorom drám (utópia *Finis* z roku 1924 a sociálna dráma *O svoju skyvu* z r. 1935 — pod pseudonymom Ivo Belovský —, ktorú r. 1958 uviedol a r. 1969 reprízoval rozhlas) a prekladateľom (Zsigmond Móricz, *Buď dobrý, synáčik*).

Jadrom celoživotného diela B. Letza však ostávajú jeho jazykovedné knihy, štúdie a články.

Jazykovede sa B. Letz začal aktívne venovať už v čase svojich vysokoškolských štúdií. Naplno sa však jeho samostatná bádateľská práca rozvila až na začiatku 30. rokov, keď sa aj publikačne prejavila v prvých ročníkoch Slovenskej reči i v príležitostných zborníkoch (napr. štúdia *Príspevky k deminutívnym podstatným menám v slovenčine,* Sborník na počesť Jozefa Škultétyho, T. Sv. Martin 1933, 627—642). Už to, že v prvých siedmich ročníkoch Slovenskej reči nachádzame 45 väčších i menších článkov (niektoré dokonca i na pokračovanie), svedčí o Letzovej tvorivej pohotovosti a akríbii. V našich vtedajších lingvistických pomeroch je to čosi výnimočné a takmer ojedinelé.

Pozoruhodná je aj tematická orientácia týchto štúdií. Ak sa u nás v súvislosti s kritikou Vážneho Pravidiel slovenského pravopisu väčšina jazykovedcov upriamovala v tom čase na pravopisné a morfologické otázky a venovala sa teda vyslovene puristickej práci (so všetkými jej známymi nedostatkami i kladmi), u Letza sa do popredia dostávajú problémy tvorenia slov (tzv. kmeňoslovie) a syntaxe. Bolo preto neskôr istým nedorozumením, keď sa purizmus uvádzal ako základná črta jeho jazykovedných prác. Aj Letz síce pracoval v tomto smere, ale význam jeho diela vonkoncom nemožno zužovať na tento jeden rozmer. V časopisecky publikovaných štúdiách zo slovotvorby *(Pleonazmus pri našich deminutívach, Ťažkosti s príponou -ár, -iar, Zložené slová (Kompozitá), Hypokoristiká, Pejoratíva, Nomina loci, Nomina instrumenti, Nomina actionis, Prechyľovanie v Bernolákovej „Etymologii", Mená zamestnania, Deminutíva v poézii Janka Kráľa, Kolektíva* — všetky v Slovenskej reči; *Synchronický prehľad hlavných prípon menných kmeňov, Vlastnosti derivačného základu* — obidve v Slovenskom jazyku 1940) vidíme vlastne prvopis jeho neskorších *Kmeňoslovných úvah (1943).* Bol to vo svojom čase najúplnejší

a najsústavnejší opis formálnych slovotvorných prostriedkov spisovnej slovenčiny. Určitá časť týchto štúdií sa neskôr dostala v kapitole *Kmeňoslovie* do Letzovej sústavnej Gramatiky slovenského jazyka (1950). Hoci v tejto poslednej verzii vychádzajú Letzove štúdie o slovotvornej problematike už v inej situácii, v inom stave slovenskej jazykovedy a stretajú sa i s kritickými pripomienkami, viaceré ich zistenia majú trvalú platnosť (ako to konštatuje J. Horecký).

Druhou základnou oblasťou Letzových výskumov bola skladba. Je príznačné, že v 1. čísle prvého ročníka SR uverejnil B. Letz práve štúdiu *O nominálnych vetách.* K otvorenej otázke jednočlenných viet sa vracia aj štúdiou *Interjekcionálne vety* (SR 2). Z ďalších čiastkových otázok sa Letz zaoberal problematikou doplnku (*Niečo o našom doplnku,* SR 3), slovosledu (*Slovosledný pomer nášho podmetu a prísudku,* SR 4) a najmä spojok (*Najzvyčajnejšie spojky odporovacie a ich miesto,* SR 2; *Nejasnosti pri spojkách zlučovacích,* SR 2; *Nezrovnalosti pri spojkách príčinných,* SR 3; *Podraďovacie spojky časové,* SR 3). Na mnohé myšlienky z týchto štúdií sa nezabudlo dodnes, naopak, nadväzujú na ne viaceré súčasné práce. Syntaktickým otázkam venoval B. Letz aj svoje posledné publikované články *K teórii syntaxe v školskej praxi* (Slovenský jazyk a literatúra v škole 1957, vybrané časti z jeho pedagogického čítania, ktorým získal čestné umiestenie mimo súťaže) a *Z problémov slovenskej syntaxe* (zborník Rodné zemi, Brno 1959, 254—262).

Ostatné Letzove články a štúdie sú tematicky rôznorodé, zasahujú do pravopisu, hláskoslovia (napr. o vokalizácii predložiek), morfológie, terminológie (napr. štúdia Niečo o našich gramatických názvoch) a štylistiky.

Centrálne postavenie v celej jazykovednej práci B. Letza majú dve spomínané knižné diela, a to *Kmeňoslovné úvahy* a *Gramatika slovenského jazyka.* Po predchádzajúcich poznámkach, v ktorých sme sa dotkli aj vzniku a povahy *Kmeňoslovných úvah,* môžeme sa viacej sústrediť na *Gramatiku slovenského jazyka.*

Myšlienka napísať slovenskú gramatiku vznikla v Letzovi dávno pred vyjdením Gramatiky slovenského jazyka. Letz už v článku Slovenčina na kongrese z r. 1936 príznačne konštatuje, že „od Czamblovej Rukoväti nevyšla dosiaľ nijaká hodnotná gramatika, čo by nebola iba materiálovým surogátom jeho poznatkov a niektorých gramatík českých.“ Odvtedy možno datovať jeho úsilie o napísanie novej úplnej gramatiky. Pravda, myšlienka sa uskutočnila oveľa neskôr, až r. 1950.

Gramatika slovenského jazyka vyšla ako „pomocná kniha pre školy III. stupňa“. Z celého diela i z množstva rozličných doplňujúcich poznámok (dosť nezvyčajných v učebniciach) však zreteľne vyplýva, že autorovi nešlo o bežnú učebnicu, ale predovšetkým o čo najúplnejšie poučenie o gramatike spisovnej slovenčiny. Nepriamo takúto orientáciu svojej gramatiky vyslovuje autor hneď v stručných úvodných poznámkach: „V tomto diele uplatňujú sa pochopiteľne predovšetkým zásady ... modernej slovenčiny. Zachovávajú sa tu presne jej normy a skúma zákonitosť jej systému. Pravda, autor dovolil si poukázať na patričných miestach i na nedostatky alebo na viac-menej riešiteľné problémy. Tieto upozornenia nemajú povahu autoritatívnu, lež vyslovujú sa len ako želania alebo rady.“ Na druhej strane však základné, teda školské určenie gramatiky viedlo autora k tradičnejšiemu pochopeniu i podaniu látky. Letz sám hneď v Úvode píše: „Ináč pri chápaní gramatických kategórií a zjavov nadväzuje sa v tomto diele na dobrú tradíciu, takže je v ňom pomerne málo novôt.“ V čase, keď sa novšie metodologické postupy ukazovali iba v jed-

notlivých štúdiách, keď nebola podľa nich súvislejšie spracovaná ani jedna jazyková rovina, nemohol B. Letz písať nejako novátorsky celú gramatiku. Letz vedome nadväzoval na tú líniu slovenských gramatík, ktorej článkami boli pred ním Damborský a Mihál. V takýchto súvislostiach sa javí jeho Gramatika slovenského jazyka skôr zavŕšením predchádzajúcej etapy ako východiskom novej etapy. Ak je v istom zmysle aj východiskom, potom okrem iného v tom, že práve v diskusii o nej sa formovala a formulovala nová koncepcia slovenských gramatík.

Gramatika slovenského jazyka má okrem krátkych úvodných statí štyri časti. Sú to: Náuka o hláskach, Kmeňoslovie, Tvaroslovie a Skladba. V 1. časti sú zjednodušené základné fonetické i fonologické poučenia o hláskach, ďalej kapitola o hláskových zmenách, ktorá vo viacerých bodoch prekračovala hranice synchronického opisu spisovnej slovenčiny, a napokon kapitola o pravopise. Letzova gramatika bola vlastne prvou väčšou slovenskou gramatikou, v ktorej sa uplatnili pravopisné zmeny prijaté Pravidlami z r. 1940. Viacej pozornosti venoval autor ostatným trom častiam gramatiky. Ak boli jeho Kmeňoslovné úvahy súborom štúdií, v Gramatike autor podáva ucelený obraz tzv. kmeňoslovia. Najviac miesta v ňom venuje odvodzovaniu substantív a adjektív, menej zloženým slovám a ostatným otázkam. Zvláštnosťou jeho tvaroslovia je to, že sa v ňom nevychádza z vymedzenia slovných druhov, ale celý výklad sa začína charakteristikou gramatických kategórií ohybných slov a potom nasleduje opis ohýbania. Skladba je v Letzovej gramatike najrozsiahlejšou časťou (okolo 180 strán). Pri dovtedajšej pomerne malej rozpracovanosti syntaktických otázok v našej jazykovede sú preto viaceré autorove riešenia jednotlivých čiastkových problémov pozoruhodné. Skladbu Letz chápe v širšom zmysle, zaraďuje teda do nej aj náuku o význame slovných druhov vo vete. Chýba mu síce syntagmatika, ale poučenie o základných syntagmatických prostriedkoch (zhoda, väzba a čiastočne aj primkýnanie) tu nachádzame. V jeho syntaxi, ako napokon aj v ostatných častiach práce, prevláda formálny zreteľ pri klasifikovaní i hodnotení jednotlivých javov. Tento fakt však treba posudzovať v súvislosti s vtedajšími a predchádzajúcimi poučkami v našej syntaxi. Ak je napr. Letzova definícia vety formálna, je to reakcia na predchádzajúce psychologizujúce chápanie vety (veta ako vypovedaná alebo napísaná myšlienka). Na záver možno o tomto diele povedať, že hoci vzniklo ako stredoškolská príručka, svojím významom ďaleko prekračuje rámec bežnej školskej učebnice slovenského jazyka. Je preto celkom prirodzené, že naň súhlasne i kriticky nadväzujú aj najnovšie gramatické práce.

Napokon sa treba pristaviť pri doteraz nepublikovanej práci *Otázky slovenskej syntaxe*. Je to súbor 25 štúdií (okrem úvodu), v ktorých sa autor zamýšľa nad niektorými problémami slovenskej skladby, nad ich doterajšími spracovaniami v teoretických dielach i v učebniciach slovenského jazyka, ako aj nad uvádzaním výsledkov výskumu do školskej praxe. Domnievam sa, že najmä pre túto tematickú rôznorodosť sa toto Letzovo dielo knižne nepublikovalo. V časopisoch a zborníkoch (SJLŠ, Rodné zemi) vyšlo zo spomenutých 25 štúdií iba sedem (v niektorých prípadoch pod trochu zmeneným titulom a skrátene). Tento súbor autor dokončil už r. 1963, ale ako svedčia rukou písané dodatky a poznámky, dopĺňal ho ešte v roku 1965.

Hoci tu ide o dosť rozsiahly súbor štúdií (209 strojopisných strán), *Otázky slovenskej syntaxe* nie sú systematickou syntaxou. Ani výklad jednotlivých zvolených problémov nie je úplný. Autor sa sústreďuje na problematické alebo

sporné miesta vo výklade rozličných syntaktických javov najmä v učebniciach. Tak napr. v štúdii *Definícia vety* upozorňuje na spornosť definovania vety myšlienkou alebo v štúdii *Príslovkové určenie styku a spoločnosti?*, v ktorej sa rozoberajú spojenia typu *Otec prišiel so synom* (u niektorých bádateľov tzv. príslovkové určenie spoluúčasti), ide autorovi o vymedzenie takéhoto príslovkového určenia najmä vo vzťahu k viacnásobnému podmetu *(otec so synom prišli)*. Okrem poukázania na sporné miesta a prípadných rád na riešenie vidieť za všetkými štúdiami ešte jeden zámer, ktorý Letz naznačil v úvodných poznámkach: „Zdá sa, že by sme v syntaxi mohli pouvažovať, ako kde-tu s úspechom stlmiť priabstraktný charakter jej teórie na osoh školskej praxe."

Tematicky možno celý súbor štúdií rozčleniť na troje: a) problematika vety a vetných členov (napr. štúdie *Definícia vety, Sporné otázky pri jednočlenných vetách, Eliptické vety, Vetný člen, Rozpory medzi formou a funkciou slov vo vete, Ťažkosti s podmetom, Doplnok, Klasifikácia priraďovacích súvetí, Klasifikácia podraďovacích súvetí, Prísudkové a doplnkové vety);* b) z náuky o význame slovných druhov a tvarov vo vete (napr. *Slovesná väzba, Voľný datív a citový akuzatív);* c) metodické problémy pri vyučovaní skladby *(K teórii skladby v našich učebniciach, Zo skúseností s vetným rozborom).*

Viaceré pozoruhodné myšlienky nachádzame najmä v prvých dvoch okruhoch tém. Na druhej strane však treba konštatovať, že mnoho z týchto štúdií stratilo na aktuálnosti časovým odstupom od svojho vzniku. Máme tu na mysli najmä tie čiastkové otázky, ktoré sa medzitým spracovali vo väčších prácach alebo dokonca v monografiách (napr. štúdie o väzbe a pádoch — Morfológia slovenského jazyka, Mikove a Oravcove knižky, štúdia o doplnku a doplnkových vetách — Kačalova monografia a pod.).

Rozsiahle a závažné je teda jazykovedné dielo Bela Letza: vznikalo ako výsledok usilovnej a sústavnej tridsaťročnej práce. Všeličo z neho, ako z každého diela, odvial čas, ale mnoho zostalo organickou súčasťou nášho jazykového i jazykovedného poznania. Belo Letz natrvalo vošiel do dejín slovenskej jazykovedy.

Česť jeho pamiatke!

J. Mlacek

Súpis prác Bela Letza za roky 1932—1958

Bibliografia prác B. Letza je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1932

O nominálnych vetách. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 25—34.

O slovenský pravopis. — Sborník Spolku profesorov Slovákov *12*, 1932/33, č. 2—3, s. 17—19.

Vykanie alebo oslovovanie. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 80—83.

Vpřed! Vojenský slabikář. Učebná pomůcka čs. armády. Zost. K. Teringl. 3. vyd. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 23—24 (poznámky k jazykovej stránke slovenských textov v publikácii; miesto a rok vydania sa neuvádzajú).

Z našich časopisov. (G. Vámoš, Okolo U. B. S., Pero, č. 5, s. 9.) — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 70—71 (poznámky k jazykovej stránke príspevku).

1933

Interpunkčné ťažkosti. (K diskusii.) — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 112—115.

Ťažkosti s príponou *-ár (-iar)*. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 73—76.

Príspevky k deminutívnym podstatným menám v slovenčine. In: Sborník na počesť Jozefa Škultétyho. Red. H. Bartek. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1933, s. 627—642.

Pleonazmus u našich deminutív. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 17—19.

O menných tvaroch prídavných mien. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 220—222.

Trpný stav v slovenčine. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 150—152.

Niečo o našich gramatických názvoch. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 61—64.

O užívaní tvarov *ako* — *jako*. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 104—106.

O zámene „svoj". — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 172—174.

O slovenčine našich cirkví. — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 196—199.

Z našich časopisov. (Slovenská krajina, 15. 3. 1933.) — Slovenská reč, *1*, 1932/33, s. 164—165 (poznámky k jazykovej stránke príspevkov v čísle denníka).

1934

Zdanlivé nedôslednosti pri zámenách. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 132—134.

Složené slová v slovenčine. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 33—41, s. 86—93.

Pleonazmy pri predponových slovesách. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 274—277.

Niečo o našom doplnku. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 7—11.

Nejasnosti pri spojkách slučovacích. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 254—258.

Najzvyčajnejšie spojky odporovacie a ich miesto. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 174—177.

Interjekcionálne vety. — Slovenská reč, *2*, 1933/34, s. 193—199, s. 224—233.

1935

Písanie čísloviek. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 95—101.

Naše pejoratíva. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 268—273.

Hypokoristiká. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 163—168.

Názvoslovie a frazeológia Štúrovej Nauky reči slovenskej. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 217—225.

Zo skloňovania životných a neživotných mien. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 33—46.

Genitív jednotného čísla vzoru dub. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 4—9.

Užívanie vzťažných zámen a spojok. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 200—205.

Podraďovacie spojky časové. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 254—259.

Nesrovnalosti pri spojkách príčinných. — Slovenská reč, *3*, 1934/35, s. 129—133.

1936

Nomina agentis v spisovnej slovenčine. In: Sborník Matice slovenskej, *14*, 1936, s. 164–171.

Hlavné deadjektíva. — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 13–18, s. 89–95.

Nomina actionis. — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 37–50.

Nomina loci. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 254–259.

Množný genitív cudzích slov. — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 101–107.

Zjednodušenie vo vývine skloňovania našich substantív. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 203–210.

Zo skloňovania substantív s plynnou koncovou spoluhláskou. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 273–278.

Slovosledný pomer podmetu a prísudku. — Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 122–131, s. 156–164.

1937

Personifikácia v Urbanovom románe „Živý bič". — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 141–149.

Mená zamestnania. — Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 125–132.

Prechyľovanie v Bernolákovej Etymológii. — Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 19–25.

Inštrumentál s predložkou s. — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 202–208.

Nomina instrumenti. — Slovenská reč, *5*, 1936/37, s. 261–267.

O pronominálnom skloňovaní zámen slovenských. — Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 65–72.

1938

Vokalizácia predložiek. — Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 191–197.

K problémom slovenskej gramatiky. — Slovenská reč, *7*, 1938/39, s. 103–108.

Kolektíva. — Slovenská reč, *7*, 1938/39, s. 5–11.

Deminutíva v poézii Janka Kráľa. — Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 273–280.

Prídavné mená prisvojovacie. — Slovenská reč, *7*, 1938/39, s. 51–60.

1940

Vlastnosti derivačného základu. — Slovenský jazyk, *1*, 1940, s. 275–278.

Synchronický prehľad hlavných prípon menných kmeňov. — Slovenský jazyk, *1*, 1940, s. 60–66, s. 101–105, s. 137–140.

Prídavné mená pôvodu a látky. — Slovenský jazyk, *1*, 1940, s. 15–19.

1941

Bernolákova Etymológia. In: Sborník Matice slovenskej, *19*, 1941, s. 331–355.

1943

Kmeňoslovné úvahy. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1943. 8°. 256, [2] s.

1950

Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 8° 566, [17] s.

1957
K teórii syntaxe v školskej praxi. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *3*, 1957, s. 202—205, s. 224—227, s. 260—262.

1958
Z problémov slovenskej skladby. — Rodné zemi, Brno 1958, s. 254 — 262.

Zostavil L. Dvonč

Dve desaťročia Jazykovej poradne

V septembri tohto roku bude dvadsať rokov odvtedy, čo vedenie Československého rozhlasu v spolupráci s Jazykovedným ústavom Slovenskej akadémie vied zaradilo do svojho programu popularizačnú jazykovednú rubriku *Jazyková poradňa.* Túto známu päťminútovú rubriku dnes už na Slovensku predstavovať netreba; pozná ju i ten, kto len z času na čas počúva rozhlasový program. Vznikla z potrieb každodenného používania spisovnej slovenčiny, slúži všednej i sviatočnej rečovej praxi vo všetkých okruhoch života, teda práce i záujmov, rozvíja jazykové povedomie nášho pracujúceho ľudu a ako taká je výsledkom spolupráce slovenskej verejnosti, pracovníkov Československého rozhlasu a slovenských jazykovedcov.

Na informáciu uvedieme aspoň niekoľko dát. Za dvadsať rokov trvania Jazykovej poradne odznelo 2484 pôvodných príspevkov; spolu s reprízami je to 4968 päťminútových príhovorov. To zodpovedá približne 3700 strojom písaným stranám textu. Jazyková poradňa má i svoju tlačenú podobu. Vzniklo z nej päť knižných výberov, ktoré vyšli v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, a to v r. 1957, 1960, 1964, 1966 a r. 1968. Je v nich spolu 1206 príspevkov. Na uvedené knižné výbery, uverejnené pod názvom *Jazyková poradňa,* nadväzuje nová knižná forma výberu i spracovania vydaná v r. 1971 (zasa v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve) pod názvom *Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny.*

S príspevkami, ktoré odznievajú (dva razy v týždni s dvoma reprízami) v Jazykovej poradni Čs. rozhlasu v Bratislave, vnútorne súvisí približne 8000 listov; v nich rozhlasoví poslucháči predostreli najrozličnejšie otázky z okruhu jazykovej normy a dostali na ne od pracovníkov Jazykovedného ústavu SAV priamu listovú odpoveď.

To je v krátkej štatistike náznak dvadsaťročného pôsobenia a pozadia relácie, ktorá ostáva trvalou zložkou rozhlasového programu, lebo každodenne vznikajú nové jazykové problémy, tak ako každodenne rastie, rozrastá sa náš spoločenský život, naša verejná aktivita, naše záujmy — a teda treba si ich vo vzájomnej spolupráci ustavične riešiť.

Do rozhlasovej Jazykovej poradne prispieva asi tridsať slovenských jazykovedcov, zväčša z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Organizačnú prácu súvisiacu s príspevkami a ich redakciu mali v ústave na starosti dr. Gejza Horák (od r. 1952 do konca r. 1967) a Mária Pisárčiková (od začiatku

r. 1968 podnes); príspevky čítali Dušan Gábor (od r. 1952 do apríla r. 1962) a Dionýz Hirko (od apríla 1962 podnes; má na starosti aj organizačnú a redakčnú stránku relácie z hľadiska jej zvukovej realizácie).

Treba sa poďakovať vedeniu Československého rozhlasu v Bratislave a jeho mnohým pracovníkom za vzornú a úspešnú spoluprácu v dobrej, spoločensky významnej veci; vďaka patrí aj Slovenskému pedagogickému nakladateľstvu za starostlivosť pri vydávaní knižných výberov. Naše inštitúcie podporované státisícami poslucháčov vykonali dvadsaťročnou skromnou pravidelnou spoluprácou pekný kus dobrej ľudovovýchovnej roboty na šírení a zveľaďovaní národnej kultúry v okruhu reči.[1]

G. Horák

DUDOK, D.: *Nárečie Pivnice v Báčke.* 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1972. 288 s.

Výskumu nárečí Slovákov bývajúcich mimo súvislého územia slovenského jazyka sa venuje v ostatných rokoch značná pozornosť. Intenzívna práca dialektológov, spracúvajúcich slovenské nárečia v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a Bulharsku, má nesporný vlastivedný a osvetový význam. Zachytáva časť jazykovej skutočnosti v istom historickom období ako vedecký dokument a umožňuje ho interpretovať ako jav, v ktorom sa preukazne odráža pôsobenie spoločenského prostredia. Do radu knižných prác o slovenských nárečiach v zahraničí (knihy J. Štolca, P. Ondrusa a I. Siposa o slovenských nárečiach v Maďarsku, monografia J. Štolca Reč Slovákov v Juhoslávii) pribudla nedávno práca Daniela Dudka, slovakistu Filozofickej fakulty v Novom Sade. Ústav pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej vydal ako 1. zväzok svojej novej edície jeho monografiu *Nárečie Pivnice v Báčke.*

Dudkova práca, ktorá metodologicky vychádza z monografií J. Štolca, si stanovuje za hlavný cieľ zachytiť systém pivnického nárečia a určiť jeho miesto medzi inými slovenskými nárečiami v Juhoslávii. Nárečie Pivnice v Báčke je západoslovenského typu a odlišuje sa od celého svojho okolia. V rámci slovenských nárečí v Juhoslávii tvorí enklávu, lebo ostatné nárečia sú zväčša stredoslovenského typu.

Úvodné poznámky podávajú základné údaje o demografickom, hospodárskom, spoločenskom a kultúrnom vývine slovenského obyvateľstva Pivnice. Prví Slováci prišli do Pivnice r. 1790 a pochádzali predovšetkým z obcí starej Nitrianskej stolice. Dnes ich žije v Pivnici 4200 (76 % z celkového počtu obyvateľov). Autor hovorí o spôsobe a formách zbierania nárečového materiálu, jeho spracúvaní a hodnotení, pričom zdôrazňuje, že okrem synchrónneho aspektu treba uplatňovať aj diachrónne hľadisko. Jazykové fakty vidí v perspektíve ich historického vývinu v rámci slovenského jazyka.

---

[1] Pozri aj HORÁK, G.: Desať rokov spolupráce Ústavu slovenského jazyka s Čs. rozhlasom. Slovenská reč, *27*, 1962, č. 6, s. 366—369; RUŽIČKA, J.: Dvadsať rokov rozhlasovej relácie Jazyková poradňa. Kultúra slova, *6*, 1972, č. 8, s. 257—258.

Osobitná kapitola je venovaná opisu zvukovej stavby nárečia Pivnice. Trojuholníkový samohláskový systém sa nijako neodlišuje od systémov v iných západoslovenských nárečiach na Slovensku a v Maďarsku. Dlhé samohlásky sa vyskytujú aj na mieste stredoslovenských dvojhlások; kvantita je funkčne dôležitá vlastnosť pivnického vokalizmu. Spoluhláskový systém skúmaného nárečia nepozná fonému *ľ* a znelostný pár tvoria aj spoluhlásky *v* — *f*.

Pri opise distribúcie jednotlivých hlások sa používa tradičné diachronické hľadisko. Na osobitnom mieste sa komentujú aj jednotlivé typy neutralizácií. Pre pivnické nárečie je príznačné zjednodušovanie spoluhláskových skupín, zdvojené spoluhlásky sa nevyskytujú. V práci sa dôsledne označuje splývanie spoluhlások (napr. *po‿dubom*) a v zátvorkách sa uvádza nezjednodušená podoba (= pod dubom). V daktorých prípadoch je takýto postup vari zbytočný; dôležitejšie by bolo vysvetľovať význam neznámych slov.

Tvorenie slov sa preberá v rámci gramatickej stavby. Tvorenie podstatných mien, prídavných mien i slovies sa pomerne stručne komentuje a materiálovo dokladá pred poznámkami o flexii príslušných slovných druhov. V texte ostali daktoré drobné nepresnosti či neprimeranosti. Medzi názvy miesta, ktoré sa tvoria od slovies a podst. mien, sa zaraďujú aj podst. mená *trávňík, holubňík, ribňík* (s. 71), pričom sa nesprávne konštatuje, že prípona *-ňík* sa pripája k adjektívnemu základu. V slovách *páleňica, xmelňica* (s. 72) je primeranejšie hovoriť o prípone *-ňica* (uvádza sa *-ica*). Činiteľské mená by bolo azda výhodnejšie preberať v súvislosti s tvorením zamestnaneckých mien (a pripomenúť, že sa tvoria od slovies), než ich zaraďovať medzi paragrafy, v ktorých sa hovorí o tvorení názvov vecí a nástrojov (s. 73).

Nedôsledne sa vydeľujú — tento problém nie je vyriešený ani v iných prácach — názvy vecí a názvy nástrojov. Pri daktorých príponách by bolo potrebné pripomenúť, k akému základu sa pripájajú, špecifikovať ich, pripojiť poznámku o frekvencii. Nediferencovane sa napr. hovorí o tom, že názvy vecí (s. 72) sa tvoria príponami *-ík, -ňík, -ovňík* (doklady *ručňík, slamňík, radosňík, medovňík*). Slovo *hrňec* (s príponou *-ec*) sa uvádza ako doklad pri tvorení názvov vecí i názvov nástrojov (s. 73). Možno uvažovať aj o tom, či sú názvami nástrojov podst. mená stredného rodu, utvorené pomocou prípony *-isko* (*kosisko, porisko, hrablisko* — s. 73). O slovách *kopačka, behačka, oberačka, zaklávačka, bitka*, pomn. *pitački* (s. 74) sa hovorí, že sú tvorené pomocou prípon *-ka, -čka, -ačka*; prípony *-čka* sa však pri tvorení týchto názvov deja spravidla nepoužíva. Podstatné mená utvorené príponou *-áň* (*hluxáň* a i.) sa hodnotia ako mená nositeľa vlastnosti (s. 73) i zveličené podstatné mená s pejoratívnym významom (s. 74).

Pri jednotlivých deklinačných typoch sa v paradigmách uvádzajú základné tvary, ktoré sa komentujú a porovnávajú so stavom v okolitých stredoslovenských nárečiach. Pivnické nárečie charakterizuje najmä to, že morfologické typy mužského rodu v množnom čísle ovplyvňujú aj ženský a stredný rod. Podľa vzoru duša sa skloňujú v jednotnom čísle aj podst. mená s kmeňom zakončeným na *k, g, h, x*, no v datíve a lokáli sa vyskytuje aj prípona *-e* (*mojéj manki i pri jatke* — s. 89).

Pivnické nárečie má jediný typ skloňovania príd. mien. Presnejšie treba formulovať poučku, že „podľa vzoru *dobrí, -á, -é* sa skloňujú akostné prídavné mená . . . číslovky a slovesá“ (s. 104). Nejednoznačné je aj rozdeľovanie zámen na bezrodové a rodové, osobné, ukazovacie, privlastňovacie a opytovacie (s. 107). Ukazovacie zámeno *tá* má v lok. sg. v paradigme jedinú podobu *téj*

(s. 110), no v texte práce okrem dokladov *f éj (!) Guďeri gumovéj* (s. 105) je aj doklad *f tí Guďeri* (s. 90).

Relatívne podrobne sa v monografii spracúvajú slovesá. Podľa zakončenia prítomníkového a neurčitkového kmeňa vydeľuje autor „13 tvaroslovných typov" (s. 129). Jednoduché i zložené slovesné tvary sa preberajú tradičným spôsobom, pri ktorom dominuje synchrónny opis. Diachrónne hľadisko sa uplatňuje na daktorých miestach (napr. na s. 137 pri opise participia prítomného) vari neprimerane, lebo neprináša nijaké implikácie pre štruktúru dnešného stavu slovesných tvarov v pivnickom nárečí.

V partii o citoslovciach sa používa nová terminológia. Autor rozdeľuje citoslovcia na impulzívne (citové) a imperatívne (vôľové). V práci sa pozornosť sústreďuje najmä na tie druhé, medzi ktoré autor zaraďuje aj zvukomalebné slová (s. 156).

Závažná je tá časť monografie, v ktorej sa autor usiluje určiť miesto pivnického nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka. Konštatuje, že pivnické nárečie podobne ako iné slovenské nárečia v Juhoslávii vzniklo konvergentným vývinom rozličných nárečových typov, ktoré sa dostali do vzájomného styku po príchode ich nositeľov z rozličných krajov Slovenska. Uvádza najcharakteristickejšie — najmä hláskoslovné a tvaroslovné — znaky pivnického nárečia a pokúša sa presnejšie lokalizovať nárečové oblasti na Slovensku, z ktorých prišli Pivničania. Pri zisťovaní zemepisného rozšírenia jednotlivých javov na Slovensku sa autor opiera o práce V. Vážneho (najmä o Nářečí slovenská); údaje Atlasu slovenského jazyka sa ešte v práci nevyužívajú. (Pôvodný rukopis práce vznikol pred vydaním Atlasu.) Z rozboru pivnického nárečia vychodí, že je najbližšie nárečiam na južných a juhovýchodných svahoch Bielych Karpát, zhruba v niekdajších okresoch Senica, Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín.

Celkový obraz o charaktere pivnického nárečia vhodne dopĺňajú starostlivo prepísané súvislé texty (s. 171—201). Škoda, že sa tento bohatý materiál nevyužil na štúdium skladby skúmaného nárečia. Práca obsahuje aj srbochorvátske a nemecké resumé, situačnú mapu okolia Pivnice i mapu kolonizačných ohnísk pivnického obyvateľstva a rozsiahly „zvukový a gramatický slovník" (68 strán), v ktorom sa vo fonetickom prepise zaznamenáva zvukový a gramatický materiál, použitý v monografii.

Iste aj zásluhou starostlivej korektúry ostalo v texte knihy len málo nepresností. Inak by bolo možno štylizovať vety typu: *Medzi oboma jazykmi je vysoké percento zhody, a možno práve to, okrem iného podmienilo, že sa ľahšie preberali a preberajú i konštrukcie vlastné iba srbchorvátčine* (s. 150); *Snahou tejto práce je, aby sa na základe zozbieraných faktov určilo miesto* (s. 158) a pod. Pri korektúre sa prehliadli aj chybne vysádzané doklady *f éj Guďeri gumovéj n. f téj* (s. 105), *-čan6 n. -čan* (s. 74), *Kurpíňe n. Kulpíňe* (s. 150) a i.

Je nepochybné, že slovenské nárečia v Juhoslávii zachovávajú mnohé archaické črty, dôležité pre poznanie vývinu slovenského jazyka vôbec. Podrobný výskum všetkých jazykových rovín týchto nárečí je programom slovenskej dialektológie na Slovensku i v Juhoslávii. Dudkova monografia je prvým príspevkom, pomáhajúcim plniť tento cieľ. Autor v nej zozbieral, utriedil a vysvetlil nárečové javy na úrovni požiadaviek súčasnej dialektológie. Práca poskytuje slovakistom i slavistom spoľahlivé informácie. Možno si len želať, aby podobné monografie vychádzali aj o slovenských nárečiach na domácom, materskom území.

I. Ripka

Materiály zo štiřínskeho sympózia

V dňoch 15.—17. 11. 1967 sa v Štiříne pri Benešove konalo za medzinárodnej účasti sympózium o štúdiu dejín slavistiky. Zúčastnili sa na ňom okrem československých odborníkov v odbore dejín slavistiky aj niektorí významní predstavitelia zahraničnej slavistiky, ako napr. prof. R. Jagoditsch, prof. R. Auty (známy našej odbornej verejnosti aj ako bádateľ v oblasti dejín slovenského jazyka), bulharský slavista akad. P. Dinekov a iní.

Materiály z tohto sympózia vyšli pod názvom *Symposium o dějinách slavistiky* ako prvý zväzok edície Práce z dějin slavistiky (vyd. Universita Karlova, Praha 1970, 105 s., rozmn.). Publikáciu pripravil na vydanie prof. J. Kurz s kolektívom Kabinetu slovanskej filológie na FFKU.

Prof. K. Horálek píše o niektorých metodologických a organizačných otázkach štúdia dejín slavistiky. Navrhuje zriadiť samostatné komisie pre dejiny slavistiky v jednotlivých slovanských krajinách a zorganizovať prácu v tomto odbore i v ďalších krajinách. K tomuto referátu sa pripájajú správy o parciálnych prácach z odboru bibliografie a dejín slavistiky na českých univerzitných a akademických pracoviskách. Prof. J. Hamm v prednáške o cestách rozvoja slovanskej jazykovedy navrhuje obnoviť vydávanie encyklopédie slovanskej filológie, ktorá by okrem iného mala za úlohu znova spracovať dejiny slovanskej filológie.

V druhej časti publikácie sú príspevky týkajúce sa histórie pestovania slavistiky v jednotlivých krajinách, prehľady práce zo štúdia slavistiky, správy o činnosti jednotlivých slavistov a i. Napr. prof. P. Dinekov píše o vývine výskumu dejín slavistiky v Bulharsku, prof. Jagoditsch o práci na dejinách slavistiky v Rakúsku, prof. R. Auty o začiatkoch anglickej bohemistiky, J. Smrčková o začiatkoch rumunskej slavistiky, A. Frinta o dejinách sorabistiky, prof. V. Skalička o dejinách českej jazykovedy. Podľa V. Skaličku česká jazykoveda našej epochy sa namiesto „prijímajúcej" lingvistiky stala lingvistikou „dávajúcou". Našich čitateľov bude zaujímať vysoké ocenenie pôsobenia Slovákov Vavrinca Benedikta z Nedožier a Martina Hattalu na pražskej univerzite. Vzťahom P. J. Šafárika a J. Grimma sa zaoberá P. Trost (Šafárikov jazykovedný historizmus bol podľa Trosta inšpirovaný Grimmom). V osobitnom príspevku sa preberá aj činnosť B. Šuleka. Vyzdvihnúť tu možno konštatáciu, že B. Šulek si získal nesmierne zásluhy o chorvátsky jazyk najmä svojou lexikografickou činnosťou.

Slovenská účasť na štiřínskom sympóziu bola malá, ale inak sa tu dosť hovorilo o jazykovednej práci niektorých slovenských učencov z minulosti. Treba si len želať, aby v budúcnosti boli výsledky z podobných podujatí publikované omnoho skôr (vročenie na publikácii trochu predbieha skutočný termín vydania týchto materiálov).

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Písanie a skloňovanie názvu Persepolis. — Pri príležitosti osláv 2500. výročia vzniku iránskeho štátu sa u nás častejšie spomínal a v tlači uvádzal názov niekdajšieho hlavného mesta Perzskej ríše *Persepolisu*. Pritom sme si mohli povšimnúť pri názve *Persepolis* kolísanie v dvoch bodoch: 1. v spôsobe písania názvu: *Persepolis* i *Perzepolis*, 2. v rode a podľa toho v skloňovaní, resp. neskloňovaní tohto názvu. Rozoberieme si obidve otázky.

Názov *Persepolis* vyslovujeme so *z*. Oporu pre takúto výslovnosť máme v názve *Perzia*, v ktorom je práve spoluhláska *z* (k tomu príd. meno *perzský* a obyvateľské meno *Peržan* so zmenou spoluhlásky *z* na *ž*). Podľa Pravidiel slovenského pravopisu nezdomácnené cudzie slová sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné aj zemepisné, najmä mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek, vrchov a i., napr. *Göteborg, Marseille, Le Havre, Helsinki, Tübingen, Edinburgh, Gascogne* (ale *gaskonský*). Pravidlá ďalej pripomínajú, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (rozlišuje sa však pritom *i* a *y*), napr. *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Krakov, Londýn, Budapešť, Dnester, Níl* atď. Túto poučku treba spresniť v tom zmysle, že aj názvy niektorých mimoeurópskych kultúrnych (a dodajme aj politických a hospodárskych) stredísk píšeme slovenským pravopisom podľa ich slovenskej výslovnosti, ako ukazujú názvy *Jeruzalem, Káhira,* novšie *Dilli* a podobne (o tom pozri v mojej štúdii O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine, Slovenská reč (ďalej = SR), *25*, 1960, 38—53).

Názov *Persepolis* vcelku nemôžeme pokladať za názov známeho kultúrneho a politického strediska. Je síce pravda, že pri príležitosti osláv 2500. výročia založenia Perzskej ríše sa tento názov stal viacej známy vo svetových reláciách prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie, ale inak vcelku je tento názov známy iba v užšom kruhu odborníkov zaoberajúcich sa politickými alebo kultúrnymi dejinami starého perzského štátu. Podľa toho názov *Persepolis* by sme mali používať ako nezdomácnený cudzí zemepisný názov, t. j. nemali by sme pri ňom do dôsledkov uplatňovať slovenský pravopis podľa jeho slovenskej výslovnosti.

Na druhej strane treba však uviesť fakt, ktorý pri používaní cudzích zemepisných názvov pozorujeme v novšom čase, že sa totiž proces zdomácňovania cudzích zemepisných názvov dnes zrýchľuje, že tu badať všeobecnú tendenciu udomácňovať mnohé cudzie zemepisné názvy, keď sa začnú používať v domácom kontexte. Dobrým príkladom je tu napr. používanie poslovenčenej podoby *Nikózia* namiesto staršej podoby *Nicosia* (takto je to dnes už aj v češtine, ktorá je pri pravopisnom zdomácňovaní cudzích slov rezervovanejšia ako slovenčina).

Zdá sa nám, že v našom jazyku príliš trpíme na nie úplne odôvodnené zachovávanie pôvodných pravopisných podôb pri slovách cudzieho pôvodu, hoci v iných jazykoch je bežnejšie uplatňovanie domáceho spôsobu písania. V iných

jazykoch sa neuplatňuje dôsledne zásada písať vlastné mená v pôvodnej pravopisnej podobe dokonca ani pri osobných menách (porov. napr. v poľštine písanie *Gustav Husak* m. *Gustáv Husák, Vaclav Hula* m. *Václav Hůla, Lubomir Strougal* m. *Lubomír Štrougal*). Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine by sme mohli smelšie pristupovať k poslovenčeniu cudzích zemepisných názvov všade tam, kde sú na to podmienky v ich častom používaní v našom prostredí. Pokiaľ ide o názov *Persepolis*, ktorému tu venujeme pozornosť, používala sa v našej tlači v prevažnom počte prípadov, povedali by sme, „klasická" podoba, t. j. podoba so *s*, len v zriedkavých prípadoch išlo o použitie podoby *Perzepolis* s písmenom *z*.

Z nášho rozboru vychodí, že v spisovnej slovenčine môžeme pri názve niekdajšieho hlavného mesta Perzskej ríše používať podobu *Persepolis*, že však rovnako oprávnene by sme mohli používať aj podobu *Perzepolis*. Dávali by sme prednosť práve podobe *Perzepolis*, lebo takto sa u všetkých používateľov jazyka zabezpečuje správna výslovnosť tohto názvu (podoba *Persepolis* by u niektorých používateľov jazyka mohla viesť k „písmenkovej" výslovnosti *Persepolis* so *s*). Touto grafickou podobou by sa posilňovalo aj vedomie vzťahu názvu *Perzepolis* k názvu *Perzia*.

Všimnime si ďalej otázku rodu a skloňovania tohto názvu. V našej dennej tlači (v októbri 1971) sme sa v článkoch stretli s používaním tohto názvu v dvojakej podobe: jednak ako mužského podst. mena, a teda so skloňovaním *z Persepolisu (Perzepolisu), v Persepolise (v Perzepolise)* jednak ako nesklonného ženského podst. mena *(zo starodávnej Persepolis/Perzepolis)*.

Pokiaľ ide o otázku gramatického rodu názvu *Persepolis*, zastávame mienku, že ho treba pokladať za názov mužského rodu. Ide totiž o neživotné meno zakončené na spoluhlásku. Takto zakončené slová, pokiaľ nejde o označenie ženskej bytosti (*girl, miss, madame* a pod.), sa zaraďujú do kategórie muž. rodu. V prospech muž. rodu hovorí tu aj tá skutočnosť, že iný podobný názov, názov *Indianopolis* je muž. rodu a podľa toho sa aj skloňuje ako podstatné meno vzoru *dub* (pozri Slovník slovenského jazyka, 6 (ďalej = SSJ, 6) Bratislava 1968, s. 273).

Našli sme aj také používanie názvu *Persepolis*, pri ktorom sa tento názov hodnotí ako muž. podst. meno, ale pri skloňovaní sa koncové *-is* v nepriamych pádoch vynecháva. Takto je to v preklade knihy P. Bamma Alexander Veľký alebo premena sveta (Bratislava 1971, prel. V. Šabík, Bratislava 1971). Tu nachádzame podobu lok. sg. „v Persepole", gen. sg. „Persepola" a pod. Prekladateľ tu pri názve zakončenom na *-is* skloňoval podľa spôsobu, ktorý sa uplatňuje pri skloňovaní gréckych a latinských vlastných mien osôb zakončených na *-as, -es, -os, -us* alebo aj pri skloňovaní niektorých neživotných podst. mien muž. rodu s týmto zakončením, napr. *nónius — nónia, anofeles — anofela, hádes — hádu, rytmus — rytmu* a pod. (pozri Morfológia slovenského jazyka (ďalej = MSJ], Bratislava 1966, s. 123). Ako sme ukázali v osobitnej štúdii (Zo skloňovania gréckych a latinských vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine, SR, *31*, 1966, s. 341—349) pri mnohých menách gréckeho a latinského pôvodu (máme tu na mysli starogrécke mená, pretože pri novogréckych menách sa pri skloňovaní vychádza z neskrátenej podoby) prejavuje sa dnes tendencia skloňovať takéto mená bez vynechávania koncového *-as, -es* atď. Zreteľnejšie to vidieť pri zemepisných názvoch. Napr. v cit. MSJ sa uvádza *Rodos — Rodu, Lesbos — Lesbu*, t. j. predpokladá sa tu vynechávanie koncového *-os*. Naproti tomu v SSJ, 6 sa názvy *Lesbos* a *Rodos* spracúvajú takto: *Rodos, -du/-u, Lesbos, -u*, t. j. pri názve

Rodos sa popri skloňovaní s vynechávaním koncového *-os* pokladá za správne aj skloňovanie s ponechávaním koncového *-os*, kým pri názve *Lesbos* sa uznáva za správne iba skloňovanie, pri ktorom sa pádové prípony pridávajú k celej forme mena *(Lesbos — Lesbosu)*. Skloňovanie typu *Persepolis — Persepola*, resp. *Perzepolis — Perzepola* sa nemôže uplatňovať, vo väčšej miere už aj preto, lebo nemá oporu v skloňovaní iných podobne zakončených slov.

Existuje však prípad, že sa podobne tvorené slovo v spisovnej slovenčine zmenilo na žen. podst. meno, pričom v ňom odpadlo koncové *-is*. Ide o názov *Akropola*, pôvodne *Akropolis*. Základom, ku ktorému sa pridávajú pádové prípony, je tu *Akropol-*. Podobne vyzerá základ, ku ktorému sa pridávajú pádové prípony pri názve *Persepolis (Perzepolis)*, t. j. *Persepol- (Perzepol-)*. Zdá sa, že skloňovanie typu *Persepolis — Persepola* v cit. preklade knihy P. Bamma bolo ovplyvnené práve názvom *Akropola*, ktorý sa tu používa popri názve *Persepolis*, a to aj v tom istom riadku: *Persepolis*, vysoký kráľovský hrad v Perside, a *Akropola*, hradné návršie v Aténach, sú dve z najvýznamnejších zrúcanín, ktoré antika zanechala potomkom.

Analogicky podľa podoby *Akropola* by sme mohli v našom jazyku používať aj podobu *„Persepola"*, resp. *„Perzepola"*. Myslíme však, že dnes už nie sú nijaké predpoklady na takúto úpravu. V niektorých prípadoch sa názov tohto typu prevzal tak, že sa odtrhlo zakončenie *-is*, pričom názov je muž. rodu. Sem patrí názov *Konštantínopol*, o ktorom píše M. Marsinová (SR, 37, 1972, s. 127—128). Tento spôsob prevzatia korešponduje s ruským názvom *Sevastopoľ* (pravda, v ruštine s mäkkým *ľ* na konci slova) alebo s bulharským názvom *Nikopol*.

Celkove sa ukazuje, že názvy gréckeho pôvodu na *-polis* sa do slovenčiny preberajú v troch odlišných podobách, a to: 1. so zakončením na *-polis* ako muž. podst. mená, napr. *Persepolis/Perzepolis*, 2. so zakončením na *-pol* ako muž. podst. mená a konečne 3. so zakončením na *-a* ako žen. podst. mená. Táto rozmanitosť je výsledkom toho, že uvedené názvy boli prevzaté v rozličných obdobiach vývinu nášho jazyka.

Z uvedených poznámok vychodí, že v dnešnej spisovnej slovenčine treba používať názov *Persepolis*, resp. *Perzepolis* ako muž. neživotné podst. meno. Pri skloňovaní sa pádové prípony pridávajú k celej podobe názvu, t. j. bez vynechávania koncového *-is*. Osobitne pripomíname, že v 6. páde jednotného čísla je pri tomto slove prípona *-e: v Persepolise/v Perzepolise*. Pri názvoch zakončených na *-s* sa totiž v 6. páde jedn. čísla niekedy vyskytuje nenáležitá prípona *-i* namiesto pádovej prípony *-e*, o čom sme písali v štúdii Zo skloňovania mužských neživotných podstatných mien typu *Boleráz* (SR, *36*, 1971, s. 152—160).

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 37, 1972, číslo 5. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,–, jednotlivé číslo Kčs 8,–. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.
Kčs 8,–.